

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД:339.7 (575.3)

ББК:65.9 (2Т)

С-21

САФАРОВ АБДУМАЛИК АБДУСАТТОРОВИЧ

**НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ДАР
ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи

илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси:

08.00.13 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ

Роҳбари илмӣ: н.и.и., дотсент

Саидмуродова Малика Абдуваҳобовна

Душанбе – 2024

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО.....	3
Муқаддима.....	4
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ВА ТАМОЮЛОТИ ИНКИШОФИ ОН.....	15
1.1. Нуқтаи назарияҳои илмӣ оиди сармоягузори хориҷӣ дар гузашта ва замони муосир.....	15
1.2. Таснифи шаклҳои сармоягузори хориҷӣ ва зарурати ҷалби он ба иқтисоди миллӣ.....	40
1.3. Заминаҳои иқтисодию институтсионалии ташаккули фазои мусоиди сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	54
БОБИ II. ВАЗӢИ МУОСИР ВА АРЗӢБИИ САҲМИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ДАР ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИ КИШВАР.....	72
2.1. Динамика ва сохтори сармоягузори хориҷӣ ва нақши он дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	72
2.2. Вобастагии сармоягузори хориҷӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	83
2.3. Таҷрибаи ҷаҳонии ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ.....	95
.....
БОБИ III. СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	118
3.1. Сиёсати сармоягузори хориҷӣ, принципҳо ва самтҳои афзалиятноки амалисозии он.....	118
3.2. Механизми сармоягузорӣ, унсурҳо ва воситаҳои он.....	130
3.3. Роҳҳои муносибтар сохтани (оптимизатсияи) механизми танзими сармоягузори хориҷӣ ва дурнамои он.....	141
ХУЛОСА.....	153
РӢҲАТИ АДАБИӢТ.....	163
Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия.....	183

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҶО

ВМКБ – Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон

ИА – Иттиҳоди Аврупо

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КИТТК – Корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ

КАС – Комплекси аграрӣ-саноатӣ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

ММИ – Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ

МОИ – Минтақаҳои озоди иқтисодӣ

НТЧ – Ноҳияҳои тобеи марказ

СБС – Созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ

СММ – Созмони Милалӣ Муттаҳид

СМХ – Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ

ССХ – Сиёсати сармоягузориҳои хориҷӣ

СҲИИ – Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва иншкишоф

ХБА – Хазинаяи байналхалқии асъор

ШДБХ – Шарикҳои давлату бахши хусусӣ

ЮНКТАД – Конфронси СММ оид ба тиҷорат ва инкшоф

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар низоми тадбирҳои таъхирнопазир чиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии инкишофи кишвар, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст, ба ҷалби ҳарчи бештари сармои хориҷӣ аҳаммияти хоса дода шудааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин маънои махсусан муҳимро касб мекунад, бо назардошти он ки:

- якум, дараҷаи имрӯзаи пасандозҳои дохилӣ ба талаботи маблағгузори саноатикунони босуръати кишвар, навсозии технологияи саноат ва дигар соҳаҳои иқтисодии воқеӣ мувофиқат намекунад;

- дуюм, воридоти сармоягузори хориҷӣ барои рушди иқтисодӣ замина муҳайё месозад, ки ба ин омилҳои зерин мусоидат мекунад: а) вусъат ёфтани маҷмуи захираҳои молиявӣ, тағйир ёфтани таркиби сифатии онҳо; б) ба мамлакат ҷалб кардани технологияҳои нав, ноу-хау ва таҷрибаи идорӣ; в) афзоиши ихтисоси қувваи кории маҳаллӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ; г) инкишофи робитаҳои корхонаҳои ватанӣ бо шарикони хориҷӣ, аз ҷумла бо роҳи вусъат додани ҳамкории илмию техникӣ, истеҳсолию технологӣ;

- сеюм, воридоти маблағ аз хориҷи кишвар барои бозсозии сохтори ашёии истеҳсолот ва болоравии ҳиссаи соҳаҳои саноати маснуотбарор роҳ мекушояд.

Тасодуфӣ нест, ки шумораи зиёди мамлакатҳои дунё, аз ҷумла Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) дар шароити рақобати ниҳоят шадид дар соҳаи тақсими дубораи захираҳои молиявӣ байналмилалӣ чиҳати ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ аксар вақт роҳи озодсозии (либерализатсия) бемислу монанди иқтисодии миллиро интихоб менамояд. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки барои ҷалби самараноки сармои ва ба даст овардани фоида фақат ҳамон озодсозии (либерализатсия) иқтисод кофӣ нест. Дар ин маврид таъмини фазои мусоиди сармоягузорӣ

зарур аст, ки ин дар навбати худ, таҳия ва амалисозии сиёсати нави сармоягузории хориҷиро тақозо менамояд. Сиёсати мазкур бояд ба шароити бозаргонӣ ҷавобгӯ ва ба дарёфти натиҷаҳои ниҳойӣ, яъне баланд бардоштани ҳиссаи сармоягузории мустақими хориҷӣ (СМХ) дар ҳалли ҳадафҳои стратегии кишвар, устуворсозии мавқеи он дар бозорҳои минтақавию ҷаҳонӣ нигаронида шуда бошад. Мулоҳизаҳои дар боло зикршуда мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро тасдиқ мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Илми муосири иқтисод дар соҳаи таҳқиқи проблемаҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, усулу шаклҳои иҷро ва нақши онҳо дар рушди иқтисоди кишварҳои мухталиф таҷрибаи назаррас ҳосил кардааст. Дар соҳаи омӯзиши проблемаҳои мазкур олимони зерини хориҷӣ саҳми калон гузоштаанд: Б. Александер, Х. Бирман, Р. Вернон, С. Вилиямс, Ч. Даннинг, Э. Доллан, И. Иверли, Ч.М. Кейнс, Ч. Кинделбергер, Р. Коуз, М.К. Кассон, Д. Линдсей, Р. Нарула, С. Люмей, Ф. Нурксе, М. Познер, М. Портер, Ч. Рейли, Ф.Ч. Фаббоцы, С. Хаймер, У. Шарп, С. Шмидт, Й. Штейн ва дигарон.

Доираи васеи масоили маблағгузории иқтисодии хориҷӣ, ташаккул додани сиёсати сармоягузорӣ, фазои мусоиди сармоягузорӣ барои ҷалби дороиҳои хориҷӣ, механизми танзими раванди сармоягузорӣ дар асарҳои олимони зерини Россия ва дигар кишварҳои ИДМ инъикос ёфтаанд: А. Багманов, А. Завгородная, Л. Игонина, А. Киреев, В. Ковалев, Н. Киселев, Л. Мухетдинов, Т. Наумова, Н. Парменов, Б. Сапаров, М. Веслогузова, Н. Вознесенская, Н. Соловева, Р. Хасбулатов, С. Перников, Ф. Газизулин, Ч. Тупикина, Ю. Федоров ва дигарон.

Дар адабиёти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаҳои мухталифи сармоягузории хориҷӣ, аз ҷумла сармоягузории мустақими хориҷӣ дар таҳқиқоти монографию мақолаҳои илмии Н. Қаюмов, Ф. Қодирзода, Т. Назаров, Р. Раҳимов, С. Раҳмонов, Т. Ризоқулов, А. Сафоев, Ҳ. Салиева, Ҳ.

Умаров, Қ. Хушвахтзода, Х. Ҳофизов, Б. Шарипов ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Масъалаҳои ҷозибанокии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузори хориҷӣ, ташаккулёбии фазои сармоягузорӣ, саҳми сармоягузори мустақими хориҷӣ дар низоми маблағгузори берунии иқтисоди кушод дар таҳқиқотҳои У. Абдуллоев, Т. Ғаниев, Ф. Ғаффоров, Қ. Давлатзода, Г. Зувайдуллоева, З. Иматшоев, Н. Ибодов, С. Исвалиев, Ҳ. Исайнов, М. Каримова, С. Комилов, Н. Қурбонов, Д. Қандиёрова, П. Муҳсинова, Р. Мирбобоев, А. Мирсаидов, Б. Музаффаров, Б. Набиев, Т. Низомова, А. Розиков, Г. Расулов, Р. Раҷабов, Ш. Раҳимӣ, А. Солиев, А. Солеҳзода, Л. Саидмуродов, М. Саидмуродова, М. Собиров, Б. Сафаров, С. Сафаров, Ф. Сайдахмадов, Ё. Тилабов, Қ. Убайдзода, Т. Файзуллоев, Д. Хоҷаев, Х. Хоҷаев, Ҳ. Ҳодиев, Ғ. Чурабоев ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Саҳми олимони хориҷию ватанӣ дар илми иқтисод оид ба масоили сармоягузори хориҷӣ аз мубрамияти проблемаи таҳқиқот шаҳодат медиҳад. Бо вучуди ин, бояд гуфт, ки дар адабиёти иқтисодӣ баъзе масъалаҳои назариявӣ амалӣ мувофиқи тағйиру табдили бозаргонии иқтисоди миллӣ ба дараҷаи кофӣ инъикос наёфтаанд, ки ин хусусан, ба масъалаҳои зерин тааллуқ дорад: а) таҳлили интиқодии назария ва концепсияҳои сармоягузори хориҷӣ, аз ҷумла СМХ, имконияти шарҳи тамоюлоту тағйири динамика ва сохтори маблағгузори беруни дар асоси омилҳое, ки дар назарияҳои мазкур зикр ёфтаанд; б) таҳлили робитаи мутақобилаи вазъи иқтисоди кишвари қабулқунандаи сармоя ва динамикаи воридоти СМХ; в) таҳқиқи аҳамиятнокии СМХ барои иқтисод, дараҷаи таъсиррасонии онҳо ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии инкишофи кишвар; г) ташаккул додани сиёсати сармоягузорӣ, ки ба хавфу таҳдиди замони муосир ҷавобгӯ бошад; д) таъмини муносибати мунтазам ба такмили механизми танзими раванди сармоягузори хориҷӣ; е) ҳосил намудани

варианти мувофиқтари тақсимоти маблағҳои воридшуда байни бахшу минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавҷуд будани ин қабил ва дигар масоили ҳалталаб дар соҳаи таҳқиқоти саҳми сармоягузори хориҷӣ, аз ҷумла СМХ дар инкишофи иқтисодиёт, таъсиррасонии онҳо ба динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар шароити афзоишбӣи аҳаммиятнокии маблағгузори берунӣ боиси интихоби самти таҳқиқоти диссертатсионӣ, мақсаду вазифа ва сохтори он гардидаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба Стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи миёнамуҳлати инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, ки сармоягузори бахши воқеии иқтисод ва инфрасохтори истеҳсолию рақамиро аз ҳисоби манбаҳои дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ пешбинӣ менамояд, робитаи мустақим дорад. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқот барои татбиқи самараноки Барномаи давлатии инвеститсияҳои давлатӣ, грантҳо ва кумаки техникӣ барои солҳои 2021-2025, ки лоиаҳои мухталифи аз нигоҳи молиявӣ таъмингардида ва ба маблағгузори эҳтиёҷдоштаро дар бар мегирад, равона мегарданд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муайян сохтани моҳияти сармоягузори мустақими хориҷӣ ва мақому нақши он дар ҳалли масъалаҳои афзалиятноки инкишофи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар роҳи расидан ба ин ҳадаф зарурати баррасии масъалаҳои зерин дар назар дошта мешавад:

- таҳлили интиқодии назарияҳои сармоягузори мустақими хориҷӣ (СМХ), робитаи мутақобилаи онҳо бо амалияи ҷалби сармояи хориҷӣ, хосияти тамоюлоту тағйирпазирии динамика ва сохтори СМХ;

- таснифи шаклҳои сармоягузори хориҷӣ дар асоси меъёрҳои дар амалияи ҷаҳонӣ маъмул, муайян сохтани аҳаммияти афзалиятноки шаклҳои мухталифи сармоягузорӣ дар сохтори сармояи хориҷии андӯхташуда;

- арзёбии таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба ташкили фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), паркҳои инноватсионӣ технологияи ҷиҳати ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва муайян намудани имкониятҳои истифодаи он дар шароити махсусу мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили комплекси сармоягузориҳои хориҷии андӯхташуда, мулоҳизаҳо оид ба арзёбии дараҷаи таъсиррасонии онҳо ба динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии инкишофи ҷумҳурӣ;

- таҳқиқи омилу воситаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилии танзими раванди сармоягузорӣ;

- тавсифу шарҳи вазъи мавҷудаи фазои сармоягузорӣ ва ниҳоду омилҳои, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мешаванд;

- таҳлилу муайян сохтани принципҳои асосӣ, самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ ва роҳҳои татбиқи онҳо, ошкор кардани роҳҳои баланд бардоштани нақши онҳо баҳри ҳавасмандгардонии талаботу фаъолгардонии сармоягузори инфрасохтори истеҳсолӣ, иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди сабз, таҳияи тадбирҳои дахлдор оид ба муносибтар сохтани (оптимизатсия) механизми танзим ва такмили раванди сармоягузорӣ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ – иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти ҷалбкунандаи СМХ, баланд бардоштани нақши он дар ноил шудан ба ҳалли ҳадафҳои афзалиятноки инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки дар раванди ҷалби сармоя ба иқтисоди миллӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон, ниҳодҳои ҳаҷагидорӣ он ва мамлакатҳои алоҳида ё гурӯҳи мамлакатҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва дигар шарикони хориҷӣ сурат мегиранд.

Фарзияи таҳқиқот. Коркарди муқаррароти методӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба таъсиси фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар ва ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ, ки омили муҳими тараққиёти иқтисодӣ милли буда, рушди ҳамгирии иқтисодӣ кишварро таъмин менамоянд.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро асарҳои илмӣ олимони иқтисоддон, олимони хориҷию ватанӣ оид ба масъалаҳои ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар кишвар, инчунин, натиҷаҳои таҳлилҳои мушаххаси муаллиф оид ба баррасии проблемаи таҳлилшуда ташкил менамоянд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро усулҳои таҳқиқоти назариявӣ, ҳисобҳои таҳлилий, таҳлили муқоисавӣ, монографӣ, таҳлилий-омилӣ ва гурӯҳбандии омӯрӣ ташкил медиҳанд. Усулҳои мазкур барои расидан ба мақсадҳои дар кори илмӣ гузошташуда ва коркарди пешниҳодҳои мушаххаси илмӣ мусоидат менамоянд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи иттилоотии кори диссертациониро санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти сармоягузорӣ, барномаҳои беҳтаргардонии фазои сармоягузорӣ, маҷмуаҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи иқтисодӣ ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2024 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки муҳаққиқ дар асоси таҳлили вазъи муосир ва дурнамои ҷалби СМХ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш кардааст, ки нақши онҳоро дар рушди иқтисоди милли нишон дода, омилҳоеро, ки ба ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мешаванд ва фазои сармоягузори ҷумҳуриро ҳалалдор месозанд, муқаррар намуда, роҳҳои бартараф сохтани онҳоро пешниҳод кардааст.

Ба натиҷаҳои муҳимтарини ин таҳқиқот, ки навгонии илмӣ дошта, барои ҳимоя пешниҳод шудаанд, тааллуқ доранд:

- мураттаб сохтани назарияҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, робитаи мутақобилаи онҳо бо амалияи ҷалби СМХ ба иқтисоди миллӣ;

- таҳлили муқоисавии таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи бунёду фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), паркҳои инноватсионӣ технологӣ ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷалби сармояи хориҷӣ ва ҳамгирии фаъолияти илмию техникӣ ва хоҷагидорӣ;

- арзёбии дараҷаи таъсиррасонии сармоягузориҳои мустақими хориҷии андӯхташуда ба динамикаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии ҷумҳурӣ;

- арзёбии ҳамаҷонибаи фазои сармоягузориҳои мамлакат дар асоси метод ва нишондиҳандаҳои қиёсии дар илми иқтисод ва таҷрибаи ҷаҳонӣ маъмул;

- таҳлили ҳамаҷонибаи сиёсати муосири сармоягузорӣ, муайян сохтани ҷиҳатҳои мусбату манфии он, роҳҳои такмили механизми танзими раванди сармоягузорӣ ва унсуру воситаҳои он;

- пешниҳоди варианти мувофиқтари оптималии тақсими маблағҳои ҷалбшуда байни соҳаву минтақаҳои мамлакат.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- Назария ва моделҳои асосӣ, ки моҳияту мазмуни сармоягузориҳои хориҷиро дар заминаи робитаи онҳо бо амалияи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ шарҳ медиҳанд;

- Нақши афзалиятноки СМХ дар иқтисоди миллӣ аз мавқеи инкишофи иқтисодии истеҳсолию содиротии он, таъмини шуғли пурмаҳсули аҳоли;

- Корбасти таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи ташкили МОИ, паркҳои инноватсионӣ ва технологӣ ҷиҳати истифодаи имконпазири он дар шароити мушаххасу махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- Мукамалгардонии фазои сармоягузорӣ, роҳҳои бартараф намудани омилу ниҳодҳои, ки ба ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мешаванд;

- Хосияти тағйироти динамика ва сохтори сармоягузори хориҷии ба иқтисодиёти кишвар ҷалбшуда. Нақши СМХ-и андӯхташуда дар инкишофи иқтисодиёт, таъсири онҳо ба динамикаи нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии мамлакат;

- Ташаккул додан ва татбиқи сиёсати нави сармоягузорӣ, ки ба шароити бозор мувофиқ ва ба саноатикунонии босуръату навсозии саноати Тоҷикистон, устуворгардонии мавқеи он дар бозорҳои хориҷӣ равона шудааст. Такмили механизми танзими раванди сармоягузорӣ ва воситаҳои он, баланд бардоштани таъсири онҳо ба зиёд намудани ҳаҷм ва суръати сармоягузори истеҳсолию соҳаҳои инфрасохторӣ.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки муҳаққиқ таҳлили комплекси нақши СМХ-ро дар рушди иқтисоди миллӣ анҷом додааст, ки хулосаву натиҷагириҳои он барои рушди назарияи ҳаракати байналмилалӣ сармоя саҳми арзанда доранд. Аҳаммияти амалии мавзуи диссертатсия дар навгони илмӣ он ифода ёфта, хулоса ва тавсияҳои муаллиф, ҳамзамон, барои таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо, амалисозии барномаҳои ҳукуматӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба идораи фаъолияти сармоягузорӣ, дастгириву ҳавасмандгардонии маҷмуи талаботи сармоягузорӣ қобили истифода мебошанд.

Маводи таҳқиқотӣ имкон дорад аз ҷониби сохторҳои зерин барои ҳалли масоили мухталиф истифода шавад:

- пажӯҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ ҳамчун замина ҷиҳати пешбурди таҳқиқоти оянда оид ба масоили сармоягузори хориҷӣ;

- муассисаҳои таҳсилотӣ ба тарзи маводи иловагӣ ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимӣ ва махсус, монанди «Иқтисодиёти ҷаҳонӣ», «Муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ», «Муносибатҳои асбобӣ қарзӣ

ва молиявии байналхалқӣ», «Фаъолияти байналхалқии сармоягузорӣ», «Тиҷорати байналхалқӣ», «Ҳамгирии иқтисодии байналхалқӣ»;

- муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди омодагии мутахассисони бакалавр, магистр, доктор PhD, ташкили барномаҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот кифоягии маводи таҳқиқотӣ, дақиқии маълумотҳо, бо гузаронидани таҷрибаҳо, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишороти тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо ба таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.13 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар доираи шиносномаи феҳристи ихтисосҳои илмии Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро шудааст ва ба бандҳои зерини он мувофиқат мекунад: 7.2 – Таъмини инкишофи босуботи иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ; 7.3 – Стратегияи миллии рушди иқтисодӣ; 8.2 – Танзими раванди иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ ва байналхалқӣ; 15 – Ҷараёни (селҳои) байналхалқии сармояи қарзӣ, сармоягузориҳои мустақим ва портфелӣ, мушкилоти танзими онҳо дар сатҳи миллӣ ва ҷаҳонӣ.

Саҳми шахсии доғалаби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот чунин аст:

- таҳлили интиқодии назария ва концепсияҳои сармоягузориҳои хориҷӣ дар гузашта ва замони муосир, мурағаб сохтани омилҳои, ки дар назарияҳои мазкур тавзеҳ дода шудаанд, муайян кардани аҳаммияти онҳо ҷиҳати арзёбии ҷозибанокии мамлакат барои сармоягузориҳои хориҷӣ, таркиби сифати маблағгузориҳои хориҷии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таснифи шаклҳои сармоягузориҳои хориҷӣ, муайян намудани аҳаммияти афзалиятноки СМХ барои иқтисодиёт аз нуқтаи назари рушди

иқтисодии истеҳсолии он, таъмини шуғли аҳоли, афзоиши амалиёти содиротию воридотӣ;

- таҳлили ҳамаҷонибаи сохтори ҷуғрофӣ, соҳавӣ ва минтақавии сармояи хориҷии ҷалбшуда, асосноксозии тавсияву пешниҳодҳо оид ба такмили он;

- арзёбии иштироки СМХ дар рушди иқтисоди миллӣ дар асоси ҳисобгузори коэффисиентҳои ҳамбастагӣ, ки дараҷаи таъсири мутақобилаи маҷмуи СМХ-и андӯхташуда ва нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар давраи солҳои 2011-2020 баён мекунад;

- ошкор намудани камбудии ҳозирани мамлакат, фазои сармоягузори он барои СМХ ва роҳҳои бартараф намудани онҳо;

- таҳлили муфассали механизми танзими раванди сармоягузорӣ ва воситаҳои он, пешниҳоди тавсияҳои мушаххас оид ба тақвияти таъсиррасонии онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла зиёд кардани маблағгузори бахши воқеии иқтисод ва соҳаҳои инфрасохтори истеҳсоли, иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди сабз.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Дар бораи нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конфронси байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ ва амалӣ, семинарҳо ва конфронси назариявӣ ҳарсолаи профессорону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (2018-2024), ҳамчунин, ҳангоми хондани маърузаҳо дар муассисаи мазкур гузориш дода шудааст, аз ҷумла дар:

- Конфронси илмӣ-амалии «Татбиқи ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ» - маъруза дар мавзӯи: “Нақши сармоягузори мустақими хориҷӣ дар таъмини рушди иқтисоди кишвар”. Душанбе, 2020.

- Конфронси илмӣ-назариявӣ устодону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон бахшида ба «Бист соли омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» -

маъруза дар мавзуи: “Самтҳои афзалиятнок ва роҳҳои такмили сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе: 2020.

- Конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии «Тоҷикистон дар низоми муносири муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ» - маъруза дар мавзуи: “Такмили механизми ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт”. Душанбе; DSFEU, 2021.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 9 кори илмӣ дар ҳаҷми умумии 3,8 ҷ.ч., аз ҷумла дар 6 мақола (3 муаллифӣ) дар маҷаллаҳои тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия бо тарзи аз муҷаррад (обстракт) ба мушаххас таҳия шуда, ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот вобаста мебошад ва муқаддима, се боби фарогири бандҳо, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашударо дар бар мегирад. Матни диссертатсия дар 185 саҳифаи чопи компютерӣ пешниҳод шудааст.

БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ВА ТАМОЮЛОТИ ИНКИШОФИ ОН

1.1. Нуқтаи назарияҳои илмӣ оиди сармоягузорию хориҷӣ дар гузашта ва замони муосир

Дар адабиёти хориҷӣ ва ватанӣ оиди моҳияти сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорию хориҷӣ, фикру ақидаҳои мухталифу баста ихтилофнок пешниҳод мешаванд, ки ҳалли масъалаҳои илмию амалию идораи фаъолияти сармоягузорию то андозаи муайян душвор мегардонанд. Илова бар ин, таъйини моҳияти сармоягузорӣ, зарурату хусусиятҳои ҷалби он ба иқтисоди миллӣ мавзӯи ҳаётан муҳимми методологӣ ҳисобида мешавад ва қатъи назар аз сершумории ақидаву консепсияҳо, масъалаҳои мазкур онҳоро ба якҷанд гурӯҳи асосӣ муттаҳид кардан мумкин аст.

Гурӯҳи якум, фикру ақидаҳои анъанавиро дар бар мегирад, ки сармоягузорию [аз калимаи латинии *investire* - пӯшонидан] ҳамчун хароҷоти маблағ барои иҷрои ягон соҳаи кор, фаъолият дар ин ё он шакл баррасӣ мекунад. Ҷиҳати ифодаи омили мазкур намоёндаи схоластикаи дерин Иоанн Дунс Скот ҳанӯз дар асри XI ба таомул мафҳуми “сармоя”-ро ворид намуда, таҳти он маблағи ибтидоиро дарҷ кардааст, ки барои ягон соҳаи фаъолият ба мақсади дарёфти фоида ё даромад ҷудо карда мешавад.

Минбаъд, дар асри XV Антонин Флоринтийский фақат маблағи барои тиҷорат ҷудошударо “сармояи асли” меномад. Сармоя, ки дар раванди мубодилаи мол вазифаи миёнаравиро иҷро мекунад, мазмуни “савдогарӣ”-ро фаро гирифта, бо мафҳуми “сармояи савдогарӣ” ифода мешавад.

Баробари инкишофи сармояи савдогарӣ сармояи судхӯрӣ низ ташаккул меёбад. Баъдан сармояи савдогариро судхӯрӣ ҳар кадом раванди пайдоиши сармоя, шакли қадима ва мавҷудияти он ба ҳисоб мераванд. Бо мурури тағйирёбии фаъолияти муҳтавои сармоягузорон (савдогару судхӯр)

сармояи савдогарӣ ба сармояи савдо ва сармояи судхӯрӣ ба сармояи қарзӣ табдил меёбад.

Тадқиқи сармоягузори тарзи истеҳсолоти сармоядорӣ аз ҷониби намояндагони назарияи классикӣ (А. Смит, Д. Рикардо, Ч. С. Милл ва дигарон) сурат мегирад. Тибқи ақидаи онҳо дар ҷомеаи инсонӣ баробари инкишофи тақсимоти меҳнат ва мубодила захира андӯхта мешавад, ки як қисми он пешакӣ барои истеъмол ва қисми дигар барои истеҳсолоти оянда муқаррар мешавад. А. Смит ҳамон қисми дуумро, ки аз он даромад дар назар дошта мешавад, сармоя номида ҳамзамон онро ба сармояи асосӣ ва сармояи гардон ҷудо мекунад. Ба сифати меъёри тақсим тағйири молику хосияти иштироки сармоя дар раванди муомилот интихоб мешавад. Сармояи асосӣ “бе воридшавӣ ба муомилот ва иваз кардани молик” ғоида меоварад. Сармояи гардон, баръакс, “фақат дар муомилот ё баробари иваз кардани молик даромадро фароҳам меоварад”¹. “Мақсади ягонаву мароми ҳар кадом навъи сармоя, ба фикри А. Смит, аз ниғаҳдориву зиёд кардани захираҳо иборат аст”².

Намояндаи дигари мактаби классикӣ Ч. С. Милл ҳамчунин сармояро захира меҳисобад. Лекин, бархилофи А. Смит вай сармояро омили худ ба худ маҳсулдиҳандаи истеҳсолот мешуморад ва он, дар навбати худ барои ҳамаи он чи, ки “меҳнати ҷорӣ аз ҳисоби меҳнати пешина ва маҳсули меҳнати дар мол таҷассумёфта ба даст меоварад, масъул аст”³.

Ҳаммаслаки дигари А. Смит ва ҳамзамон муқарризи ё танқидгари ғайи Д. Рикардо сармояро ҳамчун маҷмуи воситаҳои истеҳсолот “қисми дороии мамлакат тавсиф мекунад, ки дар истеҳсолот истифода гардида аз хӯрок, либос, асбобу анҷом, ашёи хом, мошин ва ҳоказо иборат аст ва

¹ Адам С. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики: Петти, Смит, Рикардо. Т.1 М.: Эконом – Ключ, 1993. С. 311-312.

² Ҳамон ҷо. С. 313.

³ Милль Дж. ст. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии. В 3-х томах. Т. 1 М.: Прогресс, 1980. С. 148.

чиҳати ба ҳаракат даровардани меҳнат зарур дониста мешавад”⁴. Аз ин лиҳоз, мавқеи Рикардо ба фикру ақидаи асосгузори дигари назарияи классикӣ мувофиқ аст. Ҳамзамон дар муқобили онҳо Рикардо исбот мекунад, ки баробари инкишофи сармоядорӣ ва истифодаи ҳар қадар зиёди заминҳои муфид лаҳзае фаро мерасад, ки сармоягузори иловагӣ беманфиат гардида, ҳамчун омили рушди иқтисодӣ аз байн меравад. Ин хулосаи Рикардоро ҳамзамононаш “воҳиманок” арзёбӣ намуданд.

Тавсифи сармоя ҳамчун маҷмуи воситаҳои истеҳсолот ба ақидаи аксарияти ҳамзамонони Рикардо хос буд. Аз ҷумла, муаллифи формулаи ваҳдати салоса Ж. Б. Сей истеҳсоли арзиши молро ба се омил – меҳнат, сармоя, замин марбут дониста, ба сармоя ҳамчун воситаи истеҳсолот баҳо медиҳад. Тибқи ақидаи иқтисоддони фаронсавӣ Ф.Бастиа сармоя аз асбобу анҷом, масолеҳу захираҳо ибрат аст, ки бе онҳо ягон кас на дар танҳои ва на дар ҷомеа ба иҷрои ягон кор шурӯъ карда наметавонад. Дар ҷое, ки истеҳсолот аст сармоя низ, ба фикри Бастиа вучуд дорад ва аз ин лиҳоз Робинзон ҳам дар ҷазираи беодам “Олот, масолеҳ, захираҳоро сармояи худ меномад.”⁵

Рикардошиноси англис Т. Годскин анъанаҳои беҳтарини мактаби классикиро идома дода, тасаввуроти Ҷ.С. Миллро дар бораи сармоя ҳамчун қувваи худ ба худ маҳсулдиҳанда рад намуда, ду мафҳуми сармояро мушаххас мекунад: якум, сармоя ҳамчун маҷмуи шароити моддии истеҳсолот, ки онро иқтисоддонон беасос сармоя номидаанд; дуум, ҳуди сармоя.

Маҷмуи шароити моддии истеҳсолот тибқи таълимоти Т. Годскин, меҳнати андӯхташуда, яъне сармояи асосӣ аст. Гузашта аз ин, Т. Годскин ба мақсади ифодаи сармояи гардон ба таомул мафҳуми “меҳнати ҳамзист”-ро ворид намуда, тавассути он ҳамон як хосияти сармояи гардонро ифода

⁴ Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения. // Антология экономической классики: Петти, Смит, Рикардо. Т. 1 М.: Эконом – Ключ, 1993. С. 437.

⁵ Бастиа Ф. Экономические гармонии, 1890. С.209.

мекунад, ки захираҳои он дар шакли ашё, масолеҳ ва воситаҳои зиндагӣ ё маҳсулоти тайёр “мунтазам барқарор ва аҷаб ҳам нест, ки истеҳсоли масолеҳи дахлдори меҳнат барои пурра кардани захираҳои маълум бефосила анҷом дода шуда, як конвейери ноаёнро ташкил медиҳад, ки барои маҳсулоти солонаи чома шароити мусоид муҳайё месозад”⁶.

Худи сармоя, ба фикри Т. Годскин, шакли муайяни моликиятро ифода намуда, шароити моддии истеҳсолотро ба як воситаи ҳукмронии сармоя зимни меҳнат табдил медиҳад⁷.

Аз таҳлили мухтасари фикру ақидаҳои намояндагони мактаби классикӣ дар бораи сармоя ва сармоягузорӣ бармеояд, ки онҳо:

- якум, дар бораи моҳияти сармоя тасаввуроти возеҳ надоштанд ва онро ҳамчун меҳнати андӯхташуда, шарти абадӣ ва табиии ҳар кадом тарзи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҳисоб мекарданд;

- дуум, назарияи меҳнати арзишро ба асос мегиранд, ки мутобиқи он дар истеҳсоли арзиш фақат як омил, яъне меҳнат иштирок мекунад. Сармоя арзиши молро ба вуҷуд намеоварад. Вай дар раванди истеҳсол арзиши худро ба маҳсулоти тайёр мегузаронаду халос;

- сеюм, гумон доштанд, ки сармоя, бархилофи молу хадамот, зудҳаракат намебошад ва фақат дар дохили кишвар аз соҳа ба соҳа мекӯҷад, лекин аз ҳудуди мамлакат баромада наметавонад, яъне ба хориҷа содир намешавад;

- чорум, марҳалаи ибтидоии инкишофи иқтисоди сармоядориро таҳлил намуданд. Дар он давра дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ содироти мол бартарӣ дошт. Сармоя новобаста аз мавҷудияти он ба хориҷа дар шакли мол бароварда мешавад ва ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии тиҷорату гардиши мол хизмат мекунад. Дар иртибот ба ин бояд хотиррасон кард, ки ба нияти воридшавии сармоя ба бозорҳои нав, ҳамчунин маҳдудияти

⁶ История экономических учений. Уч. пособие / Под. ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой М. ИНФРА – М. 2008. С. 107.

⁷ Ҳамон ҷо. С. 107.

андӯхту сохтори номукаммали он ва норасоии бозорҳои миллӣ монеъ мешавад.

Назарияи классикии сармоя ва сармоягузорӣ минбаъд дар асарҳои олимони охири асри XIX ва нимаи якуми асри XX ба таври мукамал тадқиқ мегардад. Таҳқиқоти мавзӯи мазкур дар ин давра аз рӯи ду самти асосӣ ҷараён мегирад.

Намояндагони самти якум (Е. Бём-Баверк, К. Викселл, И. Фишер ва дигарон) ба ҳазинаи илми иқтисодӣ дар соҳаи назарияи сармоя саҳми арзанда гузоштаанд. Ба ақидаи онҳо сармоя як захираи воситаҳои зиндагӣ аст, ки аз ҳисоби он сармоядор коргаронро пешакӣ маблағгузорӣ мекунад. Ба воситаи чунин маблағгузорӣ, ба ақидаи Е. Бём-Баверк, равандҳои “оқоилии” истеҳсолот имконпазир мегарданд⁸.

Ба ҳамин тариқ, сармоядорон ба коргарон барои хариди воситаҳои зиндагӣ (неъматҳои ҳозира) музди кор ҷудо карда, ҳамзамон изофаи неъматҳои ояндаро, ки тавассути сармоя истеҳсол шудаанд, ба таври қонунӣ ғасб мекунанд. Баръакс, нисбати қарздиҳандагон онҳо ҳамчун истифодабарандагони неъматҳои ҳозира баромад карда, аз ҳисоби неъматҳои оянда, ки ба воситаи усулҳои “оқоилии” истеҳсол шудаанд, қарзро барзиёд, яъне бо фоиз, адо менамоянд*.

Иқтисоддони машҳури Шветсия И.К. Викселл назарияи сармояи Бём-Баверкро такмил дода, концепсияи сохтори гузарандаи сармоягузориро пешниҳод кардааст. Тибқи концепсияи маълум, тағйирот дар сохтори гузарандаи сармоягузорӣ аз як тараф ба тағйири музди кор, рентаву фоиз ва

*Ба мақсади тасвири усули “оқоилии” истеҳсолот Бём-Баверк ба Робинзон рӯ меоварад. Робинзон метавонад дар ҳазинаи беодам бе ягон неъмат асосӣ ва бо дасти луч, яъне фақат бо истифода аз омили меҳнат моҳи гирад. Лекин вай метавонад барои тайёр кардани шаст вақти муайянро сарф намуда, дар оянда миқдори хеле зиёдтари моҳиро соҳиб шавад. Дар ниҳоят, раванди истеҳсолотро боз ҳам дарозтар намуда, яъне тӯр бофта, ба натиҷаи хубтар комёб мегардад.

Кӯтоҳ карда гӯем, истифодаи сармоя раванди истеҳсолотро аз роҳи рост ба чап гардонида, ҳамин тавр давомнокии онро дароз мекунад. Дарозшавии раванди истеҳсолот, ба фикри Бём-Баверк, сармояталаб аст, лекин самарабахш арзёбӣ мегардад, чунки истифодаи маҷмуи калони сармоя ба ҳисоби миёна ба як воҳиди меҳнат дар назар дошта мешавад. Дарозтарин раванди истеҳсолот тибқи мулоҳизаи Бём-Баверк ба сармоягунҷоиши он (хароҷоти нисбии сармоя барои истеҳсоли моли муайян) баробар аст.

⁸ Австрийская школа в политической экономии К. Менгер, Е. Бём - Баверк., Ф. Визер. М.: Экономика, 1992. С. 343 – 344.

аз тарафи дигар ба шароити андӯхти сармоя, ҳамчунин табaddулотии технологӣ вобаста аст⁹.

Ҳангоми таҳқиқи робитаи муттақобилаи пасандозу сармоягузорӣ, И.К. Викселл тағйирёбии ҳарду нишондиҳандаҳоро ба тағйири арзиши пул вобаста мекунад. Аз ин лиҳоз, вай нуқтаи назари Кейнсро дар бораи пасандозу сармоягузорӣ то андозае пай бурдааст.

Намояндаи дигари самти мазкур иқтисоддони амрикоӣ И. Фишер нуқтаи назари Е. Бём-Баверк ва И.К. Викселро васеъ шарҳ дода, сармояро ҳамчун намуди универсалии даромад мешуморад, ки ин ба афзал донишмандони неъматҳои ҳозира нисбати неъматҳои оянда вобаста аст. Ба фикри ӯ “ҳар кадом унсури боигарӣ, ки солҳои тулонӣ ба молик мунтазам даромад таъмин мекунад, сармоя ҳисобида мешавад ва ба тариқи дисконт, яъне бо роҳи ба даври ҳозира гузаронидани самараи ояндаи сармоя ҳисоб карда мешавад. Дисконт ё фоиз дар ҳолати мазкур байни сармояву даромад нақши ҳалқавӣ пайвастандари иҷро мекунад”¹⁰.

Тавре ки таъкид гардид, сармояи И. Фишер категорияи универсалий аст. Вай меҳнату заминро ҳам як навъи сармоя, рентаву музди корро намуди фоиз тавсиф мекунад. Ин, албатта, муносибатҳои иҷтимоиро пардапӯш карда, онҳоро аз доираи назарияи иқтисодии “ҳолис” берун месозад.

Намояндагони самти дуоми таҳқиқот таҳлили сармояро дар сатҳи микроиқтисод, яъне субъектҳои хоҷагӣ анҷом дода, нисбати мулоҳизаҳои Бём-Баверку Виксел норозигӣ изҳор менамоянд (Ҷ. Кларк, М. Пигу, Л. Валрас, А. Маршал ва диг.).

Ба фикри М. Пигу “мулоҳизаи Бём-Баверк дар бораи усули “околии” раванди истеҳсолот ва дарознокии он на дар ҳамаи ҳолат дуруст аст, зеро муайян кардани дарознокии истеҳсолот ҳамчун нишондиҳандаи истифодаи сармоя кори хеле мушкил мебошад”¹¹.

⁹ История экономических учений. // Под ред. В. Автонова, О. Ананьина, Н. Макашевой, 2008 С. 277.

¹⁰ Фишер И. Покупательная сила денег, её определение и отношение к кредиту. М. 1925. С. 78.

¹¹ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М, Дело, 1994. С. 469.

Ч. Кларк ва Л. Валрас концепсияи “маблағгузории пешакӣ”-ро таҳти танқид қарор дода, мафҳумҳои “сармоя” ва “неъматҳои ҷудогонаи асосӣ”-ро аз ҳамдигар ҷудо мекунад. Тибқи ақидаи Ч. Кларк, сармоя фонди доимии зиндагӣ буда, аз предметҳои истеъмолии барои ниғаҳдории ҳаёти кормандон зарур иборат мебошад. Фонди мазкур тағйирёбандаву барқароршаванда аст.

Неъматҳои ҷудогонаи асосӣ, баръакс, чунин сифатҳои асосӣ надоранд ва худ як таҷассуми мушаххаси сармоя баромад мекунад. “Мо метавонем, менависад Ч. Кларк, сармояро маҷмуи неъматҳои сермаҳсул тасаввур кунем, ки барои сармоягузории амволи манқул таъйин гардида, пай дар пай иваз меёбанд, лекин худӣ фонд нигоҳ дошта мешавад”¹².

Ба гурӯҳи фикру ақидаҳои анъанавӣ ҳамчунин таълимоти иқтисоддони машҳури англис Ч. М. Кейнсро дар бораи сармоя ва сармоягузории хориҷӣ нисбат додан мумкин аст. Саҳми ӯ дар соҳаи таҳлили масъалаҳои мазкур бебаҳост, зеро Ч. М. Кейнс:

- якум, таҳлили сармоягузорию аз доираи фаъолияти ширкату хоҷагиҳои хонагӣ ба сатҳи макроиқтисод бароварда, зуҳуроти иқтисодиро тавассути андозаҳои тағйирёбандаи зерин ифода кардааст: самаранокии ниҳони сармоя; майли сармоягузорӣ; талаботи сармоягузорӣ; фазои сармоягузорӣ ва ҳоказо;

- дуюм, мултипликатори шуғли иқтисоддони англис Р. Ф. Канро бо мултипликатори сармоягузорӣ мукамал намуд, ки тибқи он маҷмуи даромаду талаботи ҷомеа ба маблағи умумии сармоягузорӣ, яъне ба хароҷоти истеҳсолию ғайриистеҳсолий вобастагии муайян дорад. “Афзоиши даромад, менависад Кейнс, ба афзоиши маҷмуи умумии сармоягузорӣ зарби мултипликатор баробар аст”¹³.

¹² Кларк Дж. Б. Распределение дохода. М., Экономика. 1992. С. 158.

¹³ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. // Антология экономической классики. Т.2. М.: Эконом-Ключ, 1993. С. 231.

Мультипликатор (К) таносуби афзоиши даромадро (ΔД) нисбати афзоиши сармоягузорӣ (ΔС) нишон медиҳад ва дар як воҳиди музди кор ифода меёбад. Ба таври дигар $K = \frac{\Delta DW}{\Delta SW}$ Коэффитсиенти ҳосилшуда нишон медиҳад, ки “ҳангоми афзоиши маблағи умумии сармоягузорӣ даромад ҳам ба маблағи К - бор аз он зиёдтар афзоиш меёбад”¹⁴. Тавассути принципи мультипликатор Кейнс:

- вобастагии мутақобилаи афзоиши сармоягузорӣ ва даромадро муқаррар мекунад;

- хулосаи мухтасари зеринро ифода намуд: “дар шароити мувозинати бозор, зиёдшавии маҷмуи даромад аз ҳисоби талаботи иловагии сармоягузорӣ боиси рушди пасандоз мегардад, ки он ба афзоиши аввали (ибтидоии) сармоягузорӣ муодил аст”¹⁵;

- ба саволи зерин ҷавоб мегардонад: “чи тавр тағйири сармоягузорӣ, ки ҳиссаи андаки даромадро ташкил медиҳад, ба пеш омадани чунин каму зиёдшавии шуғлу даромад сабаб мешавад ва ба он амплитудайи хеле дарозтар хос аст”¹⁶. Дар ҷавоб ба саволи маълум Кейнс тасдиқ мекунад, ки “сармоягузорӣ аз паси худ пасандозро “кашола” медиҳад ё сармоягузорию пасандоз дар ниҳоят (ex poste) ҳамеша баробаранд, лекин нисбати марҳалаи банақшагирии хароҷот (ex ante) чунин гуфтан нодуруст аст”¹⁷;

Кейнс, инчунин нишон медиҳад, ки ғунҷоиши бозори воситаҳои истеҳсолот тавассути таносуби самаранокии ниҳоии сармоягузорӣ ва меъёри бозории фоиз муайян карда мешавад.

Самаранокии ниҳоии сармоягузорӣ тасаввуроти субъективии соҳибкорро дар бораи фоиданокии ояндаи дороиҳои асосӣ ва нархи пешниҳоди онҳо инъикос карда, дар коэффитсиенти дисконт ифода меёбад. Ҳангоми ҳисобгузорию коэффитсиенти мазкур Кейнс ба ҷои даромаднокии

¹⁴ Ҳамон ҷо. С. 226-227.

¹⁵ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. С. 233.

¹⁶ Ҳамон ҷо. С. 240-241.

¹⁷ Ҳамон ҷо. С. 236.

воқеъ даромаднокии ояндаи сармоягузори навро ҳамчун асос қабул мекунад. Самаранокии ниҳоии бо усули дисконт ҳисобшуда, баробари афзоиши маҷмуи сармоягузорӣ тамоюли пастравӣ қабул мекунад, чунки афзоиши муттасили сармоягузорӣ тибқи назарияи ҳосилнокии омилҳои истеҳсолот боиси камшавии фоиданокӣ мегардад. Аз тарафи дигар истифодаи бошиддати корхонаҳои истеҳсоли ҳамон намуди неъматҳои асосӣ “арзиши барқарорсозии” амволи манқулро дучанд зиёд мекунад”¹⁸.

Ҳамин тариқ, баробари афзоиши сармоягузорӣ ҳар ду омил, ки самаранокии ниҳоии сармоягузори муайян мекунанд, яъне фоидаи оянда ба як воҳиди сармояи асосӣ ва “арзиши барқарорсозии” ҳамон сармоя, ба тарафи камшавии нишондиҳандаи мазкур тағйир меёбанд.

Ба самаранокии ниҳоии сармоя ҳамчунин меъёри фоиз таъсир мерасонад. Фоиз, ба фикри Кейнс, моҳиятан ҳаққи даст кашидан аз нигоҳдошти боигарӣ дар шакли пул аст ва ба дараҷаи афзал донишгани нақдина вобаста мебошад. Меъёри фоиз дар ин ҳолат ҳадди поёнии фоидаҳои сармоя ба ҳисоб меравад.

Агар самаранокии ниҳоии сармоя аз меъёри воқеии фоиз баланд бошад, дар ин маврид рушди сармоягузорӣ мушоҳида гардида, вобаста ба он даромад ҳам зиёд мешавад. Баробари наздикшавии фоидаҳои ояндаи сармоя ба меъёри фоиз сармоягузорӣ тамоюли пастравӣ қабул мекунад ва фоидаҳои он дар ҳар ҳол поён меравад. Дар сурати баробаршавии нишондиҳандаҳои маълум сармоягузорӣ имконнопазир мегардад.

Кейнс меъёри фоизро омили ҳалалрасони фаъолияти сармоягузорӣ ҳисобида, ҷиҳати бартараф кардани оқибатҳои манфии он андешидани тадбирҳои зеринро пешниҳод мекунад:

- поён бурдани меъёри фоиз, аз ҷумла бо роҳи арзон кардани кредит ва ҳамзамон баланд бардоштани самаранокии ниҳоии сармоя. Тадбири мазкурро Кейнс гарчанде имконнопазир мешуморад, лекин дар ҳолати “доми

¹⁸ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: 1978. С. 127, 128.

бозоргирӣ” онро тарзи бесамари суръат додани фаъолияти сармоягузорӣ мешуморад;

- истифодаи сармоягузори мустақими давлатӣ аз ҳисоби буҷет, хариди давлатии мол, кам кардани андоз ба мақсади ҳавасмандгардони талаботи сармоягузорӣ. Вале бояд гуфт, ки Кейнс сармоягузори давлатиро ҳамчун воситаи муҳимми таъмини мувозинати бозори сармоя қатъи назар аз маҷмуи он, арзёбӣ мекунад;

- ташаккули фазои мусоидро барои сармоягузори ватанию хориҷӣ вазифаи асосии ҳукумат мешуморад.

Бархилофи пешгузаштагон, ки барзиёдии андӯхти сармояро сабаби асосии ба хориҷа баровардани он ҳисоб мекарданд, Кейнс манбаи содироти сармояро дар пасандозҳои дархостнашуда ошкор сохта, қайд менамояд, ки он барои содироти сармоя ҳамчун иқтидор хизмат мекунад ва агар дар дохили мамлакат истифода нашуда боқӣ монад, дар ин маврид таҳдиди бӯҳрони пастравии фаъолияти сармоягузорӣ рӯй медиҳад.

Дар иртибот ба ин Кейнс риоя намудани баробарии пасандозу (S) сармоягузори (I) зарур мешуморад, яъне $S=I$. Дар ин ҳолат Кейнс тағйирпазирии нишондиҳандаҳои мазкур, набудани пешрафти техникӣ ва робитаи иқтисоди воқеиро ба бозори берунӣ ҳамчун асос мегирад. Дар ин сурат барзиёдии пасандоз нисбати сармоягузорӣ ($S>I$) ба барзиёдии андӯхти сармоя, истифодаи нопурраи иқтидорҳои истеҳсоли ва пастравии фаъолияти сармоягузорӣ оварда мерасонад. Баръакс, барзиёдии сармоягузорӣ нисбати пасандоз ($I>S$) боиси “тафсидани” иқтисод ва болоравии нарх (таваррум) мегардад. Дар мулоҳизаи мазкур ақидаи Кейнс дар бораи зарурати риоя намудани баробарии пасандозу сармоягузорӣ ифодаи аниқ ёфтааст.

Илова бар ин Кейнс исбот мекунад, ки талабот ба сармоягузори хориҷӣ на фақат дар кишварҳои ба норасоии андӯхт дучоршуда, балки дар давлатҳои сармояғунҷоиши калон, ки дар бозорҳои ҷаҳонӣ бомуваффақият

фаъолият мекунад, низ ҷой дорад. Хулосаи мазкур дар он давра ғайримаънавӣ ба назар мерасид, зеро дар замони Кейнс сармоя бештар аз мамлакатҳои мутараққӣ ба кишварҳои камтар тараққиёфта содир мешавад. Кейнс имконияти самти дигари ҳаракати сармояро зикр менамояд: “Дар сурате, ки худӣ мамлакатҳои саноатӣ ба сармоягузориҳои хориҷӣ талаботи доимафзоянда пешниҳод кунанд”.

Баъди Кейнс аллакай дар даҳсолаҳои аввали пас аз ҷанг назарияи сармоягузориҳои тағйирӣ ҷиддӣ ёфта, дар шакли таълимоти неокейнсионӣ сифати нав касб мекунад. Мазмуну мундариҷаи сифати нави таълимоти мазкур аз мавқеи моҳият дар назарияҳои рушди иқтисодӣ ва инкишофи давриҳои иқтисоди сармоядорӣ ифода меёбад.

Дар иртибот ба ин бояд қайд кард, ки модели Кейнс ҷанбаи даврӣ дошта, равандҳои иқтисодиро дар шароити бахши воқеии иқтисоди пӯшида ва дар муддати кӯтоҳ арзёбӣ мекунад. Дар ин маврид андозаҳои нишондиҳандаҳои асосӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ ва пасандоз, пешрафти техникӣ то муддате бетағйир мемонанд.

Нуқтаи назари маълум, ба андозаи муайян, аз вазъи таназзули ҷандинсолаи солҳои сиёми асри гузашта сарчашма мегирад, ки дар он давра масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва динамикаи иқтисодӣ аҳаммияти ҷандон муҳим надоштанд.

Дар давраи баъдичангӣ иқтисоди мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ таҳти таъсири иқтисоди Амрико роҳи рушди босуботро интихоб мекунад. Дар робита ба ин талаботи рушди босуботу дарозмуддати иқтисодӣ зухур менамояд. Ба тақвияти ҷунин талабот бешубҳа инкишофи пуравҷу босуботи мамлакатҳои низоми сотсиалистӣ бо саркориҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мусоидат намуд. Ҳамаи ин ба таҳқиқоти илмии рушди иқтисодии дарозмуддат ва ҳалли масъалаҳои динамикӣ ибтидо гузошт.

Аз байни намоёндагонӣ равияи неокейнсионӣ дар навбати аввал Р. Харрод, Ҷ. Домар, Р. Солоу, Ҷ. Робинсон ва дигаронро номбар кардан

мумкин аст, ки моделҳои неокейнсионии рушди иқтисодиро таҳия намуданд. Дар моделҳои мазкур вобастагиҳои зерин асосноку муқаррар карда шудаанд:

- Суръати афзоиши истеҳсолот (G) ба ҳиссаи пасандоз дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (S) нисбати коэффисиенти самаранокии сармоя (C) баробар аст, яъне $G = \frac{S}{C}$. Аз ин формула чунин бармеояд, ки суръати афзоиши истеҳсолот нисбати пасандоз таносуби мустақим ва нисбати сармояғунҷоиши он таносуби ғайримустақим дорад;

- Дар шароити бетағйир мондани дараҷаи истифодаи таҷҳизот шуғли аҳоли, сохтори истеҳсолот ва омилҳои дигар, ки ба самаранокии сармоя таъсири мусбат мегузоранд, суръати рушди даромади миллӣ танҳо аз меъёри андӯхти сармоя вобаста мегардад. Дар ин ҳолат талабот ба сармоягузорӣ (дар шароити сармояғунҷоиши додашуда) фақат аз ҳисоби суръати рушди даромади миллӣ ташаккул меёбад;

- Суръати босуботи рушди даромади миллӣ дар шароити доимӣ будани меъёри андӯхту сармояғунҷоиш шарти муҳимми мувозинаи динамикаи иқтисод ҳисобида мешавад. Вобаста ба ин Р. Харрод ва Ҷ. Домар душвории нигоҳ доштани мувозинаи динамикиро дар шароити иқтисоди бозаргонӣ таъкид кардаанд;

- Ҷиҳати асоснок намудани хулосаи мазкур Р. Харрод ба таомул мафҳумҳои “суръати ҳатмии рушд”. “суръати табиӣ рушд”-ро ворид намудааст.

Суръати ҳатмии рушд (G_w) ба фикри Р. Харрод суръати мувозинати рушд буда, иҷрои умеди соҳибкори сармоягузоро, ки дар асоси таҷрибаи гузашта ва таҳлили вазъи ҷорӣ ташаккул меёбад, таъмин менамояд. Ҳангоми рушди мазкур ширкат қарори пешакӣ қабулкардаи худро дуруст мешуморад, чунки қарори маълум ба маъноии зерин муодил шуморида мешавад: яъне, андозаи захираҳои иловагии неъматҳои асосӣ ба маҷмуи онҳо, ки барои истеҳсоли маҳсулоти изофагӣ зарур аст, мувофиқат мекунад.

Суръати табиини рушд (G_n) суръати ҳадди ақал мебошад, ки ба он иқтисод дар шароити имконияти мавҷудаи афзоиши пешниҳоди меҳнат (n) ва баландшавии ҳосилнокии он (g) мерасад, яъне $G_n = n + g$.

Суръати ҳатмии рушд болоравии пурраи иқтидорҳои истеҳсоли ва суръати табиӣ шуғли пурраи аҳолиро дар назар дорад.

Дар асоси таҳлили байни онҳо Р. Харрод муқаррар мекунад, ки: а) ҳангоми баланд омадани суръати ҳатмии рушд нисбати суръати табиини он, яъне $G_w > G_n$, имкониятҳои пешниҳоди захираи иловагии захираҳои меҳнати пурра истифода мешаванд, пасандозҳои пешбинигардида аз сармоягузори нақшаविю пешниҳоди умумӣ аз маҷмуи талабот барзиёд меоянд. Ин ҳолат ба нияти афзоиши манбаъҳои сармоягузори монеъ шуда, оқибати он таназзули иқтисоду афзоиши бекорӣ аст; б) дар сурати баланд шудани суръати рушди табиӣ нисбати рушди ҳатмӣ, яъне $G_n > G_w$, - барзиёдии сармоягузори, истифодаи бошиддати иқтидорҳои истеҳсоли рӯй медиҳад, ки дар охир ба болоравии нарх боис мегардад; в) ҳангоми баробар омадан ҳар ду намуди рушд, яъне $G_w = G_n$, мувозинати иқтисод дар “дами корд” нигоҳ дошта мешавад, зеро воситаи дигари барқарорсозии автоматии мувозинати вайроншуда вучуд надорад¹⁹.

1. Сармоягузори дар соҳаи таъмини рушди даромади милли аз як тараф ҳамчун омили ташаккули талабот ва аз тарафи дигар ҳамчун вусъатдиҳандаи иқтидорҳои истеҳсоли баромад мекунад. Барои ниғаҳдории рушди мувозӣ (баробар) дар шароити шуғли пурраи аҳоли мувофиқати рушди даромаду (талаботу) рушди иқтидори истеҳсоли зарур дониста мешавад. “Афзоиши иқтидори истеҳсоли, менависад Ч. Домар, тақрибан ба сармоягузори ва афзоиши маҷмуи талабот бошад ба суръати рушди сармоягузори вобаста аст. Бинобар ин, рушди муттасили даромад барои таъмини вазъи ороми иқтисод хеле зарур аст”²⁰.

¹⁹ Классики кейнсианства: В 2-х Т.Р. Харрод, Э. Хамеём. Т. 1 М.: Экономика. 1937.С.120

²⁰ Домар Е. Очерки теории экономического роста. М., 1957. С.64.

Умуман, намояндагони равияи неокейнсионӣ бо Кейнс ва концепсияи ӯ дар бораи вобастагии хулқу динамикаи раванди истеҳсолот ба таносуби сармоягузорию пасандоз ҳамфикр мешаванд, яъне рушди афзалиятноки сармоягузорӣ сабаби “тасфидани” иқтисоду болоравии нарх (таваррум) ва афзалияти рушди пасандоз боиси истифодаи нокифояи иқтидорҳои истеҳсолию шуғли нопурраи аҳоли мегарданд.

Ба ҳамин тариқ, муаллифони равияи неокейнсионӣ масъалаи мувозинати иқтисодиро аз соҳаи статикӣ ба динамикӣ гузаронида, имконияти муддате нигоҳ доштани суръати баланду босуботи рушди иқтисодиро барои ояндаи дарозмуддат, ки истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолию шуғли пурраи аҳолиро таъмин мекунад, возеҳ сохтанд.

Дар нимаи дуоми асри гузашта ва даҳсолаҳои охир таҳқиқоти сармоягузорӣ дар сатҳи ширкатҳо, яъне микроиқтисод анҷом дода мешавад. Дар иртибот ба ин, якчанд назарияҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорию мустақими хориҷӣ, зухур карданд, ки таснифи онҳо дар расми 1.1 оварда шудааст.

Назарияҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла СМХ		
Назарияҳои макроиқтисодӣ	Назарияҳои микроиқтисодӣ	Назарияҳои инкишоф
Назарияи бозорҳои сармоя	Назарияи бартарию махуси ширкат	Назарияи инкишофи сармоягузорӣ
Назарияи макроиқтисодии динамикӣ	Назарияи ақсуламали олигополӣ	Моделҳои байналмилалӣ сармоягузорию мустақим
Назарияи институтсионалӣ	Назарияи интерналӣ	Моделҳои ҷопонии сармоягузорию мустақим
Назарияе, ки сармоягузориро ба қурби асёр ва омилҳои дигар пайваст мекунад	Концепсияи эклектикий Ч. Даннинг ва И. Штейн	Назарияи даври истеҳсоли байналмилалӣ мол

Расми 1.1. Таснифи назарияҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорию мустақими хориҷӣ ва таркиби онҳо.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқоти назариявӣ.

Дар расми мазкур назарияҳои сармоягузори хориҷӣ ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо карда шудаанд.

Яке аз назарияҳои деринаи макроиқтисодӣ назарияи бозорҳои сармоя ба ҳисоб меравад. Тибқи он сармоягузори хориҷӣ аз паи мамлакатҳои дорои аз ҳама баланди боздеҳи сармоя меравад. Ҳанӯз дар охири асри XIX иқтисоддони англис Ч.С. Милл ба вобастагии ҳаракати сармоя ба дараҷаи меъёри фоиз диққатро ҷалб карда буд. Ба андешаи ӯ сармоя ба минтақаҳои равона мешавад, ки дар онҳо меъёри фоиз баландтар аст²¹.

Имрӯз дар мамлакатҳои мутараққӣ дараҷаи фоида баробари рақобати афзоида тамоюли пастравӣ дорад. Тибқи маълумоти Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Инкишоф (СҲИИ) дар мамлакатҳои аъзои он меъёри миёнаи фоиз дар солҳои 70-уми асри гузашта 14,1% ва дар солҳои 80-ум 13,7%-ро ташкил додааст, яъне 0,4 нуқтаи фоиз кам шудааст. Меъёри фоизи сармоя, аз рӯи маълумоти таҳқиқотчиёни Хазионаи байналмилалӣ асдор, дар ҳафт мамлакати мутараққии саноатӣ 7,8% аст, ҳол он ки дар кишварҳои рӯ ба инкишоф нишондиҳандаи мазкур ба ҳисоби миёна ба 13,3% баробар буд²².

Чунин вазъият ширкатҳоро барои сармоягузори мустақими хориҷӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф водор месозад, ки дорои қувваи кории барзиёданду норасоии сармояро ҳис мекунанд. Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ барзиёдии сармоягузорӣ нисбати пасандоз, дар кишварҳои камтар тараққиёфта, баръакс, барзиёдии пасандоз нисбати сармоягузорӣ ба назар мерасад.

Вазъияти ташаккулёфта аз он шаҳодат медиҳад, ки дар маҷмуи маблағгузори иқтисоди мамлакатҳои саноатӣ нақши сармояи хориҷӣ, ки аз давлатҳои ғайримутараққӣ (музофотӣ) ҷалб карда мешавад, хеле намоён аст.

²¹ Фигурнова Н.П. Международная экономика. М.: Омега – Л, 2005. С.235.

²² OECD Economic Outlook. June. 1997.

Гузашта аз ин бояд қайд кард, ки инкишофи пуравчи сармоягузори хориҷӣ, ки солҳои охир ба назар мерасад, дар бораи фоиданокии он шаҳодат медиҳад. Вагарна чи тавр фаҳмидан мумкин аст, ки ширкат дар шароити рақобати комил, ки нияти кам кардани хавфро дорад, бидуни талаботу қоидаҳои анъанавии ҳамагуна соҳибкорӣ амал карда, ба сармоягузорӣ дар хориҷа машғул мешавад. Амали мазкур дар чунин маврид нисбати сармоягузори ватанӣ чун таваккалӣ ба чашм мерасад. Лекин он дар шароити иқтисоди бозаргонӣ бесабаб нест. Асли гап дар ин ҷост, ки фоидаи ширкати сармоягузор дар хориҷ бояд на фақат аз фоидаи он дар ватанаш, балки аз фоидаи ширкатҳои мамлакати ресепиент, яъне қабулкунандаи сармоя барзиёд бошад.

Барои ба даст овардани чунин фоида имконияти муайян лозим аст. Аз имкониятҳои мазкур яке назарияи пайваस्तкунии сармоягузори мустақими хориҷӣ ба қурби асъор мебошад, ки тибқи он асъори миллӣ таҳти таъсири тағйирёбии (ноустувории) бозори сармоя паст ё боло меравад. Ҳангоми пастравии қурби асъори миллӣ сармоягузори хориҷӣ афзун гашта, фирори сармояи миллӣ пеш меояд, зеро: якум, беқадршавии асъори миллӣ дар шароити давом ёфтани рушди иқтисодӣ барои сармоягузори хориҷӣ муҳити мусоид фароҳам меоварад; дуум, сармоягузори хориҷӣ аз табодули маблағҳои худ бо маҷмуи бештари асъори миллӣ ба фоидаи изофагӣ ноил мегардад.

Дар шароити болоравии қурби асъори миллӣ воридоти сармоягузори хориҷӣ маҳдуд ва фирори сармояи миллӣ тақвият меёбад, ки дар ниҳоят мамлакат иқтисодии содиротиро аз даст медиҳад, гарчанде ки шароити адо кардани қарзи берунӣ беҳтар мегардад.

Назарияи институтсионалӣ масъалаҳои имконияти мамлакатро дар соҳаи ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ, истифода ва нигоҳдошти он баррасӣ намуда, ба ном “пирамидаи барои сармоягузори мустақими хориҷӣ коршоям”-ро пешниҳод мекунад. Пирамидаи мазкур чор меъёри

коршоямиро дар бар мегирад: иҷтимоию фарҳангӣ; таҳсилотӣ; бозорӣ; мақомоти давлатӣ (расми 1.2). Дар ҳамаи ин чор соҳа баъзе мамлакатҳо шояд бартарӣ, дигарҳо – камбудӣ дошта бошанд.

Расми 1.2. Пирамидаи коршоями ниҳодҳо (институтҳо) барои сармоягузори мустақими хориҷӣ

Сарчашма: Wilhelms S. Foreign Direct Investments and its Determinants in merging Economies // African Economic Policy Paper 1988. Discussion Paper 9.

Имконияти дигари ба даст овардани фоида аз ҳисоби сармоягузори хориҷӣ зимни назарияи бартари махсуси ширкат ё амали он ҳамчун ширкати азим шарҳ дода мешавад (С. Хаймер, М. Познер, Р. Вернон, Т.Ч. Кинделбергер). Тибқи ин назария ширкатҳо, аз ҷумла ширкатҳои инҳисории трансмилалӣ ба сармоягузори хориҷӣ ба мақсади дар кишварҳои дигар татбиқ намудани бартариҳои рақобатии худ, ки аз ҳисоби истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот ва қобилиятҳои дигар ташаккул меёбанд, машғул мешаванд. Ба бартариҳои рақобатии мазкур тааллуқ доранд: а) дастрас будани манбаъҳои маблағгузорӣ, технологияи нав ва ноу-хау; б) истифодаи тамғаи тичоративу намунаҳои саноатии маълуму эътирофшуда; в) маркетинги мутараққӣ; г) менечмент.

Бартариҳои мазкур одатан танҳо ба сохтори истеҳсолии инҳисорӣ ё олигополӣ тааллуқ доранд, ки дар фаъолияти худ ба гуфтаи таҳқиқотчиҳои амрикоии сармоягузори мустақим С. Хаймер, хислатҳои намунаи классикии рақобати ғайрикомилу бартариҳои махсуси ширкатро ба

ҳамдигар пайваст мекунад. Дар ҳолати олигополия ба қарори як ширкат фаъолияти ширкатҳои дигар дар бозор таъсир мерасонад. Дар навбати худ, қарори ҳамон ширкат ҳам оид ба сармоягузори мустақими хориҷӣ ба амалиёти тахминии рақибони он таъсир мерасонад²³.

Дар асоси номукаммалии сохтори бозор, ҳамчунин назарияи интерналі таҳия шудааст. Аз ин назария чунин бар меояд, ки воридшавии ширкати байналмилалӣ ба бозорҳои хориҷӣ ба робитаи мутақобилаи иттилооту номукаммалии сохтори бозор ва байналмилалишавии бозори молҳои мобайнӣ асос меёбад. Байналмилалишавӣ дар шакли сармоягузори мустақими хориҷӣ танҳо дар сурати барзиёд шудани фоидаи он нисбати хароҷоти коммуникатсионӣ, ҷамоҳангсозӣ ва назорат татбиқ мегардад²⁴.

Таҳлили назарияҳои сармоягузори хориҷӣ нишон медиҳад, ки ба раванди қабули қарор оид ба СМХ шумораи зиёди омилҳо таъсир мерасонанд, ки дар парадигмаи эклектикий иқтисоддони англис Ч. Даннин ба системаи муайян дароварда шудаанд. Тибқи парадигмаи мазкур ширкат бояд дар тасарруфи худ се гурӯҳ дошта, дар бозорҳои хориҷӣ намоиш диҳад:

- Q – бартариятҳо, ки ба истифодаи омилҳои истеҳсолот, хусусияти сохторӣ ташкилӣ ва стратегияи коршоям вобаста мебошанд;

- I – бартариятҳо, ки ҳангоми истифодаи шабакаҳои худӣ дар раванди байналмилалишавӣ ва бозорҳои бегона баровардани молу истеҳсолот ба вуҷуд меоянд;

- L – бартариятҳо, ки аз ҷониби мамлакати ресипиент, яъне қабулкунандаи сармоя ба сармоягузор дар шакли андозбандии имтиёзнок, қонунгузори сифатнок, иштироки давлат дар маблағгузори муштаракӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ, хизматрасонии инфрасохторӣ пешниҳод мешаванд²⁵.

²³ Соловьева Ю.Н., Фейгин Г.Ф. Влияние прямых иностранных инвестиций на развитие информационно – коммуникационного сектора в России. Проблемы современной экономики, 2015, №2 (54). С.73.

²⁴ Мисакян М.Н., Кокушкина И.В. Теория прямых иностранных инвестиций, практическое значение для переходной экономики. // Проблемы современной экономики., 2007, №4. С.64.

²⁵ Dunning J.H. Theories and Paradigms of international business activity. – UK: Edward Elgar, 2000. P16.

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки дар таснифоти омилҳо, ки Ч. Даннинг анҷом додааст, ба бартариятҳои гурӯҳи дуҷум (I) диққати махсус додан лозим аст, зеро: а) онҳо раванди тавсеаталабии иқтисодиро осону ривоч медиҳанд; б) барпо кардани шабакаҳои ширкат дар хориҷа ба рушди содироти сармоя мусоидат мекунад.

Аз ин лиҳоз, парадигма ба мамлакатҳои ресипиент (қабулкунандаи) сармоягузори мустақими хориҷӣ илқо медиҳад, ки танҳо ба умеди захираҳои фаровону арзон, аз ҷумла қувваи корӣ наshawанд. Дар соҳаи ҷалби сармояи хориҷӣ дар навбати аввал ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ ва эътимоднокии таҳкурсии ҳуқуқӣ бояд диққати махсус дод.

Дар заминаи бартариятҳои пешниҳоднамудаи Ч. Даннинг олими немис И. Штен се тарзи зерини имконпазири тавсеаталабии берунии иқтисодиро пешниҳод мекунад: фурӯши иҷозатнома (литсензия); содироти мол; сармоягузори мустақими хориҷӣ²⁶.

Дар мавриди бартарии якум (G) ширкат метавонад аз ҳамаи се тарзи имконпазир истифода барад. Дар шароити бартарии дуҷум (I), яъне, агар ширкат дорои шабакаҳои васеи равонкунандаи мол ба бозорҳои нав бошаду дар соҳаи технология ва ноу-хау бартарӣ надошта бошад, пас фаъолияти иҷозатномадиҳиро ба роҳ монда наметавонад, чунки захираи лозимӣ надорад. Лекин дар сурати пайдо кардани бартарии сеҷум (L) агар мамлакати ресипиент ба сармочгузори хориҷӣ ягон бартариро дар соҳаи андоз, қонунгузорӣ ё иштироки давлат дар лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод намояд, дар ин ҳолат сармоягузори мустақимро афзал мешуморад.

Нуқтаи назари дигар оиди табиати сармоягузори хориҷӣ дар концепсияи иқтисоддони фаронсавӣ Р. Вернон баён мешавад, ки бо номи назарияи давраи истеҳсоли байналмилалии мол маълум аст²⁷.

²⁶ Фигурнова Н.П. Международная экономика, 2005. С.242-243.

²⁷ Фигурова Н.П. Международная экономика, 2007. С.238.

Тибқи концепсияи мазкур ширкати навоар меҳоҳад мавқеи инҳисории технологии худро дар бозор нигоҳ дошта, давраи ҳаёти молро аз ҳисоби истеҳсоли он дар хориҷа дароз намояд.

Дар гурӯҳи назарияҳои инкишоф ду концепсияи бештар ҳавасмандсозандаро хотирнишон кардан зарур аст: якум, концепсияи инкишофи сармоягузорӣ; дуюм, концепсияи ҷопонии сармоягузори мустақими хориҷӣ.

Концепсияи якумро Ч. Даннинг ва олими ҳоландӣ Р. Нарулло пешниҳод намудаанд. Тибқи концепсияи мазкур роҳи инкишофи сармоягузори мустақим аз панҷ марҳала гузашта, ба дараҷаи инкишофи мамлакат вобаста будани сармоягузори дар бар мегирад²⁸.

Мамлакатҳои дорои истеҳсолоти меҳнатталабу технологияи паст ва бартарии саноати истихроҷи маъдан одатан ҷалбкунандаи сармоягузори мустақим мебошанд. Ба ин гурӯҳи мамлакатҳо ҳоло ҷалби андозаи назарраси сармояи хориҷӣ муяссар нашудааст, гарчанде ки талабот ба он хеле калон боқӣ мемонад.

Баробари инкишофи соҳаҳои сармояталабу ҳаракат ба сӯи пешравию илмию техникӣ сармоягузори мустақим ба ин қабил мамлакатҳо тақвият меёбад (марҳалаи 2). Ҳамин тариқ онҳо тадриҷан дар сурате ки агар воридоти сармояи хориҷӣ аз тарафи сиёсати ҳавасмандкунанда ва содиротвасеъкунанда дастгирӣ ёбад ба содироти сармоя шурӯъ мекунанд (марҳалаи 3 ва қисман 2).

Марҳалаи чорум ба мамлакатҳои мутараққӣ хос аст, ки барзиёдии содироти сармояи мустақимро нисбати воридоти он таъмин менамоянд. Дар марҳалаи панҷум содироту воридоти сармоя баробар меоянд, ки ин ҳолат ба мамлакатҳои мутараққии саноатӣ хос аст.

Концепсияи ҷопонӣ омили муҳимми ҷалби сармояи хориҷиро дар марҳалаҳои инкишофи мамлакат арзёбӣ мекунад²⁹. Дар сурати дараҷаи

²⁸ Ҳамон ҷо. С. 244-245.

²⁹ Didas T. Main Theories of FDI. URL: <http://Heuba.SK>

пасти инкишоф ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба шарте ки агар ширкатҳои хориҷӣ бартари музди кори камхарҷро амалӣ намоянд, имконпазир доништа мешавад. Ҳангоми рушди иқтисодии мамлакат васеъшавии бозори дохилӣ ба афзоиши воридоти сармоягузори мустақим боис мегардад ва болоравии музди кор бошад содиротро ҳавасманд месозад.

Дар марҳалаи сеюми инкишоф рақобатпазирии мамлакат ба навоарӣ ва маҷмуи сармоягузори мустақим дар ҳар самт ба омилҳои бозаргонии технологӣ асос меёбад.

Дар иртибот ба ин бояд қайд кард, ки дар назарияҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузори мустақими хориҷӣ, диққати бештар ба муайян кардани зарурату сабабҳои он равона мешавад. Дар ин маврид масъалаҳои моҳияти иқтисодии сармоягузори хориҷӣ, сохтори тақсимои соҳавӣ ва динамикаи ҷалби он ба соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ аз маркази таҳқиқот дур мемонанд. Ҳол он ки ҳар кадом соҳа ва бахши иқтисод ба худ хислатҳои хоси такрорнашаванда доранд, ки ҳангоми таҳлилу баҳогузори саҳми сармояи хориҷӣ дар таъмини инкишофи соҳаҳои ҷудоғонаи иқтисоди миллӣ бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Бояд гуфт, ки солҳои охир назарияҳои дигар пайдо шудаанд, ки нафақат сабабу самтҳои сармоягузори хориҷӣ ҳамзамон моҳияту оқибатҳои онро барои иқтисоди мамлакатҳои содиркунандаву қабулкунандаи сармоя фаро гирифтаанд. Вобаста ба ин П. Масс таърифи аз ҳама умумии сармоягузори пешниҳод мекунад: “Сармоягузорӣ аз мубодилаи қонеъ гардонидани талаботи ҳозира ба умеди ояндаи он иборат аст, ки тавассути неъматҳои ба кор андохташуда анҷом дода мешавад”³⁰.

Ақидаи ба ин монандро ҳамчунин У. Шарп, Б. Александер ва Ч. Бейли баён мекунанд. Тибқи ақидаҳои онҳо сармоягузорӣ чун барои “баромадан аз баҳри пул имрӯз то дар оянда маблағи аз он зиёд ба даст овардан баррасӣ

³⁰ Масс П. Критерии и методи оптимального определения капиталовложений М.: 1991. С.27.

мешавад”³¹. Тавзеҳи мазкур, ба назари мо, аз раванди сармоягузорӣ соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва илми бунёдиро хориҷ мекунад.

Баъзе иқтисоддонони хориҷию ватанӣ сармоягузорию аз мавқеи захира шарҳ медиҳанд. Аз ҷумла, ба ақидаи П. Бирман ва С. Шмидт сармоягузорӣ аз “хароҷоти захира (ресурс) ба умеди дарёфт кардани даромад дар оянда бо гузаштани муҳлати ба қадри кифоя дароз” иборат аст³².

Э.Ч. Доллан ва Д. Линдсей сармоягузорию ҳамчун “вусъат додани пешниҳоди захираҳои сермаҳсул” арзёбӣ мекунанд³³.

Фикру ақидаҳои мухталифи сершумор оид ба моҳияти сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорию хориҷӣ, дар адабиёти иқтисодии ИДМ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, баён мегарданд.

Дар “Луғати калони иқтисодӣ” (А.Б. Борисов) таҳти мафҳуми “сармоягузорию хориҷӣ” ҳамон арзишҳои амволию зеҳнӣ фаҳмида мешаванд, ки “аз ҷониби сармоягузорию хориҷӣ барои объектҳои соҳибкорӣ ва дигар намудҳои фаъолият ба мақсади дарёфти фоида (даромад) ҷудо карда мешаванд”³⁴.

Ба ҳамин монанд мафҳуми сармоягузорию хориҷӣ дар дигар луғату манбаъҳои адабиёти иқтисодӣ тавзеҳ дода мешавад. Чунончи, дар китоби дарсӣ таҳти таҳрири В.В. Ковалев, В.В. Иванов ва В.А. Лялина сармоягузорӣ ҳамчун маблағи сармоя муайян шудааст, ки “мувофиқи мақсаду муҳлати муайян барои объектҳои мухталиф, бо тамоми шаклҳои он ва ба хоҳири расидан ба мақсади инфиродии сармоягузорию ҷудо карда мешавад”³⁵.

³¹ Шарп У. Александер Б., Бейли Дж. Инвестиции. М.: Инфра – М.1999. С.2.

³² Бирман Г., Шмидт. С. Экономический анализ инвестиционных проектов / Пер. с англ. под ред. Л.П. Белых. М.: Юнити, 1994. С. 13.

³³ Доллан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: макроэкономическая модель/ Пер. с англ. СПб, 1992. С.13.

³⁴ Барисов А.Б., Новый экономический словарь Издание 3-е, переработанное и дополненное. М.: Книжный мир, 2010. С.284.

³⁵ Инвестиции. Учебник. 2-е изд. / Под ред. В.В. Ковалова, В.В. Иванова, В.А. Лялина. М.: Проспект, 2006. С.22.

Ҳамин тариқ, бештари олимони ИДМ сармоягузорию ҳамчун захирае маънидод мекунад, ки тавассути он сармоя зиёд шуда, дар раванди такрористеҳсол даромадро таъмин мекунад. Он қисми даромад, ки барои истеъмолоти ҷорӣ истифода намешавад, ҳамчун манбаи сармоягузорию иловагӣ баромад мекунад.

Ҳамчун захира арзёбӣ шудани сармоягузорӣ дар қонунгузорию мамлакатҳои ИДМ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, инъикос ёфтааст. Чунончи, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12-уми майи соли 2007 “Дар бораи сармоягузорӣ” ба сармоягузорӣ “воситаҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок, иҷозатномадиҳӣ, нишонаҳои мол ва дигар арзишҳои зеҳнӣ” нисбат дода шудаанд³⁶. Тафсири мазкур дар назари аввал ҷолиб аст, чунки на фақат сармоягузорию воқеӣ (истеҳсолӣ), балки молиявиро ҳам ба ҳисоб мегирад. Лекин бевосита чунин тафсир ба мазмуну талаботи имрӯзаи сиёсати сармоягузорию давлат мувофиқат надошт ва шояд ба ин сабаб қонуни мазкур аз эътибор соқит доништа шуд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-уми марти соли 2016 “Дар бораи сармоягузорӣ” сармоягузорӣ ҳамчун “аз ҷониби сармоягузор дар шакли дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гузоштани сармоя дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гирифтани фоида” зикр шудааст³⁷.

Дар иртибот ба ин бояд қайд кард, ки дар шароити саноатикунонию босуръат ва табдил додани ҷумҳурӣ ба мамлакатаи индустриалӣ – аграрӣ маблағҳои асосӣ ба муддати дарозу таваккалӣ нафақат барои вусъату таҷдиди истеҳсоли молу хизматрасонӣ, балки барои истеҳсоли неъматҳои ҷамъиятӣ, қатъи назар аз мақсаду шаклҳои он ҷудо карда мешаванд.

Дар адабиёти иқтисодии Тоҷикистон диққати асосӣ дар навбати аввал ба масъалаҳои арзёбии саҳми сармоягузорию мустақими хориҷӣ, аз ҷумла корхонаҳои муштарак ҷиҳати таъмини рушди иқтисодӣ ва боло бурдани

³⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, №5. Моддаи 365, 2008, №2, Моддаи 2.

³⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016, №3. Моддаҳои 1, 3.

иқтидори содиротии иқтисодии милли дода мешавад. Чунончи, Мирсаидов А.Б. ва Музаффаров Б.С. сармоягузории мустақими хориҷиро ҳамчун яке аз “усулҳои самараноки пайвасти намудани иқтисодии милли ба иқтисоди ҷаҳонӣ шуморида, онро ба се ҷузъи асосӣ ҷудо мекунад: ташкили сармояи нав дар хориҷа; сармоягузории дубораи даромад; пешниҳоди кредитии мутақобил ба ширкатҳо, масалан ширкати модарӣ ба филиалҳо”³⁸.

Аҳаммияти муҳими сармоягузории мустақими хориҷиро ҳамчунин Иматшоев З.И. қайд мекунад: “Сармоягузории мустақими хориҷӣ, менависад муаллиф, омили муҳими рушди иқтисодӣ мебошад, ки нобаробарию холигии байни сармоягузорӣ ва пасандозро аз байн бурда, омили интиқоли технология, дониши техникӣ ва услҳои идоракунии навин маҳсуб меёбад”³⁹.

Дар монографияи Сузуки М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А. “Макроиқтисоди кушод ва сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ нақши корхонаҳои муштарак дар афзунгардони иқтидори иқтисодии Тоҷикистон махсус қайд карда метавонад, ки онҳо натавонанд барои боло бурдани иқтидори иқтисодии мамлакат, балки барои васеъкунии иқтидори содиротӣ саҳм гузошта истодаанд. Қисми зиёди СМХ дар мамлакат ба соҳаҳои омӯзиши геологӣ ва истихроҷӣ канданиҳои фойданок, саноат, энергетика, алоқа ва хизматрасониҳои молиявӣ равона шудаанд. Ингуна молҳо дар таркиби содироти моли тайёр аз Тоҷикистон ҳиссаи калон доранд.”⁴⁰ Ба ақидаи мазкур Саидмуродова М.А. низ ҳамфикр шуда, “таъсиси

³⁸Мирсаидов А.Б., Музаффаров Б.С. Совершенствование механизма привлечения иностранная инвестиций в экономику Республики Таджикистан. // Паёми Донишгоҳи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2015, №2/3 (165). С.281.

³⁹ Иматшоев З.И. Танзими давлатии фаъолияти иқтисоди берунаи корхонаҳои КНС / дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссер. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. Душанбе, 2018. С.123.

⁴⁰ Сузуки М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А. Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. Душанбе, : “Деваштич”, 2007.С.278.

минтақаҳои озоди иқтисодиро ҳамчун яке аз роҳҳои рушди иқтисодӣ, савдо ва ҷалби сармояи хориҷӣ дар мамлакат” арзёбӣ мекунад.⁴¹

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳти мафҳуми сармоягузори хориҷӣ ҳамон маблағи сармоя фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ мувофиқи мақсаду муҳлати муайян ба тамоми шаклҳои он барои объектҳои моддӣю ғайримоддӣ ба мақсади ба даст овардани фоида (даромад), таъмини афзоиши маҷмуи маҳсулот, фурӯш, захираҳои молиявӣ ва дарёфти самараҳои дигар, ки на ҳамеша ба манфиати иқтисодӣ вобаста мебошанд, ҷудо карда мешавад. Бар замми он, муаллиф аломатҳои зерини сармоягузори хориҷиро таъкид мекунад: а) сармоя ва мувофиқи мақсад будани он; б) бисёршаклии мақсаду соҳаҳои маблағгузорӣ; в) ҳархелагии мабаъҳои сармоягузорӣ; г) таваккали будани хосияти дарозмуддати он; д) муҳлати бозгашти маблағ.

Тавсифи мазкурро ҳамчун таҳкурсии қабул карда, дар иртибот ба ин бояд қайд кард, ки

якум, ба сифати сармоягузорӣ на фақат идораи ҷараёни пардохту хароҷот, ҳамчунин маблағгузори моликияти зеҳнӣ (патент, ноу-хау, тамғаи савдо, намунаи саноатӣ) дар назар дошта мешавад;

дуюм, сармоягузори бо як маблағгузори дороиҳои корхонаву ширкатҳои амалкунанда ифода кардан ба мақсад мувофиқ нест. Илова бар ин бояд гуфт, ки маблағгузорӣ на фақат ба корхонаву ширкат, балки ба тамоми субъектҳои хоҷагӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои хонагӣ, соҳаҳои инфрасохторӣ (маориф, тандурустӣ, фарҳанг) низ ҷудо шуда, ба ташаккули фазои соҳибкорву сармоягузорӣ мусоидат мекунад;

сеюм, тибқи тавзеҳи позитсионӣ, сармоягузорӣ гӯё ба ҳам пайвастшавии воситаҳои молиявиро нишон медиҳад. Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки ҳангоми сармоягузори объектҳои зеҳнӣ сармоя пурра сарф

⁴¹ Саидмуродова М.А., Курбоналиев К.И. Свободные экономические зоны как инструмент привлечения инвестиций (на примере СЭЗ «Суғд»). Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2015, №2/8 (165). С.12.

нашуда, дар ихтиёри сармоягузор боқӣ мемонад. Ҳангоми сармоягузори иқтисоди миллӣ, хусусан, соҳаҳои мухталифи он, на фақат воситаҳои истеҳсолӣ ва захираҳои корхонаву ширкатҳо, балки бештар қувваҳои истеҳсолкунанда афзоиш меёбанд.

1.2. Таснифи шаклҳои сармоягузори хориҷӣ ва зарурати ҷалби он ба иқтисоди миллӣ

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ баҳсталаб боқӣ мемонад. Ҷавоб ба саволи “ҷалби сармоягузори хориҷӣ – лозим ё даркор нест” ду фикри ба ҳам зид дорад. Тарафдорони нуқтаи назари яқум тасдиқ мекунанд, ки сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодӣ, аз ҷумла ба суръати он, воридоти технологияи нав ва ноу-хау, таҷрибаи маъмурию идорӣ таъсири мусбат расонида, барои бозсозии сохтори ашёии истеҳсолот ба тарафи саноати маснуотбарор роҳ мекушояд. Тибқи хулосаи онҳо “рушди иқтисодӣ бе иштироки сармояи ватанӣ ва хориҷӣ имконнопазир аст ва аз рӯи суръати фаъолияти сармоягузорӣ ба хусусияти такрористеҳсол дар мамлакат баҳо додан мумкин аст”.

Ба зарурати сармоягузори хориҷӣ барои иқтисоди миллӣ ҳанӯз даҳ сол пеш иқтисоддони намоёни Тоҷикистон Рахимов Р.К. диққатро ҷалб карда буд: “Имконоти таъмини рушди иқтисодӣ, хотирнишон карда буд академик, бе зиёд кардани маблағгузори асосии иқтисоди мамлакат ба итмом расидааст. Бинобар ин, инкишофи минбаъдаи хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ, зимнан бо суръати нисбатан баланд акнун ба таносуби истеъмоли ниҳойӣ ва пасандозҳо дар таркиби маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ, инчунин ба сиёсати пулию қарзӣ ва ба

самти кредитонии бештар мусоиди бахши воқеии иқтисод равона кардани он, вобаста мебошад”⁴².

Иқтисоддонон Саидмуродов Л.Ҳ. ва Солиев А.А. сармоягузори мустақими хориҷиро яке аз воситаҳои аз ҳама аҳаммиятноки таъмини рушди босуботи иқтисоди мамлакат мешуморанд. Тибқи ақидаи онҳо “воридоти сармояи хориҷӣ, аз як тараф дараҷаи истеҳсолу даромадро афзун месозад ва аз тарафи дигар сармояи самараовари хориҷӣ ба боло рафтани маҳсулнокии сармоя дар ҷумҳурии мо мусоидат мекунад, ки ин дар навбати худ ба рушди ММД боис мегардад”⁴³.

Аҳаммияту зарурати ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони дигари тоҷик Мирсаидов А.Б., Музаффаров Б.С., Сафаров Б., Ризоқулов Т.Р., Раҳмонов С.А., Қодирзода Ф.А. ва дигарон низ таъкид шудааст. Лекин мулоҳизаҳо аксар вақт ҷанбаи яктарафаю тавсифӣ дошта, ҷиҳатҳои мусбату манфии сармоягузори равшану возеҳ исбот намекунанд.

Дар иртибот ба ин бояд гуфт, ки ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба бахши воқеии иқтисоди миллӣ:

- якум, на фақат барои вуҷуд ёфтани захираҳои маблағгузорӣ имконият фароҳам меорад, балки таркиби сифатии онҳоро аз ҳисоби таҳвили унсурҳои навоарӣ, азхуд кардани таҷрибаи ташкилу идораи истеҳсолот, афзоиши ихтисоси қувваи кории маҳаллӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ тағйир медиҳад;

- дуюм, ба ташаккулу инкишофи робита бо корхонаҳои ватанӣ, аз ҷумла бо роҳи суръат додани кооператсияи илмию техникӣ, истеҳсолию технологӣ, ки қариб тамоми раванди навоари тақрористеҳсол ё бештари марҳалаҳои онро фаро мегиранд, мусоидат мекунад;

⁴² Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2003, №1. С.39.

⁴³ Саидмуродов А.Х., Солиев А.А. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего финансирования. Душанбе.: «Ирфон», 2004. С.74.

- сеюм, боиси афзоиши пешниҳоди мол дар бозори дохилӣ ва ғунҷоиши он мегардад;

- чорум, гувоҳи болоравии обрӯю эътибори сармоягузории мамлакат, фаъолшавии раванди сармоягузорӣ ва сатҳи баланди рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мешавад.

Баъзан, сармоягузории хориҷӣ дар ҳолатҳои маълум ба нияти инкишофи рӯзафзуни иқтисодӣ монеъ мешавад, ки дар шаклҳои зерин рӯй медиҳад: а) афзоиши вобастагии зарарноки рушди иқтисодӣ ба сармояи хориҷӣ; б) пастравии рақобатпазирии миллӣ; в) аз даст додани мавқеъ нисбати фаъолияти корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ.

Таъсири манфии сармоягузории хориҷӣ, ҳамчунин дар болоравии хавфи фирори сармояи миллӣ аз мамлакат ҳангоми таҳдиди бӯҳрони молиявӣ, дар бозор маҳдуд кардани корхонаҳои ватанӣ, пастравии қурби асъори миллӣ ва бақияи манфии тавозуни пардохт ифода меёбад. Лекин аслан дар умум оқибатҳои мусбати ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ зиёд мебошанд.

Бинобар ин мамлакатҳои дунё бо тамоми қувва кӯшиш мекунанд, ки ҳар чи бештар сармояи хориҷиро ҷалб намоянд. Дар шароити рақобати ниҳоят қатъӣ дар соҳаи захираҳои байналхалқии сармоягузорӣ онҳо ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ аксар вақт аз паси озодсозии (либерализатсия)-и бемислу монанди иқтисод мераванд. Чунончи, дар ҳисоботи Конференсияи СММ оид ба тиҷорату инкишоф (UNCTAD) зикр ёфтааст, ки қатъи назар аз ривочу равнақи раванди сармоягузорӣ дар ҷаҳони муосир бо суръати тамом аз нав дида баромадани низомҳои миллию байналмилалӣ сармоягузорӣ ба назар мерасад.

Коршиносони Созмони мазкур тасдиқ мекунанд, ки то соли 2020 қариб 3,3 ҳазор созишнома ба имзо расидааст ва музокирот минбаъд оид ба масоили сармоягузорӣ давом меёбад. Ҳамаи ин дар бораи пешрафти ислоҳоти режими байналмилалӣ танзими сармоягузорӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон ҳамфикрӣ дар муносибатҳои байни ҳукуматҳо ва сармоягузoron то ҳол пайдо нашудааст. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур ба имзо расонидани созишномаҳои нав зарур доништа мешавад⁴⁴.

Муҳаққиқон, инчунин вобастагии мутақобилу мустақими динамикаи сармоягузории хориҷию вазъи иқтисодии мамлакати ресепиентро мушоҳида мекунанд. Сармоягузoronи хориҷӣ ба кишварҳои роҳ меёбанд, ки дар онҳо ояндаи рушди иқтисодӣ аён аст. Дар ин сурат сохти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ба ҷалби сармоя таъсири он қадар калон намерасонад. Сармоягузoron ҳамкориро бо давлатҳои афзалтар мешуморанд, ки низоми миллии онҳо пешгӯишаванда буда, ҷинояткориро коррупсия дар “сатҳи маъқул” қарор мегиранд ва роҳбарони вазорату муассисаҳо ўҳдадорҳои хешро пурра иҷро менамоянд.

Таҳлилгарони ХБА дар мисоли 60 кишвари рӯ ба инкишоф вобастагии байни сохти сармоягузории хориҷии ҷалбшуда ва самаранокии сиёсати давлатро мавриди омӯзиш қарор доданд. Тибқи хулосаи онҳо дар мамлакатҳои дорои сиёсати иқтисодии самаранок бахши молиявӣ мутараққӣ дар сохтори сармояи хориҷӣ СМХ бартарӣ дорад ва робитаи байни сармоягузории дохилию хориҷӣ хеле наздик аст.

Таҳқиқгарон, инчунин исбот намуданд, ки “масъалаи асосии кишварҳои рӯ ба инкишоф на дастрас набудани сармоя, балки низоми номутираққии молиявӣ ва сохтори онҳост, ки аз ўҳдаи истифодаи самараноки сармояи иловагӣ баромада наметавонад”⁴⁵.

Вобаста ба ин дар раванди таҳқиқи сармоягузории хориҷӣ ҳамчун омили рушди иқтисодӣ таҳлили сохтору таснифи шаклҳои он зарур доништа мешавад. Дар ин бобат хусусан ҷудо кардани сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва портфелӣ аҳаммияти махсус дорад, чунки онҳо аз рӯи мақсаду мароми худ аз дигар шаклҳои сармоягузорӣ фарқ карда, ба иқтисоди

⁴⁴ Доклад о мировых инвестициях в 2021. ООН. Нью-Йорк. Женева, 2021. С.39.

⁴⁵ Потоки капитала на вновь возникшие рынки [электронный ресурс] Режим доступа: [http // a-investor.ru/p-456](http://a-investor.ru/p-456).

миллию соҳибкорӣ ҳарчи бештар таъсири қатъӣ мерасонанд ва дар қатори дигар шаклҳои сармоягузорӣ афзалияти аввалиндараҷаро касб мекунанд.

Дар омили байналхалқӣ ва адабиёти иқтисодӣ сармоягузори хориҷӣ ҳамчун зухуроти гуногуншакл баррасӣ гардида, аз рӯи меъёрҳои мухталиф тасниф мешавад. Таснифи муфассали сармоягузори хориҷӣ ва шаклҳои он дар расми 1.3 оварда шудааст.

Меъёри тасниф	Шаклу намудҳои сармоягузорӣ
Сохтори сармоя	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Моддӣ (воқеӣ)</i> • <i>Сохта</i> • <i>Қарзӣ</i>
Шакли моликияти манбаъҳои баромад	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Расмӣ</i> • <i>Хусусӣ</i>
Мақсаду аҳаммияти амалӣ	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Соҳибкорӣ</i> • <i>Қарзӣ</i>
Муҳлати бозгаштпазирӣ	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Кӯтоҳмуддат</i> • <i>Миёнамуҳлат</i> • <i>Дарозмуддат</i>
Сохтори соҳавӣ	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Саноат</i> • <i>Кишоварзӣ</i> • <i>Нақлиёту алоқа</i> • <i>Соҳтмон</i> • <i>Соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ</i>

Расми 1.3. Таснифи сармоягузори хориҷӣ ва шаклҳои он.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқоти назариявӣ тартиб дода шудааст

Дар сармоягузорӣ чунонки маълум аст, сармоя аҳаммияти асосӣ дорад, ки аз рӯи сохтори худ ба се шакли асосии зерин ҷудо мешавад:

- сармояи моддӣ (воқеӣ), ки бевосита барои бунёди корхона ба мақсади дарёфти ҳуқуқи идора ва ғоида ҷудо карда мешавад. Дар ин ҳолат сармояи мазкур қисми таркибии сармояи соҳибкорӣ аст;

- сармояи сохта, ки барои хариди коғазҳои қиматнок, аз ҷумла хориҷӣ, ки ба имконоти назорати воқеии объектҳои маблағгузоришаванда вобастагӣ надоранд, истифода мегардад. Сармояи мазкур аз рӯи мазмуну таркиби худ сармоягузори портфелӣ ё ба сармоя табдил додани коғазҳои қиматнок ба ҳисоб меравад;

- сармояи қарзӣ дар шакли кредитҳои хориҷию тиҷоратӣ, амонатҳо, асъори маҳаллӣ ва сармоягузори боқимонда доништа мешавад.

Аз мавқеи шакли моликияти манбаҳои баромад сармоягузорӣ ба ду категорияи асосӣ ҷудо мешавад: расмӣ ва хусусӣ. Ин мафҳумҳо ба кӣ тааллуқ доштани сармоягузорӣ ва таносуби манбаҳои мухталифи онро дар раванди сармоягузорӣ ифода менамоянд. Сармоягузори расмӣ дар навбати худ ба сармоягузори давлатӣ ва сармоягузори созмонҳои байналмилалӣ ҷудо мешавад.

Сармоягузори давлатӣ аз маблағҳои буҷети давлатӣ иборат буда, дар асоси қарори ҳукумат, мувофиқи созишномаҳои дутарафаву бисёртарафаи аз ҷониби он эътирофшуда, ба берун аз кишвар интиқол ё аз хориҷи он ворид мегарданд. Ба сармоягузори давлатӣ тааллуқ доранд: вомбаргҳои давлатӣ, қарзҳо, грантҳо, кӯмак, ки дар асоси созишномаҳои байниҳукуматӣ аз ҷониби як давлат ба ихтиёри давлати дигар дода мешаванд.

Як намуди дигари сармоягузори расмиро сармоягузорӣ аз маблағҳои созмонҳои байналмилалӣ, яъне кредитҳои ХБА, Бонки Ҷаҳонӣ, СММ ташкил медиҳанд. Дар ин сурат ҳамчун манбаи асосии сармоягузори давлатӣ, чи хеле ки дар боло зикр гардид, буҷети давлатӣ, яъне пулҳои андозсупорандагон баромад мекунанд. Қарори интиқоли чунин сармоягузорӣ аз як мамлакат ба мамлақати дигар аз ҷониби мақоми олии

қонунбарор, яъне аз ҷониби парламенти мамлакат, дар баъзе кишварҳо, дар асоси ҷонибдории кумита ё комиссияҳои парламент ва дар давлатҳои худкома аз тарафи мақомоти иҷроия қабул карда мешавад.

Сармоягузори хусусӣ (ғайридавлатӣ) аз маблағҳои шахсони хусусӣ, бонкҳо, корпоратсияҳои хусусӣ, амонатгузори ташкилотҳои байнидавлатӣ иборат аст. Қарори интиқоли маблағҳои мазкур аз ҷониби моликони онҳо, ки салоҳияти идора кардани маблағҳоро доранд, қабул карда мешавад.

Сармоягузори хусусӣ дар навбати худ аз маблағгузори шахсони хусусӣ, бонкҳо ва ширкатҳо дар хориҷа, пешниҳоди кредитҳо (тиҷоратӣ, вомбаргҳои байнибонкӣ) иборат аст. Ҳамаи ин қабил сармоягузориҳо бо як маъно, яъне “ҳаракати холиси сармоя” ифода карда мешаванд.

Манбаи (сарчашмаи) баромади чунин сармоягузори маблағи хусусӣ ва қарзии ширкатҳои хусусӣ ба ҳисоб меравад. Давлат, албатта, интиқоли сармоягузори хусусиро назорату танзим месозад ва моликони он сиёсати ҳукуматро дар амал вайрон намеkunанд.

Аз рӯи мақсаду аҳаммияти амалӣ сармоягузори дар ду шакли асосӣ зоҳир мегардад: якум, сармоягузори соҳибкорӣ; дуюм, сармоягузори қарзӣ.

Сармоягузори соҳибкорӣ аз маблағҳои иборат аст, ки мустақиман ё ғайримустақим барои маблағгузори истеҳсолот ҷиҳати дарёфти фоида таъйин шудааст. Сармоягузори мазкур дар шакли хусусӣ баромад мекунад, гарчанде ки бисёр вақт ҷиҳати мақсадҳои маълум маблағҳои давлатӣ низ васеъ истифода мешаванд. Ҳангоми таҳлили ҳаракати байналмилалӣ сармоя сармоягузори соҳибкорӣ шаклҳои зеринро қабул мекунад: а) сармоягузори мустақим; б) сармоягузори портфелӣ; в) сармоягузори боқимонда.

Сармоягузори мустақим аз маблағи сармоя иборат буда, ба сармоягузор назорати объекти ҷойгиронии сармояро ба мақсади ба даст

овардани манфиати иқтисодии дарозмуддат дар кишвари ресипиент (қабулқунандаи сармоя) таъмин менамояд. Сармоягузории мазкур маъмулан пайдоиши хусусӣ дошта, ба содироти сармояи соҳибкорӣ вобаста мебошад.

Омору ҳисоботи пурра дар бораи вазъи инкишофи сармоягузории мустақими хориҷӣ ва хусусиятҳои он дар ҷаҳон ҳар сол аз ҷониби UNCTAD нашр мегардад. Тибқи ҳисоботи мазкур (World investment Report – 2021) дар соли 2020 маҷмуи ҷаҳонии сармоягузории мустақими ҷалбшуда ба 1 трлн доллари ИМА баробар буд⁴⁶. Тоҷикистон баробари давлатҳои дигари дорои иқтисоди гузариш ҳамчун ҷалбқунандаи сармоягузории мустақим зикр ёфтааст.

Тибқи таснифоти UNCTAD ба сармоягузории мустақим чунин маблағи хориҷӣ марбут доништа мешавад, ки муносибатҳои зеринро ифода мекунад: якум, муносибатҳои дарозмуддати шарикон; дуюм, муносибатҳои байни шарикону маъмурони иқтисодии мамлакат (сармоягузори хориҷӣ ё “ширкати модарӣ”); сеюм, муносибатҳои, ки дар раванди назорати корхонаи муштарак дар мамлакати ресипиент фаъолиятқунанда, зуҳур мекунанд.

Дар ин маврид ба қатори сармоягузории мустақими хориҷӣ дохил кардани унсурҳои зерин тавсия дода мешавад;

- аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ харидани бастаи (пакети) саҳми корхонаи муштарак ба андозаи 10% арзиши ҷамъбасти сармояи саҳомии эълоншуда;

- сармоягузории такрорӣ фоида аз фаъолияти корхонаи муштарак ба андозаи ҳиссаи сармоягузор дар сармояи саҳомӣ, ки баъд аз тақсими баҳраи саҳмҳо ва репатриатсияи қисми фоида, яъне баргардонидани он ба ватани сармоягузор дар ихтиёри сармоягузор боқӣ мемонад;

⁴⁶ Доклад о мировых инвестициях. 2021. ООН. Нью-Йорк, Женева, 2021. С.1.

- пешниҳоди кредит дар дохили ширкат ё амалиёти ба ин баробар оиди танзими қарздорӣ дар соҳаи муносибатҳои байни ширкати “модарӣ” ва шубҳаҳои хориҷии он.

Дар иртибот ба ин бояд хотиррасон кард, ки тавсияи UNCTAD ҷанбаи универсалӣ надорад ва на ҳамаи мамлакатҳо дар омори худ онро пурра ба инобат мегиранд. Дар Ҷопон масалан, сармоягузориҳои такрориро сармоягузориҳои мустақим ҳисоб намекунанд. Дар Россия, Тоҷикистон ва дигар давлатҳои ИДМ ин меъёрро 10%, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо 20-25%, аз ҷумла Фаронса 20%, Олмон 25% ва дар Канада, Австралия, Зеландияи нав 50% муқаррар кардаанд. Бинобар ин, тибқи меъёри 10 фоиз ҷудо кардани сармоягузорӣ ба сармоягузориҳои мустақиму моликони он ба сармоягузориҳои мустақим ғайриимкон арзёбӣ мегардад.

Вобаста ба ин бояд гуфт, ки меъёри 10% сармояи оинномавии корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ шартӣ, яъне тахминӣ аст. Созмонҳои байналмилалӣ меъёри мазкурро: якум, дар асоси таҳқиқоти сершумор муқаррар намудаанд ва тибқи хулосаи муҳаққиқон, дар замони муосир 10 фоиз ҳамоно қисми сармояи корхона аст, ки умуман барои анҷом додани назорати корхона зарур ва басанда ҳисобида мешавад; дуум, ҷиҳати таъмини қиёспазирии ҳисоби ҳаракати сармоягузориҳои мустақим чунин тавсия додаанд.

Бинобар ин як гурӯҳи мамлакатҳои дунё ба қатори корхонаҳои муштарак бо иштироки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ корхонаҳоеро марбут медонанд, ки дар онҳо ҳиссаи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз 10 фоизи саҳмҳои одӣ кам аст. Лекин агар вай ба ҳар ҳол идораи корхонаро назорат намояд, пас сармоягузориҳои мустақим ба ҳисоб меравад. Баръакс, агар сармоягузориҳои хориҷӣ зиёда аз 10 фоиз саҳмҳои корхонаро дар ихтиёр дошта бошад, лекин дар идораи он иштирок ё ягон нақши муайянро иҷро накунад ва ҳуқуқи қабул намудани қарорро надошта бошад, дар ин маврид

аз қатори корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ хориҷ карда мешавад.

Аз ин лиҳоз, СҶИИ тавсия медиҳад, ки сармоягузори мустақими хориҷӣ бояд на фақат 10 фоиз сармояи оинномавии корхона, балки на кам аз 10 фоизи саҳмҳои ба овоз гузошташударо тасарруф намояд. Танҳо бо ин роҳ мувофиқи шарҳи СҶИИ манфиати дарозмуддати иқтисодии сармоягузор таъмин гашта, муносибатҳои дарозмуҳлати сармоягузори воқеӣ ва корхонаҳо танзим карда мешаванд. Ҳамзамон, ҷорӣ кардани дараҷаи лозимии идораи объекти сармоягузори имконпазир мегардад.

ХБА вобаста ба дараҷаи инкишофи иқтисодии мамлакатҳои ҷудогона ва бо назардошти хусусиятҳои хоси хоҷагидорӣ онҳо се сатҳи назорати ғайрифилияти корхонаҳои муштаракро муайян намудааст: якум, 25% ва аз ин зиёд; дуум, 50% ва зиёда аз он; сеюм, на кам аз 75%. Дар сатҳи дуум, сармоягузор ҳуқуқи овозро соҳибгардида, дар сатҳи сеюм метавонад корхонаро пурра идора намояд.

Тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузориҳои мустақим “аз тарафи сармоягузор соҳибӣ, харидорӣ намудани на камтар аз 10 фоизи ҳиссаҳо (саҳм) дар сармояи оинномавии ташкилоти тиҷоратӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст ё аз нав таъсис дода мешавад, ҳамчунин сармоягузори ба воситаҳои асосии филиали шахси ҳуқуқии хориҷии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсисёбанда” муайян карда шудааст⁴⁷.

Корхона бо иштироки сармояи хориҷӣ дар шаклҳои зерин вучуд дошта метавонад:

- ширкати “духтарӣ” – корхонае, ки дар он сармоягузори мустақим (ғайрирезидент) зиёда аз 50% сармояро дар ихтиёр дорад;
- ширкати ассотсиатсионӣ - корхонае, ки дар он сармоягузори мустақим (ғайрирезидент) аз 50% камтари сармояро дар ихтиёр дорад;

⁴⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузори”, 2016, №3. Моддаи 1.

- шуъба (филиал) – корхонае, ки пурра ба сармоягузори мустақим тааллуқ дорад.

Бояд гуфт, ки аз қатори сармоягузори мустақим корхонаҳои молиявӣ, хусусан бонкҳо, ширкатҳои сармоягузорӣ, бимагузорӣ (суғурта) ва дигар ширкатҳои ғайрисаноатӣ ҷудо карда мешаванд. Сохторҳои мазкур дар бозори молия ҳамчун миёнарав хизмат мекунанд ва тавассути онҳо сармоягузори мустақим сурат мегирад. Илова бар ин, онҳо ҳамзамон сармоягузори мустақимро анҷом медиҳанд, ки ба он фақат созишҳои бонкии ба пайдоиши уҳдадориҳои қарзии дарозмуддат ва хариди саҳму ҳисса дар сармояи асосии ширкатҳои хориҷӣ вобастабуда тааллуқ доранд.

Сармоягузор мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷаъолияти сармоягузорӣ дороиҳои зеринро мансуб мешуморад: амволи ғайриманқул, воситаҳои пулӣ, саҳму ҳисса дар фонди оинномавӣ ё дигар шаклҳои иштирок дар шахси ҳуқуқӣ, ҳуқуқи молумулкӣ, моликияти зеҳнӣ ва дигар намудҳои ҳуқуқи ғайримолумулкӣ ва дигар объектҳои ҳуқуқӣ граждани, ки дар муомилот маҳдуд карда нашудаанд⁴⁸.

Сармоягузори хориҷӣ метавонад сармоягузори дар шаклҳои зерин анҷом диҳад: а) ташкили корхонаҳо, ки пурра ба сармоягузори хориҷӣ тааллуқ доранд; б) таъсиси филиалҳо ва намояндагиҳо, ки ба шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мансубанд ё ба воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликияти корхонаҳои мавҷуда; в) таъсиси шахсони ҳуқуқӣ бо иштироки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ё зимни ба даст овардани ҳисса дар корхонаҳои амалкунанда; г) хариди саҳм, вомбарг ва дигар коғазҳои қиматнок; д) хариди мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи консессияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

⁴⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”, 2016, №3. Моддаи 3.

Ба сармоягузории портфелӣ маблағҳои сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ доранд, ки ба мақсади дарёфти даромади муайян истифода бурда мешаванд. Сармоягузории портфелӣ, бархилофи сармоягузории мустақим, ба амонатгузор ҳуқуқи ба фаъолияти корхона даҳлат карданро намедиҳад ва камтар аз 10 фоизи маҷмуи умумии сармояи саҳомиро ташкил медиҳаду ҳалос.

Ба сармоягузории портфелӣ ҳамчунин маблағи сармоягузорони хориҷӣ, ки барои хариди вомбаргу векселҳо, уҳдадорихои қарзии дигар, коғазҳои қиматноки давлатӣ истифода мешаванд, тааллуқ доранд. Сармоягузории мазкур дар аксари мавридҳо дар бозори коғазҳои қиматноки муомилаи озод иҷро карда мешавад.

Аз нигоҳи хавф сармоягузории портфелиро бо хусусиятҳои бочуръат, муътадил (миёна) ва консервативӣ фарқ мекунанд. Сармоягузории бочуръат барои инкишофи босуръати сармоя ва даромад ҷуръат карда, аксари вақт боиси хавфи калон мешавад. Ба сармоягузории муътадил (миёна) дараҷаи миёнаи хавфу сатҳи ба қадри кифоя баланди ғоида хос буда, қарорҳои оиди он зуд мавриди амал қарор мегиранд. Сармоягузории консервативӣ барои хариди коғазҳои қиматноки интишордиҳандагони боэътимод истифода гардида, ба нияти то ҳадди ақал кам кардани хавф сураат дода мешавад.

Ба сармоягузориҳои дигар, одатан, кредитҳои молӣ, қарзҳо, нақдина ва амонатҳои бонкӣ мансуб мебошанд.

Дар фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчунин мафҳумҳои сармоягузории кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат мавҷуд мебошанд. Сармоягузории кӯтоҳмуддат ба муҳлати то 1 сол пешниҳод шуда, одатан дар намуди сармоягузории қарзӣ ва кредитҳои тиҷоратӣ баромад мекунад. Сармоягузории миёнамуҳлат ба муҳлати аз 1 то 3 сол ҷудо карда мешавад. Ба сармоягузории дарозмуддат (зиёда аз 5 сол) тамоми маблағгузории сармояи соҳибкорӣ (мустақиму портфелӣ), инчунин сармояи қарзӣ

(кредитҳои давлатию заёмҳо) марбут мебошанд, чунки воситаҳои қарзӣ ҳамеша барои муҳлати нисбатан дуру дароз пешниҳод мешаванд.

Аз рӯи меъёри соҳавӣ сармоягузори соҳаҳои зерини иқтисодро зикр кардан мумкин аст: сармоягузори саноат (мошинсозӣ, энергетикӣ, химиявӣ, сабук, сузишворӣ), кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, алоқа, соҳаҳои ғайриистеҳсоли ва ҳоказо. Ҳар кадом соҳа тавре ки қайд карда гузаштем, ба худ хусусиятҳои хос дорад, ки ҳангоми таҳлили саҳми сармоягузори хориҷӣ дар инкишофи бахшҳои ҷудогонаи иқтисоди миллӣ бояд ба инобат гирифта шаванд.

Яке аз намудҳои таснифи сармоягузорӣ гурӯҳбандии он дар шакли маблағгузори асосӣ мебошад, ки дар асоси ду меъёр, яъне аз рӯи мақсаду самти маблағгузорӣ сурат дода мешавад. Таснифи маблағгузори асосӣ вобаста ба меъёрҳои маълум дар расми 1.4 оварда шудааст.

Меъёри тасниф	Шаклу намудҳои маблағгузори асосӣ
Мақсаду таъйиноти маблағгузори асосӣ	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Муҳофизавӣ</i> • <i>Боҷуръат</i> • <i>Иҷтимоӣ</i> • <i>Ҳатмӣ</i> • <i>Интихобӣ</i>
Самтҳои маблағгузори асосӣ	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Такрористеҳсоли одӣ</i> • <i>Такрористеҳсоли васеъ</i> • <i>Гуногунсозии (диверсификация) истеҳсолот</i> • <i>Стратегӣ</i>

Расми 1.4. Таснифи сармоягузорӣ дар шакли маблағгузори асосӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқоти илмиву назариявӣ тартиб дода шудааст.

Дар расми 1.4 маблағгузори асосӣ аз рӯи мақсаду таъйинот ба шаклҳои зерин ҷудо мешавад: муҳофизавӣ, боҷуръат, иҷтимоӣ, ҳатмӣ ва интихобӣ.

Мақсади асосии маблағгузории муҳофизавӣ аз кам кардани хавф ҳангоми хариди ашё ва маснуоти комплектсозӣ, инчунин нигоҳ доштани дараҷаи нарху таъмини ҳифзи рақибон иборат аст.

Сармоягузории боҷуръат барои дарёфти технология ё ягон навоарӣ баҳри баланд бардоштани дараҷаи илмию техникий маҳсулоти истеҳсолшаванда равона карда мешавад.

Мақсади сармоягузории иҷтимоӣ аз беҳтар намудани шароити меҳнати кормандон иборат аст. Зарурати маблағгузории ҳатмӣ ба қонё гардонидани талаботи давлат, аз ҷумла риоя намудани стандартҳои экологӣ, таъмини беҳатарии маҳсулот ва дигар намудҳои фаъолият, ки эмин доштани онҳо танҳо аз ҳисоби такмили менечмент имконпазир аст, вобаста мебошад. Маблағгузории интихобӣ бошад барои дастгирии нуфузу эътибори корхона ҷудо карда мешавад.

Маблағгузории асосӣ ҳамзамон ба бахшҳои зерин тақсим мешавад: маблағгузорӣ барои такористеҳсолии одию васеъ; гуногунсозии (диверсификатсияи) истеҳсолот ва ҷорикунии комёбиҳои илмию техникӣ, кам кардани хавфҳои хоҷагӣ.

Маблағгузорӣ аз рӯи самти такористеҳсолии одӣ барои таъмир ё таҷдиди таҷҳизоти фарсудаи ҷиҳати сарфаи хароҷоти истеҳсолот ва беҳтар кардани сифати маҳсулот ҷудо карда мешавад. Ҳангоми такористеҳсолии васеъ сухан дар бораи афзоиши имконоти барориши мол барои бозор дар доираи истеҳсоли ҷорӣ ва болоравии талабот ба маҳсулот ё дар сурати гузариш ба истеҳсоли намудҳои нави он меравад.

Маблағгузорӣ барои гуногунсозии (диверсификатсияи) истеҳсолот ба тағйирёбии феҳристи мавҷудаи маҳсулот, истеҳсоли намудҳои нави мол ва ташкили бозорҳои фурӯши он вобастааст. Маблағгузории стратегӣ ҷиҳати ҷорӣ кардани комёбиҳои пешрафти илмию техникӣ дар истеҳсолот, баланд бардоштани дараҷаи рақобатпазирии маҳсулот, кам кардани хавфҳои хоҷагӣ ҷалб карда мешавад. Тавассути маблағгузории мазкур

дигаргунсозии сохтории иқтисод, сиёсати воридотивазкунӣ ва баланд бардоштани дараҷаи рақобатпазирии соҳаҳои содиротӣ дар амал татбиқ карда мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ, ба ақидаи профессор Ҳ. Умаров қарзгиранда боқӣ мемонад. Дар воқеъ, барои амалигардонии низоми иқдомоти таъмини гузариши кишвар ба самти рушди саноатию инноватсионӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст, ҷалби 118,1 млрд. доллари ИМА, аз ҷумла, аз ҳисоби шарикони рушд 7,4 млрд доллари ИМА, зарур доништа мешавад. Бинобар ин, омӯхтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи ҷалби сармоягузории мустақим ба мақсад мувофиқ мебошад.

1.3. Заминаҳои иқтисодию институтсионалии ташаккули фазои мусоиди сармоягузории хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз босубот ва барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ (ҳамчун) ҷаззобу ҷолиб тавсиф карда мешавад, ки барои вусъат додани (миқёси) ҷалби сармояи хориҷӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи он заминаи мусоид фароҳам меоварад. Лекин қатъи назар аз муносибати мусбати сармоягузори хориҷӣ нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои низ вучуд доранд, ки ба нияту имконияти ҷалби сармоягузории хориҷӣ монеъ мешаванд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ба мақсади баҳогузории ҷозибанокии эҳтимолии мамлакат барои сармоягузoron ва рафти бобарори ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ якчанд нишондиҳандаҳои қиёсӣ истифода бурда мешаванд. Аз ҷумлаи онҳо аз ҳама маълум шохиси сармоягузории мустақими хориҷии ҷалбшуда – FDI Performance Index (шартӣ И₁) ва шохиси ҷозибанокии эҳтимолии мамлакат барои сармоягузории мустақими хориҷӣ – FDI Potential Index (шартӣ И₂) мебошанд, ки аз ҷониби ЮНКТАД ҳисобгирӣ карда мешаванд.

Мутобиқи методологияи World Investment Report шохиси сармоягузории мустақими хориҷии ҷалбгардида (СМХ) (I_1) мамлакатҳоро аз рӯи ҳаҷми СМХ-и ҷалбшуда дар нисбати маҷмуи маҳсулоти дохилӣ гурӯҳбандӣ менамояд. Барои ҳисобгирии шохиси мазкур формулаи зерин истифода мешавад:

$$I_1 = (СМХ_A / СМХ_M) / (ММД_A / ММД_M), \text{ ки дар ин ҷо:}$$

СМХ_А – воридоти СМХ ба кишвари А;

СМХ_М – ҳаҷми ҷаҳонии СМХ;

ММД_А – андозаи ММД кишвари А;

ММД_М – ҳаҷми ҷаҳонии ММД.

Агар $I_1 > 1$, яъне агар I_1 аз 1 зиёд бошад, дар он сурат мамлакат дарвоқеъ аз ҳиссаи худ дар истеҳсоли маҷмуи ҷаҳонии маҳсулоти дохилӣ бештар сармоя ҷалб карда метавонад. Баръакс, $I_1 < 1$, яъне агар I_1 аз 1 кам бошад, дар ин маврид мутаносибан камтар СМХ ҷалб мекунад. Шохиси манфӣ аз он дарак медиҳад, ки сармоягузори хориҷӣ сармояи хешро аз мамлакат мебароранд.

Шохиси дуюм (I_2) ҷиҳати баҳогузории ҷозибанокии мамлакат барои ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ истифода бурда мешавад. Дар ин ҳолат коршиносони ЮНКТАД ба ҳисоб гирифтани нишондиҳандаҳои зеринро тавсия медиҳанд: а) ММД ба як нафар аҳоли; б) афзоиши ММД дар даҳсолаи охир; в) ҳиссаи содирот дар ММД; г) истеъмоли қувваи барқ ба як нафар аҳоли; д) ҳиссаи хароҷоти корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ дар ММД; е) ҳиссаи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии дар шумораи аҳоли; ё) ҳавфи умумии давлатӣ; ж) ҳиссаи содироти захираҳои табиӣ; з) ҳиссаи қисмҳои эҳтиётии автомобилҳо ва электроника дар содироти ҷаҳонӣ; и) ҳисса дар содироти ҷаҳонии хизматрасонӣ; й) ҳисса дар маҷмуи сармоягузории хориҷии андӯхташуда.

Ҳамин тариқ ҳангоми ҳисоби шохиси I_2 барои ин ё он мамлакат аз нишондиҳандаҳои номбаршуда миёнаи арифметикии онҳо (V), ки дар

фосилаи аз 0 то 1 қарор мегирад, интихоб ва бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$V = (V_i - V_{\min}) / (V_{\max} - V_{\min}), \text{ ки дар ин ҷо:}$$

V_i – бузургии нишондиҳанда дар кишваре, ки барои он шохиси I_2 ҳисоб карда мешавад;

V_{\max} ва V_{\min} – мутаносибан андозаи ҳадди аксар ва ҳадди ақалли нишондиҳанда барои мамлакатҳое, ки барои онҳо шохиси I_2 ҳисоб карда мешавад.

Санҷиши арзёбиҳои номбаршуда нишон медиҳад, ки дар даҳсолаи охир шохиси ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон I_1 аз 1 зиёд буд ва аз он гувоҳӣ медиҳад, ки: яқум, ҷумҳурӣ нисбатан аз маҷмуи тахминшуда боз ҳам бештар СМХ ҷалб мекунад; дуюм, сармоягузори хориҷӣ нисбати Тоҷикистон муносибати хуб доранд.

Ба мақсади арзёбии ҷозибанокии мамлакат барои сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчунин рейтингҳои дигар низ истифода мешаванд. Чунончӣ, Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ ҳар сол рейтинги Institutional Investor эълон мекунад, ки зимни он рақобатпазирии мамлакатҳои олам арзёбӣ мегардад. Рейтинг бо иштироқи коршиносони машҳури бонкҳои байналмилалӣ тартиб дода мешавад.

Ба гурӯҳи нишондиҳандаҳои муҳимми рақобатпазирӣ ҳамчунин шохиси озодии иқтисодӣ, ки аз ҷониби Фонди амрикоии Мерос (Heritage) яқоя бо рӯзномаи “Woll Street Journal” таҳия мегардад, тааллуқ дорад.

Шохиси озодии иқтисодӣ 161 мамлакати ҷаҳонро дар асоси 10 омили зерин баҳогузори мекунад: сиёсати савдо, сарбории фискалӣ, даҳлати давлат ба иқтисодиёт, сиёсати пулӣ, ҳаракати сармоя ва сармоягузори хориҷӣ, бахши мутараққии бонкию молиявӣ, назорати музди кору нарх, ҳифзи ҳуқуқи моликият, танзими давлатӣ ва иқтисоди ниҳонӣ.

Нишондиҳандаҳои мазкур аз рӯи ҷадвали қиёсии аз 1 то 5 арзёбӣ мешаванд ва ҳангоми баҳогузорию шохиси озодии иқтисодии мамлакати муайян эътибори баробар доранд. Ба ҳар кадом омил тавсифҳои “хуб”, “бад”, “субот”, ки динамикаи нишондиҳандаро дар қиёс ба соли гузашта баён мекунанд, илова карда мешаванд. Дар ин маврид дар назар аст, ки ҳар кадом омил мушаххас ба чӣ қадар балл соҳиб шавад ҳамон қадар даҳлати давлат ба иқтисод зиёд ва мувофиқан ба он озодии иқтисодӣ маҳдуд мегардад.

Ба воситаи шохиси *Veri* (шохиси хавфи муҳити бизнес) суботи сиёсӣ дар мамлакат, муносибат нисбати сармоягузорию хориҷӣ, милликунонӣ, коҳиши арзиши пул (девалвация), тавозуни пардохт, суръати рушди иқтисодӣ, хароҷоти музди кор, ҳосилнокии меҳнат, инфрасохтор, шарту шароити кредитонии кӯтоҳмуддату дарозмуддат баҳогузорию мешаванд.

Як қатор иқтисоддонон тарафдори баҳогузорию “хавф барои мамлакат” буда, онро аз рӯи нишондиҳандаҳои зерини хавф анҷом медиҳанд: суботи сиёсӣ, суръати рушди иқтисодӣ, андозаи бозори дохилӣ, қарзи берунӣ, имконияти ба хориҷа баровардани фоида, табодули асъори миллий, суръати таваррум, инкишофи инфрасохтор, ҳифзи ҳуқуқҳо ва ҳоказо. Баҳогузорию аз рӯи ҷадвали қиёсии сад балл ва дар асоси ҳисобгириву муайян кардани бузургии санҷишию нишондиҳандаҳои маълум сурат мегирад. Бояд гуфт, ки дар асоси хулосаи муҳаққиқони тоҷик нишондиҳандаи мазкур ҷиҳати арзёбии сармояи беҳавф, аз ҷумла сармоягузорию мустақими хориҷии дарозмуддат бештар мусоид доништа мешавад. Лекин вай барои таҳлили сармояи таваккалии омехта он қадар мусоид намебошад⁴⁹.

Ба мақсади баҳогузорию фазои сармоягузорию мамлакатҳо ҳамчунин рейтингҳои *Legatum Institute*, ки аз тарафи Маркази таҳқиқотии Бритонияи Кабир (*Legatum institute*) гузаронида мешавад, васеъ истифода мегардад. Рейтингҳои мазкурро коршиносон аз рӯи нӯҳ нишондиҳандаи зерин баҳо

⁴⁹ Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего инвестирования. Душанбе: “Ирфон”; 2004. С.122.

медиҳанд: сифати иқтисод, муҳити кор, ҳукумат, озодии шахс, сармояи иҷтимоӣ, амният, маориф, тандурустӣ ва муҳити зист.

Тибқи рейтингҳои мазкур дар даҳ соли охир Тоҷикистон ба дигаргуниҳои намоён дар соҳаи сармоягузориҳои хориҷӣ ноил шудааст. Аз рейтингҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф бармеояд, ки аз соли 2009 инҷониб Тоҷикистон дар рӯйхати рейтингӣ 8 зина боло рафта, дар соли 2018 дар зинаи 101 буд ва соли 2019 ба зинаи 114 баромадааст. Аз ҷиҳати бехатарӣ бошад, дар соли 2020 ҷойи 63-юмро ишғол намуд. Дар соли 2019 кишвар дар ҷойи 86-ум қарор дошт⁵⁰.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки Бонки Ҷаҳонӣ ҳар сол рейтингҳои кишварҳоро вобаста ба шароити мусоиди тиҷорат интишор мекунад. Тибқи гузориши Бонк Тоҷикистон дар рейтингҳои Doing Business-2020 аз зинаи 190 ба зинаи 116-ум баромад. Дар рейтингҳои соли 2019 натиҷаи кишвар даҳ зина поинтар буд. Дар рейтинг ҷумҳурии аввалин маротиба дар қатори даҳ кишвари ислоҳотгар дохил шуд*.

Дар қатори даҳ давлати беҳтарини ислоҳотгар Бонки Ҷаҳонӣ кишварҳоро интихоб менамояд, ки онҳо ба ислоҳот ва рушди тиҷорат дар се ё зиёда аз даҳ самт, аз қабилӣ бақайдгирии тиҷорат, андозбандӣ, иҷрои шартномаҳо, ҳимояи ҳуқуқи сармоягузoron ҳангоми гирифтани қарз, пайвастанавӣ ба системаи барқ, бақайдгирии молу мулк, ҳалли масъалаҳои муфлисшавӣ, тиҷорати байналмилалӣ, иҷозат барои сохтмон мусоидат мекунанд. Ҳамаи ин омилҳо барои ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шартҳои муҳим ба ҳисоб мераванд ва барои пешрафти иқтисодии кишвар тақдирӣ мебахшанд.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ҷалби сармояи хориҷӣ барои рушди бахши хусусӣ яке аз шартҳои муҳими гуногуншаклии моликият ва рушди муносибатҳои бозаргонӣ буда, омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Рушди

⁵⁰ <https://tj.sputniknews.ru/atlas/2019>. Санаи мурочиат 26.05.2020.

* Рейтингҳои Doing Business – рейтингҳои солони фаъолгардонии сармоягузорӣ дар 190 кишвари дунё мебошад, ки онро Бонки Ҷаҳонӣ тартиб медиҳад.

бахши хусусӣ, бахусус беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳукумати кишвар мебошад ва дар ин самт тадбирҳои зиёде низ андешида мешаванд. Ҳоло саҳми бахши хусусӣ дар ММД-и кишвар қариб 68 фоизро ташкил медиҳад. Бахши хусусӣ 67 фоизи аҳолиро бо кор ва 78 фоизи воридоти андозро ба буҷети давлатӣ таъмин мекунад⁵¹. Дар ин ҷо дарк кардан зарур аст, ки бахши хусусӣ дар навбати худ барои ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ қувваи ҳаракатдиҳанда ба шумор рафта, аз тарафи дигар, барои тараққиёти худ ба сармоя такя мекунад.

Ба ҷараёни СМХ ниҳодҳои (институтҳои) сершумор таъсир мерасонанд. Лекин вобаста ба ин ду гурӯҳи асосиро ҷудо кардан зарур аст, ки таъсири онҳо ҷанбаи бевосита дорад. Ба гурӯҳи якум мавҷудияти захираҳои зарурии кишвар дохил мешавад, ки барои татбиқи лоиҳаҳо хизмат мекунанд, яъне мавод, ашё, бозорҳои фурӯш ва меҳнат. Ба гурӯҳи дуюм қонунгузорӣ, андозҳо ва сиёсат шомил мебошанд.

Ниҳодҳои (институтҳои) гурӯҳи якум ба даромаднокии лоиҳа ва дуюм ба дараҷаи таваккали маблағгузориҳои он таъсир мерасонанд. Вобаста ба ин дарк кардан муҳим аст, ки фақат зимни рушди ҳамоҳангию баробари ниҳодҳои номбурда ба даст овардани самараи калон аз фаъолияти сармоягузорӣ имконпазир мебошад. Аз ин лиҳоз ба ниҳодҳои мусоидаткунандаи воридоти сармоя дар кишвар аҳаммияти махсус дода мешавад. Дар шароити озоду кушода будани иқтисоди кишвар барои бозори ҷаҳонӣ маҳз ниҳодҳои мазкур ба суръати воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ таъсири мусбӣ мерасонанд.

Бояд қайд кард, ки дар баробари ниҳодҳои асосӣ ба ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, инчунин ниҳодҳои зерин: меъёри даромаднокии дороиҳо, шаффофияти иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ, афзоиши

⁵¹ Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиций в Республики Таджикистан. <https://investcom.tj/ti/takhlil/> санаи мурочиат 26.05.2020.

сармоягузории дохилӣ, сармояи инсонӣ, таваррум, қурби асҳори миллӣ, қарзи беруна ва озодии сиёсӣ низ таъсир мегузоранд.

Танзими ташаккули ҳозирбанокии мамлакат барои сармоягузории мустақими хориҷӣ бояд ҳам аз нигоҳи объективӣ ва ҳам субъективӣ асоснок карда шавад, чунки дар баробари мавҷудияти сабабҳои объективӣ ва шартҳои фаъолияти сармоягузорӣ (аз қабилӣ ҳойгиршавии ҳуҷрофӣ, сарватҳои табиӣ, сатҳи рушди истеҳсолот, инфрасохтори иҷтимоӣ, дараҷаи суботи сиёсӣ ва ғайра) зарур аст, ки манфиатҳои сармоягузoron низ ба назар гирифта шаванд⁵². Аз нигоҳи ташаккули ҳозирбанокии кишвар таъмини ҳифзи манфиати сармоягузoron яке аз ниҳодҳои муҳимми ҳалби СМХ ба ҳисоб меравад.

Ба ниҳодҳои мусоидаткунандаи воридоти сармоягузорӣ ба иқтисоди ин ё он кишвар омилҳои зерин тааллуқ доранд: сатҳи баланди рақобатпазирии бозори дохилӣ, дараҷаи даромад, рақобати комил, низоми устувори андоз, захираҳои арзон (ашёӣ, меҳнатӣ, молиявӣ), дастгирии давлатӣ ва ғайра. Ҳамзамон тавре ки аз таҷрибаи ҳаҷонӣ бармеояд, ниҳодҳои дигаре низ мавҷуд мебошанд, ки ба нияти рушди фаъолияти сармоягузорӣ монеъ мешаванд.

Ба ниҳодҳои, ки ба рушди раванди сармоягузорӣ таъсир расонида, ҳази сармоягузории кишварро ҳалалдор месозанд инҳо мансуб мебошанд: ноустувории мавқеи сиёсӣ, шиддатнокии иҷтимоӣ (корпартоӣ, ҳангҳои сохторҳои гуруҳӣ, низоҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва ғайра), сатҳи баланди таваррум, бозтамвил, қарзи беруниро дохилӣ, камбудии буҷет, тавозуни ғайрифаволи пардохт, қонунгузории номукамал, аз ҳумла риоа нагардидани талаботи қонунгузории соҳаи сармоягузорӣ ва ғайра⁵³.

⁵² Хофизов Х.А. Инвестиционное обеспечение освоения и использования природно – ресурсного потенциала региона (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан). – Х.А. Хофизов / - диссер. на соис. уч. степ. к.э.н., по спец. 08.00.05. Душанбе, 2019. С.47.

⁵³ Багнюкова Д.П. Исследование и анализ факторов, влияющие на объём прямых иностранных инвестиции Новой Зеландии / Д.П. Багнюкова, Е.А. Мильская / - Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли. Сборник трудов научно – практической и учебной конференции в 3 частях, 2018. С.21.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи ташаккулёбии муносибатҳои бозаргонӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти хоҷагидорӣ ислоҳоти ҷиддӣ татбиқ гардида, барои ҷалби сармояи хориҷӣ чораҳои зарурӣ андешида шуданд. Дар робита ба ин барои таъмини рушди воқеии соҳаҳои афзалиятнок зарурати танзими ниҳодҳои номбаршуда хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Тоҷикистон дар айни замон барои ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дорои имкониятҳои васеъ мебошад. Ба ин захираҳои фаровони табиӣ кишвар, маърифати молиявии аҳоли, бартариятҳои воқеии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, ҳамкориҳои васеъ ва ҳамҷониба бо кишварҳои шарик ба ҷалби сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ мусоидат мекунанд. Бинобар ин, барои ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар заминаҳои устувор аз ҷабби таъмин кардани рушди инфрасохтори бозор, таъсиси муассисаҳои самараноки молиявӣ, биржаҳо ва ширкатҳои суғуртавӣ зарур дониста мешавад. Таҳлили ниҳодҳои, ки ба ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ таъсир мерасонанд, барои ба низоми муайян даровардани онҳо мусоидат менамоянд (расми 1.5).

Расми 1.5. Таснифи ниҳодҳои, ки ба ташаккулёбии фазои сармоягузорӣ таъсири мусбат мерасонанд

Сарчашма: таҳияи муаллиф, дар асоси таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ таҳия шудааст.

Мувофиқи баҳогузорию созмону ниҳодҳои байналмилалию хориҷӣ қонунгузорию мукаммали сармоягузорӣ яке аз омилҳои муҳимтарини ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисодӣ ба шумор меравад.

Суръати рушди ММД ва ҳуди ҷалби сармояи хориҷӣ аз бисёр ҷиҳат ба сиёсати оқилона ва мутавозини сармоягузорӣ вобаста аст. Аз ин лиҳоз, такмили минбаъдаи қонунгузорӣ ва таъмини ҳуқуқи ҷалби сармоягузорию хориҷӣ, аз ҷумла СМХ, ҷузъи ҷудонашавандаи ислоҳоти иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Дар сиёсати сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон тавре ки қайд карда гузаштем, тамоюли озодшавӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорию хориҷӣ бартарӣ пайдо кардааст. Тағйироти ҷиддӣ дар ин бобат хусусан баъд аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (марти соли 2016) ба назар мерасад.

Мутобиқи моддаи 7 қонуни мазкур давлат баробарҳуқуқи сармоягузорию хориҷӣ ва ватаниро кафолат дода, поймолшавии ҳуқуқи сармоягузорию аз нигоҳи мансубияти шаҳрвандӣ, миллат, забон, ҷинс, наҷод ва эътиқоди диниро пешгирӣ менамояд. Қонунгузорию ҷорӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалию эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳо ва устуворию қонунгузорию дар соҳаи сармоягузорӣ кафолат медиҳанд⁵⁴.

Сармоягузорию хориҷӣ ҳуқуқ доранд дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон суратҳисобҳо дар асари хориҷӣ ва сомони кушода, даромади аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардари баъди супоридани андозу дигар пардохтҳои ҳатмӣ бо салоҳиди худ истифода намоянд. Аз ҷумла, онҳо метавонанд маблағи даромади бо роҳи қонунӣ аз

⁵⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” аз 03.08.2018 №1547, боби 2, моддаи 7.

фаъолияти соҳибкорӣ соҳиб шудаашонро ба хориҷи кишвар интиқол диҳанд.

Ба сармоягузoron ҳамчунин ҳуқуқҳои зерин пешниҳод ва кафолат дода мешаванд:

- мубодилаи озоди сомонӣ ба асъори хориҷӣ, хариди асъори хориҷӣ ва дигар амалиёти асъорӣ;

- иштирок дар хусусигардонии иншооти моликияти давлатӣ зимни ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба амволи давлатӣ ё ҳисса дар сармояи оинномавии ташкилоти хусусигардонидашуда;

- дастрасӣ ба иттилоот оиди бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва оинномаи онҳо, бақайдгирии аҳдҳои вобаста ба молу мулки ғайриманқул, иҷозатномадиҳӣ, маълумоти дигар, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди амалӣ намудани фаъолияти сармоягузорӣ пешбинӣ кардаанд;

- сурат додани мусодира (экспроприатсия), аз ҷумла мусодираи экспроприатсияи ғайримустақим, реквизиатсияи молу мулки сармоягузор зимни пардохти арзиши он;

- ба шахси дигар гузаронидани ҳуқуқу уҳдадориҳои сармоягузори хориҷӣ;

- бемамоният (баъди анҷом ёфтани муҳлати сармоягузорӣ) ба хориҷа баровардани молу мулк ва иттилоот, аз ҷумла дар шакли ҳуҷҷат ва сабтҳои электронӣ, ки дар аввал ба қаламрави Тоҷикистон ворид карда шудаанд;

- ба даст овардани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва захираҳои дигари табиӣ, соҳибӣ кардани бино ва иншоот;

- такроран сармоягузорӣ намудани фоида (баъди пардохти андоз) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамин тариқ, Тоҷикистон сармоягузор ва сармоягузори хориҷиро бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳои соҳаи андозбандӣ, сабукиҳои гумрукӣ, грантҳо дастгирӣ менамояд.

Дар асоси кодексҳои андоз ва гумрук субъектҳои хориҷӣ дар баъзе мавридҳо зимни озод намудани воридоти баъзе молҳо аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз ғоида, аз ҷумла аз пардохти боҷи гумрукӣ озод карда мешаванд. Аз андоз аз арзиши иловашуда, масалан, воридоти мол барои амалӣ намудани лоиҳаҳои аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон тасдиқшуда ва сохтмони неругоҳҳои барқӣ озод мебошанд. Аз чунин намуди андоз ҳамчунин содироти мол аз ҷониби корхонаҳои нави маҳсулот истеҳсолкунанда, аз ҷумла бо иштироки сармояи хориҷӣ, ки ба коркарди нахи пахта машғул мебошанд, озод аст.

Ҳамин тариқ, аз соли 2000 то ин вақт дар ҷумҳурӣ дар соҳаи бехбуд бахшидани таъминоти ҳуқуқӣ ва танзими фаъолияти корхонаҳо ислоҳоти ҷиддӣ сурат гирифтааст. Дар натиҷаи ин миқдори ба расмӣ даровардан масалан, дар соҳаи бақайдгирии корхонаҳо се баробар кам шудааст. Зиеда аз 35 созишномаҳои дутарафаи сармоягузорӣ ба имзо расидаанд, ки 57 ғоизи онҳо ҳоло амал мекунанд. Созишномаҳои дигар дар марҳалаи гуфтушунид қарор доранд. Вобаста ба ин бояд гуфт, ки ҷумҳурӣ дар Харитаи энергетикӣ Конвенсияи Нью-Йорк оиди эътироф ва татбиқи ҳақамӣ (арбитражи) байналмилалӣ, Агентии кафолати ҳаматарафаи сармоягузорӣ ва дигар созишномаҳо иштирок менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади кам кардани хароҷоти бақайдгирии ширкатҳо, аз ҷумла хароҷоти тарҷума ва кафолати тасдиқи нотариалии ҳуҷҷатҳо аз феввали соли 2015 ба Конвенсияи Гаага (аз 5-уми октябри соли 1961), ки талаботи қонунигардонии ҳуҷҷатҳои расмӣ хориҷиро бекор кардааст (Конвенсияи Апостил) ҳамроҳ мебошад.

Татбиқи чунин тадбирҳо имкон дод, ки Тоҷикистон ба гурӯҳи мамлакатҳои воридгардад, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ кушод буда, ҳамаи монеаҳои ҳуқуқӣ барои воридшавии сармоягузор ба кишвар аз миён бардошта шудаанд.

Дар баробари ин бояд хотиррасон кард, ки то ҳол омилҳои низ боқӣ мондаанд, ки ба нияти ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди мамлакат монеъ мешаванд.

Дар соҳаи бақайдгирии моликият қатъи назар аз кам шудани шумораи расмиётдорорию қоидаҳо (аз 14 то ба 4) ҳоло ҳам арзиши он аз даромад ба ҳар нафар аҳоли 21.5 фоизро ташкил медиҳад⁵⁵. Барои муқоиса бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои мазкур дар Қирғизистон 2.1 ва Узбекистон 4 фоизро ташкил медиҳанду ҳалос⁵⁶.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” (2016) оиди таъсиси равзанаи ягона ҳамчун тадбири беҳбуд бахшидан ба фазои сармоягузорӣ арзёбӣ мегардад. Лекин бояд иқрор шуд, ки низоми комилу самараноки равзанаи ягона то ҳол ташаккул наёфтааст. Ҳоло ҳам барои ба даст овардани ҳуҷҷатҳои рухсатдиҳӣ ва бақайдгирӣ талабот ҳанӯз аз ҳад зиёд боқӣ мондааст. Бинобар ин, тақвият бахшидани ислоҳот дар соҳаи равзанаи ягона барои сармоягузори хориҷӣ ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

Дар иртибот ба ин бояд қайд кард, ки дар ҷумҳурӣ аксарияти корхонаҳои хурду миёна хусусӣ гардонида шудаанд. Лекин бо вуҷуди ин дар баъзе бахшҳои муҳимми иқтисод ширкатҳои калон ҳамчун корхонаҳои давлатӣ фаъолият мекунанд (корхонаҳои истеҳсоли энергияи обӣ, алюминий, ҳамлу нақли ҳавоӣ, хизматрасонии почта, телевизиону радио, коркарди партовҳо, муассисаҳои тандурустӣ ва ғайра). Дар натиҷа самтҳои алоҳида дар амал (дефакто) барои сармоягузори хориҷӣ маҳдуд ҳисобида мешаванд. Вобаста ба ин бояд гуфт, ки ҳамзамон нақшаҳои ҷорӣ ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои мазкур пешбинӣ карда мешаванд, вале ягон барномаи муфассали дар оянда бартараф кардани монополияи давлат то ҳол таҳия нагардидааст.

⁵⁵ Пардохти бақайдгирӣ аз гирифтани код барои омор ва РМА, бақайдгирӣ дар Агенсии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, гирифтани тамғайи корхона ва ҳок. иборат аст.

⁵⁶ Всемирный банк. База данных ведения бизнеса доступен на [Oloingdusiness.org / data](http://Oloingdusiness.org/data), от 1 августа 2015 г.

Барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ таъсис додани бонки замин ва ҷудо кардани қитъаҳои ҷудогона барои сармоягузори хориҷӣ мувофиқи мақсад доништа мешавад. Дар ин роҳ истифодаи таҷрибаи сармоягузори Хитой дар вилояти Хатлон ҷолиби диққат аст ва истифодаи он дар баробари бақайдгирии қитъаи замин аз аҳаммият холи нест.

Созмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои хориҷӣ сатҳи баланди рақобатпазирии бозори дохилиро яке аз омилҳои ташаккулдиҳандаи фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ арзёбӣ мекунанд. Инҷо бояд зикр кард, ки дар гурӯҳи омилҳои дохилӣ дараҷаи баланди сифати маҳсулот, ҳосилнокии меҳнат, техникаи истеҳсолот ва омилҳои технологӣ нақши муҳимро иҷро менамоянд.

Бояд хотиррасон кард, ки дар фазои баъдишӯравӣ дар робита ба воридшавии баъзе мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ба Иттиҳоди иқтисодии Евроосиё, ки ҳоло аз он берун мондаанд, тақвияти рақобат дар соҳаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва азнавтақсимкунии воситаҳои молиявӣ дар назар дошта мешавад. Дар ин маврид дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи ғайримуқаррарӣ пеш меояд. Дар ин бобат ҷумҳурӣ бояд бартариҳои нисбии худро дар муборизаи ҷиддии рақобат барои сармояи хориҷӣ возеҳан муайян карда, ҳарчи зуд дар муддати кӯтоҳ масъалаи мазкурро ҳал намояд. Вагарна, бе ҳеҷ шубҳа аз ҷараёни воситаҳои сармоягузорӣ дар фазои баъдишӯравӣ берун мемонем.

Албатта, барои ҷалби сармояи хориҷӣ, ғайр аз қонунгузори мукамал, боз сатҳи баланди рақобатпазирии бозори дохилӣ, пардохпазирии аҳолии кишвар, инфрасохтору бахши хусусии рушдёфта, низоми бонкии устувор зарур доништа мешаванд. Мавриди таъкид аст, ки барои ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ таъмини сатҳи баланди пардохпазирии аҳоли аҳаммияти махсусан муҳим дорад. Вобаста ба ин ҳалли фаврии маҷмуи масъалаҳои дар бахши молиявии

мамлакат пеш омада зарур доништа мешавад, чунки аз вазъи соҳаи мазкур мақому обрӯ ва эътибори мамлакат дар иттиҳоди ҷаҳонӣ, ҷозибанокии он барои сармоягузори хориҷӣ вобаста мебошанд.

Муассисаҳои молиявӣ дар соҳаи табдил додани пасандозҳои аҳоли ба сармоягузори нақши муҳимро иҷро мекунад. Бахши бонкӣ тавассути амалиёти амонатӣ пасандозҳои аҳолиро муттамарказ сохта, барои рушди иқтисодӣ захираҳои иловагии молиявӣ фароҳам меоварад. Бинобар ин, низоми бонкӣ дар ҷараёни ташаккули инфрасохтори сармоягузори метавонад як қатор вазифаҳои иштирокдорони фаъолияти сармоягузори ба зимма гирад.

Дар робита ба ин бояд қайд кард, ки бахши молиявӣ ҳоло вазифаи маблағгузори иқтисоди миллиро пурра иҷро намекунад ва бозори молиявӣ маҳдуд аст. Қисмати дуюми он вуҷуд надорад, ки ин яке аз сабабҳои кам будани маҷмуи сармоягузори портфелӣ ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, ҳамзамон ба ниҳодҳои молиявӣ (ширкатҳои сармоягузори, суғурта, ташкилотҳои микромолиявӣ ва бонкҳо) дараҷаи пасти сармоягардонӣ (капитализатсия) ва маҷмуи бениҳоят маҳдуди маҳсулоти молиявӣ хос мебошад.

Бояд гуфт, ки низоми молиявии ташаккулёфта сифатҳои возеҳу комил надорад. Вай аз сохторҳои мухталифи аз ҳам ҷудо иборат буда, ба шароити муҳити иқтисоди бозаргонӣ чандон таъсиргузор нест. Сиёсати молиявиро кредитӣ бошад, нисбати бозсозии такмилдиҳии низоми молиявӣ беаҳаммият буда, ба ташаккулёфтани ниҳодҳои бақувват мусоидат намекунад.

Бинобар ин, ҳалли маҷмуи масъалаҳои номбурда дигаргунсозии пурраи низоми молиявӣ, такмили сохтори он, бунёди ниҳодҳои нави молиявиро тақозо менамояд. Мақсади чунин навосӣ бояд аз фароҳам овардани шароити мусоиди макроиқтисодӣ барои рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва боло

бурдани дараҷаи рақобатпазирию ҷозибанокии мамлакат барои ҷалби сармояи хориҷӣ иборат бошад.

Ин ҷо дар назар доштан хеле муҳим аст, ки танҳо ниҳодҳои зикргардида барои ҷалби сармоягузорию хориҷӣ кофӣ нестанд, вале онҳо метавонанд ба ташаккул ёфтани фазои мувофиқи мақсади сармоягузорӣ дар кишвар мусоид намоянд. Аз ин рӯ, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ, роҳандозӣ кардани сиёсати иқтисодии кушод, дурнамои инкишофи раванди сармоягузорӣ таъмини сармаранокии баланди истифодаи маблағҳои ҷалбшуда ва таъсиррасонии онҳо ба бозсозии воқеии иқтисод, ҳамчунин ба ислоҳоти қатъии низоми молиявӣ зич вобаста мебошад. Маҳз ба ҳамин сабаб пешбурди сиёсати ягонаи сармоягузорию хориҷӣ ҳамчун қисми таркибии сиёсати умумии иқтисодии давлат баромад мекунад.

Дар асоси таҳлили маводи илмию воқеӣ оид ба сармоягузорию хориҷӣ, ки дар боби мазкур ба анҷом расонида шудааст, натиҷаҳои зерини хусусияти навгонидошта, ба даст омаданд:

- яқум, динамикаи сармоягузорию хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи охир аз тамоюли намоёни инкишоф шаҳодат медиҳад, ки ба ин омилҳои зерин мусоидат намуданд: а) тағйири қиддии тамоюли манфии таназзули истеҳсолот ва коҳиши даромади воқеии аҳоли; б) афзоиши андозаи умумии талабот ва қобилияти харидорию аҳоли; в) афзоиши воридоти даромад аз андоз ба буҷети давлатӣ; г) муҳайё сохтани таҳкурсии меъёрию ҳуқуқӣ ва ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ;

- дуюм, дар сохтори сармоягузорию хориҷӣ аз рӯи афзоиш СМХ бартарӣ дорад ва ҳиссаи он дар арзиши сармоягузорию хориҷии андӯхташуда боло ва вазни қиёсии сармоягузорию қарзӣ поён меравад, гарчанде ки то он ҳол хеле назаррас боқӣ мемонад. Сармоягузорию мазкур аз воситаҳои пулии мӯҳлатнок ва баргардандашаванда иборат буда, дар ниҳоят ба пайдоиши қарзи берунӣ ва афзоиши он оварда мерасонад. Барои

ислоҳи номутавозинии ташаккулёфта мукамал сохтани механизми танзими давлатии сармоягузорӣ зарур дониста мешавад;

- сеюм, дар сохтори соҳавии сармоягузори хориҷӣ ҳиссаи соҳаҳои саноати истихроҷи маъдан бартарӣ дорад. Дар ин маврид бояд гуфт, ки самти содироти ашёи хом будани иқтисоди мамлакат ислоҳ гардад, зеро содироти фақат ашёи хом ба сиёсати саноатикунони босуръат мусоидат накарда, боиси ақибмонӣ дар соҳаи технология ва истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот мешавад.

- чорум, дар сохтори ҷуғрофии яъне кишварҳои сармоягузори хориҷӣ номгӯи сармоягузори асосӣ нисбатан бетағйир мемонад. Дар ин маврид сатҳи баланди нишондиҳандаи сармояи андӯхташуда ҷой дорад, ки аз Хитой, Россия, Бритонияи Кабир ва мамлакатҳои арабӣ ҷалб шудааст. Ба ҷумҳурӣ ҳамчунин маблағи каму беш аз минтақаҳои ба ном оффшорӣ ворид шудааст, ки эҳтимол баромади ватанӣ дошта бошад. Чунин тахмин меравад, ки маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ ба хориҷа, хусусан ба минтақаҳои қонунгузори либералӣ ва низоми имтиёзноки андозбандӣ дошта, содир шуда ҳоло дар ин ё он шакл ба сифати сармоягузори қарзӣ ба ватан бармегарданд.

- панҷум, динамикаи арзиши андӯхташудаи СМХ ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мутаносибии мустақим дорад, ки онро коэффисиенти ҳамбастагии нишондиҳандаҳои дахлдор тасдиқ мекунад. Ба тахмини диссертант: якум, СМХ ва ММД ду тарафи раванди ягонаи иттиҳосолот буда, таъсири нишондиҳандаҳои дахлдор ҷанбаи хосияти дуҷониба доранд; дуюм, афзоиши СМХ ба рушди ММД мусоидат мекунад ва дар навбати худ инкишофи иқтисод миқёсу ҳаҷми фаъолияти сармоягузори муайян менамояд; сеюм, сармоягузори хориҷӣ ҳамкориро ба Тоҷикистон, ки суръати мӯътадили нигоҳ дошта мешавад ва дурнамои хуби рушди иқтисод дар назар аст, ки афзалтар медонанд.

- шашум, ҳисобгузории коэффисиенти ҳамбастагӣ, ҳамчунин вобастагии зичи СМХ ва маҷмуи гардиши савдои хориҷӣ, амалиёти содиротиву воридотӣ, дараҷаи музди меҳнат, шуғли аҳоли ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро тасдиқ намуд. Лекин ҳамзамон коэффисиенти алоқамандии зичи нишодиҳандаҳо маънои сатҳи баланд доштани таъсиррасониро ифода намекунад. Он фақат мувофиқ омадани тамоюли умумии инкишофро тасдиқ мекунад халос;

- ҳафтум, хосияти таъсиррасонӣ нафақат аз рӯи миқёс, балки вобаста ба шаклу сохторҳои ҷуғрофӣ, соҳавӣ ва минтақавии СМХ, ки барои рушди иқтисод ва такмили сохтори он таҳкурсии моддӣ муҳайё месозад, муайян карда мешавад. Аз ин лиҳоз, муқаррар карда мешавад, ки ҳиссаи СМХ дар ҳалли масъалаҳои афзалиятноки инкишофи мамлакат, хусусан дар соҳаи ҷалби технологияҳои замонавӣ, инкишофи инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ, дар қиёс бо натиҷаи таҳти назар доштанашуда он қадар хуб нест ва андешидани тадбирҳои иловагӣ ҷиҳати ҷалби сармояи мустақим ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи он тақозо мегардад.

- ҳаштум, ҷозибанокии ҷумҳурӣ барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ бо роҳҳои зерин зарур доништа мешавад:

- мукамал сохтани низоми ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳифзи манфиатҳои сармоягузорони хориҷӣ бо роҳи соддаю арзон кардани арзиши расмиёту қоидаҳои қайдгирии моликият, ташаккул додани ниҳоди (институти) такмилёфтаи самараноки равзанаи ягона, васеъ кардану такмил бахшидани таҷрибаи андӯхташуда, аз ҷумла Хитой дар бобати истифодаи қитъаҳои замин ба мақсади афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ;

- таҳия ва татбиқи барномаи муфассал барои бартараф сохтани инҳисори (монополияи) давлатӣ дар бахшҳои муҳими иқтисоди миллӣ, ки дар айни замон барои сармоягузорони хориҷӣ пӯшида мебошанд;

- дастгирии давлатии корхонаҳои рақобатпазир, ки талаботи хизматрасонии касбиро пешниҳод намуда, ҳамзамон худашон ҳамчун агенти ҷозибаноки СМХ баромад мекунанд;

- бартараф намудани омилҳои субъективӣ дар раванди сармоягузори зимни истифода аз низоми электронии пешниҳод ва баррасии иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои бақайдгирию иҷозатномадиҳӣ ва сертификатҳо барои фаъолияти сармоягузории хориҷӣ.

БОБИ 2. ВАЪЪИ МУОСИР ВА АРЪЪБИИ САЪМИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАЪИМИ ХОРИЪИ ДАР ИНКИШОФИ ИЪТИСОДИ КИШВАР

2.1. Динамика ва сохтори сармоягузори хориъи ва наъши он дар иътисоди Ђумхурии Тоъикистон

Ваъи муосири фаъолияти сармоягузори хориъи дар Ђумхурии Тоъикистон яку якбора ташаккул наёфтааст. Дар солҳои аввали истиқлолият то ба имзо расидани Созишномаи сулҳу ваҳдати миллӣ (1997) дар ђумхури таназзули истеҳсолоту маблағгузори асосии соҳаҳои иътисод, коҳиши сармоягузори марказонидашуда ҷой дошт. Дар чунин ваъият маркази ваъини дар раванди сармоягузори ба зиммаи корхонаҳо гузошта шудаву афзоиши он аз ҳисоби манбаҳои хусусии қарзи таъмин мегардад.

Бояд гуфт, ки корхонаҳо дар марҳалаи аввали ислоҳоти иътисодӣ ба ғун кардани пасандоз он қадар ҳавас надоштанд. Вобаста ба ин мавриди зикр аст, ки сиёсати қатъии буҷетӣ, молиявӣ қарзи, озодсозии (либерализатсия) нархҳо ба маҳдудшавии якбораи воситаҳои молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ боис гардида, ҳамзамон раванди муттасили таваррум беқурбшавии воситаҳои маъкурро вуъат медиҳад.

Ҳамаи ин ба пастравии дараҷаи такрористеҳсоли фондҳои асосӣ ва маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамояд. Таназзули истеҳсолот ба сабаби аз кор мондани фондҳои асосӣ ба танзили андозаи пасандозҳо оварда расонд, ки ин дар навбати худ боиси коҳиши таҳкурсии молиявӣ сармоягузори ва камшавии ҳаҷми онҳо мегардад. Дар робита ба ин маҷмуи ғайрикофии сармоягузори боиси таъминоти нопурраи корхонаҳо аз сармоя гардида, дар оқибат ба камшавии маҷмуи маҳсулоти истеҳсолшаванда оварда мерасонад.

Коҳиши фаъолияти сармоягузори давлат ва ҳамзамон ба андӯшти захираҳои молиявӣ барои маблағгузори ҳавасманд набудани субъектҳои ғайридавлатии хоҷагидорӣ ба таназзули амиқи фаъолияти сармоягузори

оварда мерасонад. Коҳиши истеҳсолот боиси камшавии сармоягузорӣ мегардад. Хотирнишон кардан кофист, ки соли 1995 дар Тоҷикистон маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз дараҷаи соли 1992 ҳамагӣ 57.7%, маҳсулоти саноат 59.4 ва сармоягузорӣ 47.4 фоизро ташкил додаасту халос⁵⁷.

Танзили сармоягузорӣ вазъи дастгоҳи истеҳсолиро бадтар гардонида, дар нисбати худ ба таназзули минбаъдаи истеҳсолот ва тақвияти номутаносибии технологӣ оварда расонд. Таназзули истеҳсолот дар баъзе соҳаҳои иқтисод ба дараҷаи ниҳии маблағгузорию онҳо наздик мешавад. Истеҳсоли хеле зиёди намудҳои мол қатъ мегардад.

Дар шароити пастравии нақши истеҳсолоти миллӣ ва ба маҳсулоти воридотӣ гузаштани ҳиссаи калони бозори дохилӣ вобастагии иқтисоди ватаниро аз конъюктураи ҷаҳонӣ вусъат медиҳад.

Ҳамин тариқ, марҳалаи мазкурро бо зуҳуроти буҳронии зерин арзёбӣ кардан мумкин аст: а) таназзули иқтисодӣ; б) камшавии пасандозҳо; в) бесарусомонӣ дар соҳаи асбор; г) фарсудашавии фондҳои асосӣ; д) ворид нашудани технологияҳои нав; е) афзоиши пардохтнотавонӣ; ё) суръати пасти ислоҳоти институтсионалӣ. Омилҳои мазкур ба фазои сармоягузорию мамлакат таъсири манфӣ расониданд.

Фақат баъд аз соли 1997, яъне баъди барқароршавии сулҳу ваҳдати миллӣ рушди тадриҷии иқтисод оғоз меёбад. Динамикаи сармоягузорию хориҷӣ аз соли 2001 сар карда тамоюли намоёни болоравиро нишон медиҳад. Қатъи назар аз баъзе ҳолатҳои дуршавӣ аз траекторияи инкишоф, ки ба буҳронҳои молиявӣ ва таназзули фаъолияти корӣ вобастагӣ доштанд, ҳамзамон умуман тамоюли мунтазами афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад (ҷадвали 2.1).

Аз маълумоти ҷадвали 2.1 бармеояд, ки сармоягузорию хориҷии андӯхташуда дар соли 2021 қариб ба 6,5 млрд дол. амрикоӣ мерасад, ки ин

⁵⁷ Статистикаи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1998. (нашри расмӣ), Душанбе, 1998. С.10-11.

аз нишондиҳандаи миёнаи дахлдори солҳои 2011-2015-ум 1,6 баробар ва солҳои 2001-2005-ум 14,8 баробар зиёд аст.

Ҷадвали 2.1. Динамикаи сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2021 (ба ҳисоби миёна дар як сол)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Воҳиди ҳисоб	С О Л Ҳ О				
		2001 2005	2006 2010	2011 2015	2016 2020	2021
Ба аввали соли ҳисоботӣ сармоягузори хориҷии андӯхташуда – ҳамагӣ	млн. дол.	437,8	1598,2	3981,0	30123,2	6367,0
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2001-2005	%	100	365,0	909,3	6880,5 (15,7 бор)	1454,3
Аз ҷумла:						
аз ҷумла сармоягузори мустақими хориҷӣ	млн. дол.	226,9	951,2	2195,8	18171,1	3653,8
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2001-2005	%	100	419,2	967,7	8008,4 (35,2 бор)	16,1
Сармоягузори портфелӣ	млн. дол.	-	-	25,9	1807,6	109,8
Ҳамон бо % дар нисбати солҳои 2011-2015	%	0	0	100	100	100
Сармоягузори боқимонда	млн. дол.	210,9	647,0	1759,3	10144,5	2149,7

Сарчашма: дар асоси маълумоти зерин ҳисоб шудааст: “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019 г.”. Душанбе, 2019. С.562-564; Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуъаи оморӣ. Душанбе 2021. С.372-373. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.241

Дар таркиби сармоягузори хориҷӣ аз рӯи суръати афзоиш СМХ бартарӣ дорад. Дар ҳолати афзоиши сармоягузори хориҷӣ дар соли 2021 нисбати солҳои 2001-2005-ум 14,8 баробар, СМХ 16,6 баробар афзудааст. Дар давраи таҳқиқ сармоягузори боқимонда фақат 10,5 баробар афзун гардидааст.

Вазъи ташаккулёфта ба фикри мо, ба концепсияи сармоягузори давлат, ки ба ҳамкориҳои дарозмуддат асос ёфта, ҷалби сармояи хориҷиро пеш аз ҳама ба бахши воқеии иқтисод ҷиҳати саноатикунонии босуръат ва фаъолгардонии раванди таҷдиду навсозии истеҳсолот пешбинӣ менамояд, пурра ҷавобгӯ мебошад.

Бори дигар бояд хотиррасон кард, ки СМХ ба иқтисод аз мавқеи инкишофи иқтисодии истеҳсолию содиротии он, таъмини шуғли сермаҳсули аҳоли таъсири бениҳоят мусбат мерасонад. Аз ин лиҳоз, СМХ ҳангоми арзёбии сармоягузори дар миқёси мамлакат ҳамчун омил пураҳаммият ба ҳисоб гирифта мешавад.

Агар сухан дар бораи сармоягузори боқимонда равад, пас он аз қарзҳои тиҷоратӣ ва кредитҳои дигар, яъне аз “маблағҳои кӯтоҳ” иборат буда, танҳо ба мақсади дарёфти фоида истифода мешавад. Дар ҳолатҳои дигар ба чунин сармоягузори ҷанбаи ҳанноти хос мебошад.

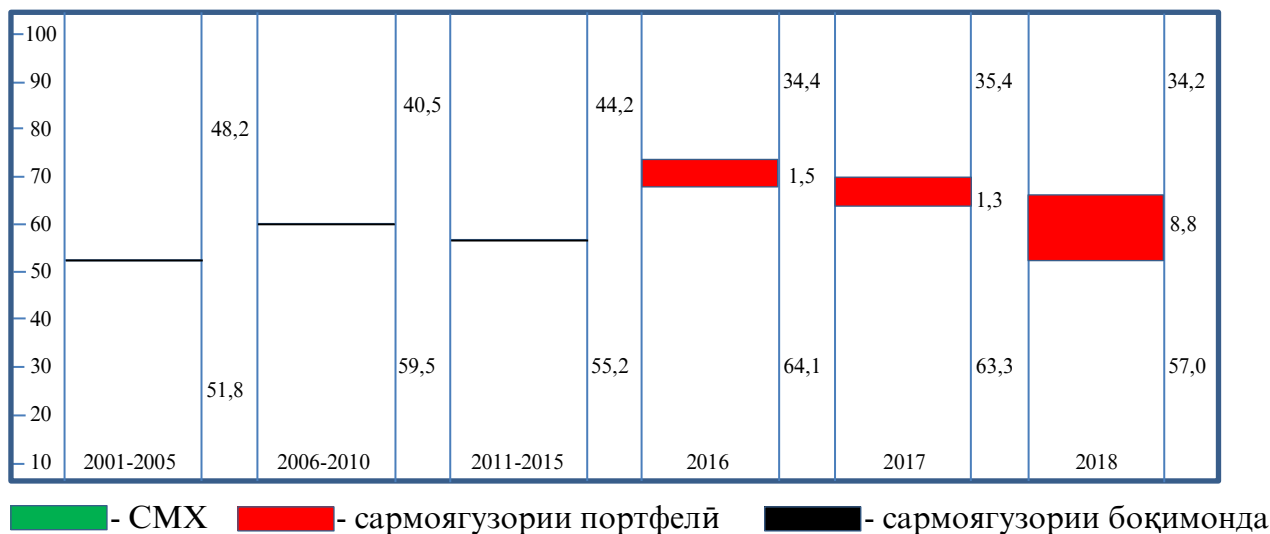
Ба сармоягузори портфели ҳаҷми ниҳоят хурд хос аст. Қайд кардан муҳим аст, ки вомбаргҳои давлатӣ дар соли 2018 дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи худро тез ба даст оварда, харидорони пуриқтидорро пайдо карданд. Вомбаргҳои мазкур ба сармоягузори ИМА (38%), Бритониёи Кабир (24%), Иттиҳоди Аврупо (35%) ва Осиё (3%) фурухта шудаанд. Илова бар ин, Тоҷикистон оиди евробондҳои даҳсола дар ҳаҷми 500 млн доллари амрикоӣ бо меъёри 7,125% солана шартнома ба имзо расонд, ки ин барои мамлакат шароити мусоиди молиявиро фароҳам меоварад.

Афзоиши сармоягузориҳои мазкур, дар шароити истифодаи ғайрикофии онҳо, хоҳу нохоҳ боиси зиёдшавии хавфи уҳдадори кишвар дар назди кредиторони хориҷӣ мегардад, ки ин ба бехатарии иқтисодии миллӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар солҳои мавриди таҳқиқ сохтори сармоягузори хориҷӣ дучори тағйироти намоён шудааст (расми 2.1).

Дар соли 2018 ҳиссаи СМХ дар арзиши сармоягузори андӯхташуда 58,0 фоизро ташкил додааст, ки ин аз дараҷаи миёнаи солҳои 2001-2005-ум 6,8 нуқтаи фоиз зиёд аст. Ҳиссаи сармоягузори портфели аз ҳисоби евробондҳо дар соли 2018 ба 7,8 фоиз баробар омад, гарчанде ки дар солҳои гузашта дар ҷумҳури сармоягузори портфели умуман вучуд надошт. Бинобар ин ҳиссаи СМХ дар соли 2020 нисбат ба соли пеш 6,1 нуқтаи фоиз

поён рафт, ҳол он ки андозаи он дар ин давра 514,8 млн доллари амрикоӣ зиёд гардидааст.

Расми 2.1. Сохтори сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2018

Сарчашма: дар асоси маълумоти “Таджикистан: 30-лет государственной независимости”. (Статический сборник). Душанбе, 2021. С.372-373; “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019г.” ҳисоб карда шудааст. Душанбе, 2019. С.562-564.

Бояд қайд кард, ки тағйироти рӯйдода он қадар мураббаҷ нест, аниқтараш ҳосияти яқдафъаина дорад. Бинобар ин, вай ба вазъи мавҷуда таъсири қиддӣ намерасонад ва ташаккули дарозмуддати тамоюли болоравии вазни қиёсии CMX-ро дар маҷмуи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда наметавонад.

Ҳиссаи сармоягузори боқимонда ба ҳисоби миёна аз 48,2 фоизи солҳои 2001-2005 то 34,2 фоиз дар соли 2018 кам шудааст, лекин ҳоло ҳам хеле калон аст. Илова бар ин, бояд хотиррасон кард, ки сармоягузори боқимонда воситаҳои пулии муҳлатнок, муздноку баргардондашаванда ҳисобида мешавад ва оқибат ба пеш омадани қарзи берунӣ ва афзоиши он оварда мерасонанд.

Ба мақсади арзёбии вазъи умумии CMX таҳлили сармоягузорию дар доираи мамлакатҳои баромади сармоя анҷом додем. Натиҷаи таҳқиқот дар ҷадвали 2.2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.2. Сохтори сармоягузори хориҷии андӯхташуда аз рӯи мамлакатҳои баромади он дар соли 2022 (%)

Номгӯи мамлакатҳо	Сармоягузори хориҷии андӯхташуда	Аз ҷумла		
		СМХ	сармоягузори портфелӣ	сармоягузори боқимонда
Ҳамагӣ	100,00	24,00	0,01	76,00
аз ҷумла ИДМ- ҳамагӣ	21,47	8,71	0,1	91,00
аз онҳо Россия	18,72	86,58	0,04	60,00
Қазоқистон	72,84	1,21	-	99,00
мамлакатҳои дигари ИДМ	8,44	3,43	-	97,00
Мамлакатҳои хориҷи дур	78,53	78,53	4,0	72,00
Бритонияи Кабир	3,03	3,03	0,1	34,00
Австрия	0,14	2,16	4,0	98,00
Люксембург	2,08	3,23	-	97,00
Кипр	0,01	-	-	100,00
Франция	2,63	95,63	-	4,00
Хитой	22,88	92,85		7,00
Эрон	0,02	92,81	-	7,00
мамлакатҳои Араб	0,45	-	-	100,00
ИМА	2,91	27,04	4,0	73,00
мамлакатҳои дигари ҷаҳон	51,72	5,54	0,01	98,00

Сарчашма: дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.242

Аз маълумоти ҷадвали 2.2 бармеояд, ки сармоягузори асосии иқтисоди Тоҷикистон дар айни замон кишварҳои Осиё ба шумор мераванд. Соли 2022 ҳиссаи онҳо дар маҷмуи сармоягузори хориҷии андӯхташуда 54,4 фоизро ташкил додааст. Дар гурӯҳи давлатҳои минтақа сармоягузори пешсафи иқтисоди Тоҷикистон Хитой ба ҳисоб меравад (22,88%). Бояд ҳаминро ҳам

қайд кард, ки бештари сармояи Хитой ба Тоҷикистон дар шакли сармоягузори мустақими хориҷӣ ворид мешавад (92,85%).

Ҳиссаи мамлакатҳои Араб дар маҷмуи сармоягузори андӯхташуда ба 0,45 Эрон 0,02 ва мамлакатҳои дигари ҷаҳон ба 51,72 фоиз баробар аст. Вале бояд гуфт, ки аз 377,3 млн доллари сармоягузори мамлакатҳои араб 100,00 фоизи он дар шакли сармояи қарзӣ ҷалб шудааст.

Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин аз мамлакатҳои Аврупо, ИДМ, ИМА сармоягузори хориҷӣ ҷалб карда шудааст. Дар гурӯҳи давлатҳои Аврупо мавқеи назаррасро Бритониёи Кабир ва дар ИДМ Россия ишғол мекунад. Аз 553 350,2 ҳаз. доллари сармоягузорӣ, ки аз мамлакатҳои ИДМ ҷалб шудааст, 86,58 фоизи он аз Россия дар шакли СМХ ворид гардидааст.

Хусусияти дигари сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз истифодаи манбаъҳои сармоя иборат аст, ки баромади ватанӣ доранд. Чунончӣ, соли 2018 ба Тоҷикистон аз Англия 57,4 млн доллар, ҷазираҳои Виргиния 8,9 млн, Белиз 150 ҳаз. доллар ва соли 2020-ум аз Кипр 90,9 млн., Люксембург – 5,9 млн. доллар сармоягузори хориҷӣ дар шакли қарз ворид шудааст. Чунин тасаввурот пайдо мешавад, ки маблағҳои ширкатҳои миллӣ ба хориҷа, аз ҷумла ба минтақаҳои ба ном оффшор содиршуда акнун дар ин ё он шакл ба сифати сармоягузори хориҷӣ аз нав ба ватани баромад бармегарданд. Бояд зикр кард, ки дар минтақаҳои мазкур қонунгузори либералӣ ва низоми имтиёзноки андозбандӣ амал мекунад.

Дар умум, қатъи назар аз тафовут дар сохтори тақсимои сармоягузорӣ аз рӯи нишондиҳандаи вазни қиёсии мамлакатҳои ҷудогона ҳамин тамоюл дар тақсимои ҷуғрофии сармоягузори хориҷии андӯхташуда низ мушоҳида мешавад. Соли 2022 ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда 50 давлати ҷаҳон сармоягузорӣ намудаанд. Ҳамзамон номгуӣ сармоягузори асосӣ солҳои охир нисбатан бетағйир мондааст. Дуруст аст, ки дар ин маврид сатҳи баланди нишондиҳандаи сармоягузори андӯхташуда ҷой дорад, ки аз Хитой, Россия, Бритониёи Кабир, Амрико,

мамлакатҳои Араб ҷалб шудааст. Лекин тамоюли умумӣ тавре, ки дар боло зикр гардид нафақат нигоҳ дошта мешавад, балки ба сабаби тағйир ёфтани сохтори ҷуғрофии сармояи ҷалбшуда боз ҳам тақвият меёбад. Сохтори соҳавии сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.3. Сохтори соҳавии сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 (%).

Номгӯи соҳаҳои иқтисод	Сармоягузориҳои хориҷии андӯхташуда	Аз ҷумла		
		СМХ	Сармоягузориҳои портфелӣ	Сармоягузориҳои боқимонда
Иқтисодиёт - ҳамагӣ	100,00	24,00	0,01	75,99
аз ҷумла: Саноат	7,75	52,28	-	47,72
аз онҳо саноати истихроҷи маъдан	25,51	53,80	-	46,20
Кишоварзӣ	0,02	100,00	-	-
Сохтмон бо назардошти масолеҳи сохтмонӣ	7,08	26,09	-	73,91
Нақлиёт ва алоқа	1,45	42,74	-	57,26
Фаъолияти молиявӣ	52,71	3,36	0,02	96,3
Савдо ва хизматрасонӣ	3,69	49,56	-	50,44
Соҳаҳои дигар	1,79	7,72	-	92,28

Сарчашма: дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.244

Аз маълумоти ҷадвали 2.3 бармеояд, ки қисми зиёди сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи саноат ҷалб гардида, аз ин барои саноати истихроҷи маъдан 25,51% ва барои соҳаҳои маснуотбарор ҳамагӣ 7,8% ҷудо карда шудааст. Аз рӯи нишондиҳандаи мазкур, яъне ҷалби сармояи хориҷӣ ба саноати маснуотбарор Тоҷикистон ба давлатҳои ИДМ, ки рақибони эҳтимолии он ба ҳисоб мераванд, тан медуҳад.

Ба фикри мо, ҳиссаи зиёди ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои истихроҷи маъдан метавонад самти ашёии иқтисоди мамлакатро дар оянда нигоҳдоранд, ки ин ба сиёсати саноатикунонии босуръат мувофиқат накарда, боиси ақибмонӣ дар соҳаи технология ва истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот мегардад. Бинобар ин ҷоннок намудани СМХ соҳаҳои саноати маснуотбарор боз ҳам афзалиятнок боқӣ мемонад.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2.3, инчунин хулоса мебарояд, ки сармояи хориҷӣ на аз ҳисоби технология, балки бештар аз ҳисоби воситаҳои молиявӣ андӯхта шудааст. Сармоягузори хориҷӣ ба соҳаҳои фондталаб, ки дар айни замон дар вазъияти начандон хуб қарор доранд майли равона кардани сармояро надоранд. Шояд аз хавфу даромаднокии пасти аксарияти корхонаҳои бахши воқеии иқтисод ва давомнокии барномаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи таҷдиди техникий истеҳсолоти маснуотбарор, ҳамчунин бинобар рақобати нисбатан баланд бо истеҳсолкунандагони мамлакатҳои бештар босубот худдорӣ мекунанд.

Аз таҳлили соҳавии сармоягузори хориҷӣ дида мешавад, ки барои сармоягузори хориҷӣ Тоҷикистон аз рӯи омилҳои зерин ҷалбкунанда ба ҳисоб меравад: а) захираҳои нисбатан фаровони табиӣ, хусусан захираҳои металлҳо ва сангҳои қимату арзонбаҳо, маъданҳои кӯрғошиму руҳ, металлҳои камёфт ва ҳоказо; б) қувваи қори нисбатан арзону соҳибхитос.

Барои сохтори сармоягузори хориҷӣ дар Тоҷикистон ҳамчунин тақсими нобаробари он байни минтақаҳои ҷумҳурӣ хос аст (ҷадвали 2.4).

Маълумоти ҷадвали 2.4 нишон медиҳад, ки дар соли 2022 сармоягузори хориҷӣ ба шаҳри Душанбе ворид шудааст. Ба ҳиссаи фоизи вилояти Хатлон 4,5, Суғд 31,75 НТҚ – 1,39 фоизи арзиши сармоягузори андӯхташуда рост меояд. Дар ВМКБ сармоягузори хориҷӣ амалан истифода намешавад.

Ҷадвали 2.4. Сохтори минтақавии сармоягузори хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 (%)

Номгӯи минтақаҳо	Сармоягузори хориҷии андӯхташуда	Аз ҷумла		
		СМХ	Сармоягузори портфелӣ	Сармоягузори боқимонда
Ҷумҳурии Тоҷикистон –Ҷамағӣ	100,00	24,00	0,00	75,99
Аз ҷумла				
вилояти Суғд	31,75	41,93	0,00	58,04
вилояти Хатлон	4,50	64,78	0,00	35,22
ВМКБ	0,00	100,00	0,00	0,00
ш. Душанбе	62,36	11,08	0,00	88,92
НТҶ	1,39	61,61	0,00	38,39

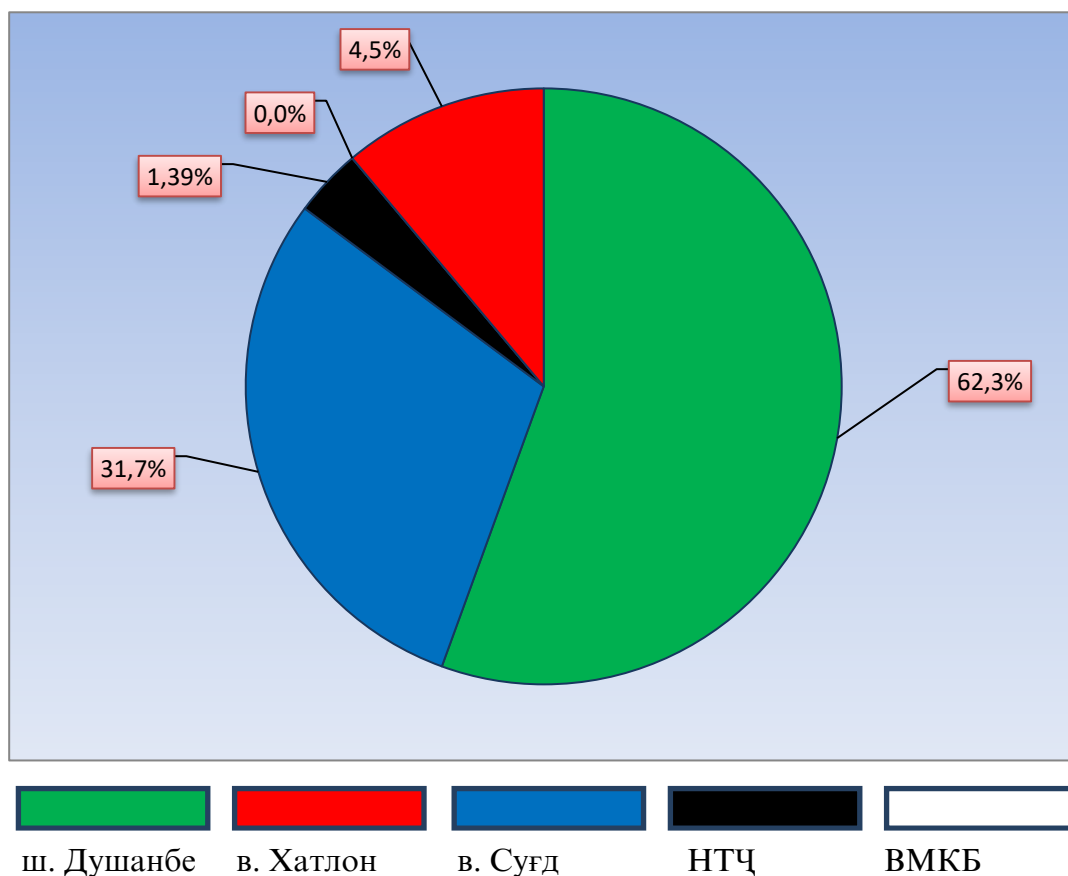
Сарчашма: дар асоси маълумоти Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.245

Сохтори минтақавии сармоягузори хориҷии андӯхташуда ба таври возеҳ дар диаграммаи 2.1 тасвир ёфтааст.

Нобаробарии ташаккулёфта дар сохтори минтақавии сармоягузори хориҷӣ сабабҳои зеринро дорад:

якум, сармоягузори хориҷӣ сармояро ба марказҳои минтақавӣ равона мекунад, ки дар он ҷо инфрасохтори мутараққии бозаргонӣ ва қобилияти бештар васеи харидорӣ вуҷуд дошта, корхонаҳои нисбатан калони саноатӣ амал мекунад. Бинобар ин қисми зиёди сармоягузори хориҷӣ, хусусан СМХ ба шаҳрҳои Душанбе, Данғара, Панҷакент, Хуҷанд ва дигар шаҳрҳои саноатӣ ҷалб карда шудааст. Дар шаҳрҳои мазкур, ки то андозае аз қувваи кории соҳибхитисосу инфрасохтори молиявӣ таъмин мебошанд, аксарияти корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ таъсис ёфтаву фаъолият мекунад;

Диаграммаи 2.1. Сохтори минтақавии сармоягузори хориҷии андӯхташуда дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Сарчашма: дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. С.245

дуюм, НТҚ, ВМКБ, ки инфрасохтори мутараққӣ надоранд ва норасоии кадрҳои соҳибхтисос эҳсос мегардад, аз лиҳози ҷалби сармоягузори хориҷӣ қафо мондаанд. Илова бар ин, минтақаҳои мазкур аз ҷанги шаҳрвандӣ ва муқобилати яроқноки солҳои 90-уми асри гузашта бештар зарар дидаанд;

сеюм, дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи СМХ дар арзиши сармоягузори хориҷии андӯхташуда 58%-ро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур дар шаҳри Душанбе аз сатҳи миёнаи ҷумҳуриявӣ ҳамагӣ 11,8 фоизро ташкил медиҳаду халос. Ин маънои онро дорад, ки зиёда аз 50 фоизи сармояи ҷалбшуда ба шаҳри Душанбе аз сармоягузори қарзӣ иборат аст, ки пардохти он ба зиммаи минтақаҳои дигар гузошта мешавад.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки ноҳияҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ дар замони ҳозира ба гурӯҳи ноҳияҳои ҷалбкунандаи сармоягузори хориҷӣ тааллуқ надоранд. Ҳамзамон, коршиносони мамлакат ба ноҳияҳои султараққикарда равона кардани сармояи хориҷӣ, аз ҷумла СМХ-ро ҷиҳати дар заминаи захираи обҳои минералии гарми зеризаминӣ, лойҳои табобатӣ ва дигар бойгариҳои табиӣ, хусусан, сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, бунёд кардани комплексҳои сайёҳӣ, санаторию курортӣ, инкишофи кӯҳнавардӣ истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, касибӣ ва масолеҳи сохтмониро лозим мешуморанд.

Вобаста ба ин, таҳлили бештар муфассали масъалаҳои самаранокии истифодаи сармоягузори хориҷӣ, дар навбати аввал сармоягузори мустақими хориҷӣ ва арзёбии саҳми он барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии мардум ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

2.2. Вобастагии сармоягузори хориҷӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дараҷаи таъсири СМХ ба динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии инкишофи мамлакат бо усулҳои мухталиф муайян карда мешавад. Комиссияи СММ оид ба тиҷорат ва инкишоф (ЮНКТАД) барои арзёбии нақши СМХ дар соҳаи таъмини рушди иқтисодӣ истифодаи шохисҳои зеринро тавсия намудааст: иштироки СМХ дар истеҳсоли арзиши иловашуда; бунёди ҷойҳои нави корӣ, таъмини шуғли аҳоли; музди кор, гардиши савдои хориҷӣ, афзоиши амалиёти содиротиву воридотӣ. Баҳогузорӣ ҳамчунин дар асоси хароҷот барои корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (КИТТК), маблағгузориҳои фондҳои асосӣ, рушди

ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳои ҷудогонаи фаъолият ва дигар нишондиҳандаҳо анҷом дода мешавад⁵⁸.

Баҳогузори бо усули озмоиш аз рӯи ҷадвал аз 1 то 4 балл сураат мегирад ва баҳои (балли) аксар 1 ва ҳадди ақал 4 ҳисобида мешавад. Методикаи мазкур чунин услуби комплекси ҳалли масъаларо дар назар дорад, ки барои муайян кардани дараҷаи таъсири СМХ ба нишондиҳандаҳои асосии индикативии инкишофи иқтисод имконият фароҳам месозад. Аз ин лиҳоз, методикаи пешниҳодшуда нисбат ба вариантҳои дигари муайян сохтани дараҷаи таъсири СМХ ба рушди иқтисодӣ бартарии калон дорад.

Бо вуҷуди ин, методикаи мазкур, ки ба баҳогузори озмоишӣ асос меёбад, аз унсурҳои субъективӣ холӣ нест. Дар ин маврид истифодаи нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ва хулосаи дар асоси онҳо таҳияшуда муносибати мулоҳизакоронаро талаб мекунад.

Ба мақсади арзёбии нақши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар рушди иқтисодиёт коэффисиентҳои ҳамбастагӣ, ҳисоб карда шудаанд, ки дараҷаи таъсири мутақобили СМХ ва нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодро ифода мекунанд. Ин омал дар асоси қаторҳои динамикии ҷадвали 2.5 иҷро шудааст.

Дар ҷадвали 2.5 аризиши СМХ андӯхташуда ба сифати аломат – омили таъсирасон (x) баҳо дода мешавад, ки ба тағйири динамикаи он табдилёбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии дахлдор вобаста мебошад (y). Шумораи гурӯҳи динамикаи 10 солро дар бар мегирад. Ният ҳаст, ки дар нишондиҳандаҳои миёнаи ҳар кадоми гурӯҳ таъсири омилҳои дигар (бидуни СМХ) ба қадри муайян рафъ мешавад.

⁵⁸ Наумова Т.С., Олейник Г.С. Роль иностранных инвестиций в развитии экономики РФ // Проблема современной экономики, 2015. №2 (54). С.25.

Ҷадвали 2.5. Сармоягузори мустақими хориҷӣ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2011-2020

Солҳо	Номгӯи нишондиҳандаҳо								
	СМХ андӯхташуда (млн долл.)	ММД (млн долл.)	Гардиши савдои хориҷӣ (млн долл.)	Аз ҷумла		Музди қор ба ҳисоби миёна дар як моҳ (долл.)	ММД ба як нафар машғулин (долл.)	Шумораи машғулин ба ҳисоби миёна дар як сол (ҳаз. наф.)	Маблағгузори фонди оинномавӣ (млн долл.)
				Содирот (млн долл.)	Воридот (млн долл.)				
2011	1566,7	6601,8	4463,3	1257,3	3206,0	95,9	2935,4	2249,0	1374,5
2012	1755,7	7679,9	5138,1	1359,7	3778,4	116,6	3352,2	2291,5	1458,2
2013	2291,4	8597,7	4988,8	943,4	4045,4	145,8	3726,8	2307,3	1585,1
2014	2580,2	9348,4	5274,7	977,3	4297,4	165,4	4020,8	2325,4	1792,1
2015	2785,5	8367,3	4326,2	890,6	3435,6	142,6	3516,1	2379,7	1878,0
2016	3245,7	7070,3	3929,9	898,7	3031,2	122,8	2965,5	2384,2	2222,3
2017	3584,8	7616,5	3972,9	1198,0	2774,9	133,8	3710,6	2407,0	2156,7
2018	3631,7	7848,9	4224,3	1073,3	3151,0	134,8	3235,3	2426,0	2311,9
2019	3948,4	8385,2	4523,7	1174,4	3349,3	140,1	3404,5	2463,0	2359,3
2020	3760,5	8094,6	4557,8	1406,9	3150,9	135,0	3230,1	2506,0	2236,6
10	29150,6	80925,4	45399,7	11179,60	34220,1	133,3	3408,9	2373,9	19374,7

Сарчашма: дар асоси маълумоти зерин ҳисоб шудааст: “Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ.” Маҷмуаи оморӣ. Душанбе 2021. С.562-564; 372-373. “Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019 г.”. Душанбе, 2019. С.10-12.

Натиҷаҳои ҳисоби коэффисиентҳои ҳамбастагии СМХ ва нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.6 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.6. Натиҷаи таҳлили ҳамбастагии вобастагии мутақобили СМХ ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодии инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Вобастагии тадқиқшуда	Аҳаммияти (маъноӣ) коэффициентҳои вобастагӣ	Алоқа	Хосияти алоқа	Санҷиши натиҷа аз рӯи саҳеҳии (дурустии) оморӣ (+,-)
СМХ ва ММД	0,94	Пуртаъсир	Мустақим	+
ММД ва СМХ	0,92	Пуртаъсир	Мустақим	+
СМХ ва гардиши савдои хориҷӣ	0,74	Пуртаъсир	Мустақим	+
СМХ ва содироти мол	0,53	Миёна	Мустақим	-
СМХ ва воридот	0,95	Пуртаъсир	Мустақим	+
СМХ ва сатҳи шуғли аҳоли	0,82	Пуртаъсир	Мустақим	+
СМХ ва ҳосилнокии меҳнат (ММД ба як нафар машғулин)	0,15	Камтаъсир	Мустақим	-
СМХ ва музди кор ба ҳисоби миёна дар як моҳ	0,89	Пуртаъсир	Мустақим	+
СМХ ва маблағгузориҳои фонди оинномавӣ	0,80	Пуртаъсир	Мустақим	+

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани таҳқиқотҳои назаравиявӣ ва таҷрибавӣ. Формулаи зерин аз маълумотҳои ҷадвал ҳисоб карда шудааст.⁵⁹

Аз маълумоти ҷадвали 2.6 бармеояд, ки динамикаи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба афзоиши арзиши СМХ андӯхташуда дар назари аввал мутаносибии мустақим (рост) дорад. Афзоиши СМХ ба рушди ММД

⁵⁹ Коэффициентҳои ҳамбастагӣ дар асоси формулаи зерин ҳисоб шудаанд:

$$r = \frac{\sum xy - \frac{\sum x \sum y}{n}}{\sqrt{[\sum x^2 - \frac{(\sum x)^2}{n}][\sum y^2 - \frac{(\sum y)^2}{n}]}}$$

ки дар ин ҷо: r – коэффициентҳои ҳамбастагӣ; x – сармоягузориҳои мустақими хориҷии андӯхташуда; y – аломат – омили таъсиррасон (маблағи) ё аломати андӯхташуда; x^2 – арзиши умумии СМХ андӯхташуда; y^2 – маҷмуи бузургии тағйирёбанда.

мусоидат мекунад ва дар навбати худ инкишофи иқтисоду миқёси ҳаҷми фаъолияти сармоягузорию мусбат мекунад.

Ба тахмини мо: якум, СМХ ва ММД ду тарафи раванди ягонаи такрористеҳсол буда, таъсири нишондиҳандаҳои дахлдор ҷанбаи дуҷониба дорад. Аз ин лиҳоз, сармоягузорию хориҷӣ ҳамкориро бо Тоҷикистон, ки дар он ҷо суръати муътадили рушди иқтисод нигоҳ дошта мешавад ва дурнамои хуби он ба назар мерасад, таҷреҳ медиҳанд; дуум, коэффисиенти ҳамбастагӣ фақат аз хусусӣ будан ё набудани вобастагӣ байни нишондиҳандаҳо гувоҳӣ медиҳад. Бинобар ин ҳам натиҷаи дар ҷадвали 6 ҳисобшуда дар асоси баҳогузорию зичии алоқаи СМХ ва ММД ҳосил гардидааст. Дар ин ҳолат бояд дар назар дошт, ки СМХ-и андӯхташуда яке аз унсурҳои таркибии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҳисобида мешавад.

Коэффисиенти ҳамбастагӣ ҳамон адад аст, ки дараҷаи зичии вобастагии байни омили таъсиррасон (X) ва нишондиҳандаи тағйирёбандаро (Y) ифода мекунад ва дар доираи тарҳи 1 (-1) то ҷамъи 1 (+1) тағйир меёбад ва дар ҳеҷ сурат маънои ниҳони худро қабул намекунад. Агар коэффисиенти ҳосилшуда байни 0,1 – 0,3 қарор гирад, дар ин маврид вобастагии X ва Y миёна ҳисобида мешавад. Дар сурати аз 0,3 то 0,5 – муътадил, аз 0,5 – 0,7 хеле калон робита назаррас, яъне калон аст ва дар ҳолати 0,7 то 0,9 хеле пуртаъсир ба ҳисоб меравад.*

Сармоягузорию мустақими хориҷӣ дар соҳаи бунёди ҷойҳои нави корӣ аҳаммияти муҳим дорад. Дар даҳ соли охир зиёда аз 193 ҳазор ҷойи корӣ доимӣ ва мавсимӣ ташкил карда шудааст. Фақат дар соли 2020-ум 300 коргоҳу корхонаи нави саноатии дорои беш аз 6500 ҷойи корӣ ба истифода дода шудааст. Дар натиҷа Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи ҷойҳои нави корӣ, ки яке аз манбаъҳои он СМХ ба ҳисоб меравад, дар мамлакатҳои ИДМ ҷои намоёнро ишғол мекунад. Баробари суръат гирифтани фаъолияти сармоягузорию ҳиссаи ҷумҳурӣ дар сохтори фароҳамсозии ҷойҳои корӣ дар Иттиҳод сол то сол боло меравад. Лекин ҳосияту миқёси сармоягузорию

хориҷӣ ҳоло барои ба омили асосии бунёди ҷойҳои нави корӣ табдил додани онҳо имконият намедиҳанд, гарчанде ки ба афзоиши иқтисодии истеҳсоли ва баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳолии мусоидат мекунад.

Ҳисобҳои аз ҷониби муаллиф анҷом додашуда, ҳамчунин вобастагии зичи СМХ ва дараҷаи музди меҳнати ҳармоҳаи машғулинро тасдиқ намуданд, ки ин натиҷаи рушди иқтисодии мамлакат дар давраи таҳлил доништа мешавад. Дар баробари ин бояд хотиррасон кард, ки асоси объективии вобастагии зичи нишондиҳандаҳои дахлдорро омилҳои дигар низ ташаккул медиҳанд. Дар корхонаҳои амалкунанда бо иштироки сармояи хориҷӣ, одатан, ҳосилнокии меҳнат нисбати корхонаҳои ватанӣ баландтар аст. Ҳамчунин музди кор низ ба ҳисоби миёна дар як моҳ нисбати ҳисоби миёнаи ҷумҳурӣ қариб 1,5 баробар зиёд аст. Илова бар ин, аксарияти корхонаҳо бо иштироки сармоягузориҳои хориҷӣ дар шаҳрҳои нисбатан калон ё дар минтақаҳои дорои ашёи хому инфрасохтори мутараққӣ ҷойгир мебошанд, ки дар онҳо музди кор ҳам дар қиёс ба ҳисоби миёнаи ҷумҳуриявӣ бартарики калон дорад. Ҳолатҳои мазкур барои асосноксозии мантиқии натиҷаҳои дар раванди таҳқиқот ҳосилшуда далел шуда метавонанд. Бархилофи чашмдошт вобастагии мутақобили байни сармоягузориҳои мустақими хориҷии андӯхташуда ва ҳосилнокии меҳнат қариб ҷой надорад. Омили СМХ дар ин ҳолат камтаъсир аст. Ба назари мо, ба баланд бардоштани самаранокии хароҷоти меҳнат омилҳои зерин таъсири манфӣ мерасонанд: сатҳи пасти инфрасохтор, монетаҳои маъмури, манфиатдор набудани сармоягузориҳои хориҷӣ барои ҷойгиршавии истеҳсолоти технологияҳои баландсифати инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра. Натиҷаҳои мусбати баъзе корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ ба вазъи ташаккулёфта он қадар таъсири мусбат расонида наметавонанд. Сатҳи пасти иштироки корхонаҳои муштарак бо иштироки сармоягузориҳои хориҷӣ дар ташаккули нишондиҳандаҳои самарабахш, ки рушди соҳа ё иқтисодро умуман такони ҷиддӣ диҳанд, натиҷаи ҳамин аст.

СМХ махсусан барои инкишофи гардиши хориҷии мол аҳамияти муҳим дорад. Байни суръати рушди СМХ – и андӯхташуда аз як тараф ва маҷмуи гардиши хориҷии мол аз тарафи дигар, вобастагии зич мушоҳида мегардад. Сармояи хориҷӣ дар бунёди корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазиру дар бозори хориҷӣ харидори зиёддошта иштирок намуда, ба рушди содирот ва такмили сохтори он таъсири мусбат мерасонад. Соҳибкорони ватанӣ дар навбати худ фаъолияти корхонаҳои муштаракро мустақиман маблағгузорӣ намуда, ба истеҳсоли моли серхаридор ва бо ин ба пешниҳоди мол ба бозори дохилӣ мусоидат карда, афзоиш ёфтани таҳвили моли воридотиро ҳавасманд мегардонанд.

Вобастагии зичи СМХ ва маҷмуи амалҳои содиротиву воридотиро ҳамчунин таҳлили пастравии (регрессияи) хаттӣ тасдиқ менамояд. Ба ин мақсад истифодаи муодилаи зерин лозим доништа шуд, яъне $C = 0,368 \cdot \text{СМХ} + 0,456 \cdot \text{ММД} - 2086,036 \cdot t, \frac{(1)}{t}$, ки дар ин ҷо: c – содирот, t – омили вақт, яъне дигар омил, ки ба тағйирёбии содирот таъсир мерасонад.

Аз истифодаи муодилаи мазкур бармеояд, ки зиёд шудани СМХ ба 1 сомонӣ содироти молро ба андозаи 0,36 сомонӣ ҳавасманд мегардонад. Афзоиши ММД ба 1 сомонӣ, дар навбати худ, зиёдшавии содиротро дар ҳаҷми 0,45 сомонӣ таъмин менамояд. Дар муодилаи дар боло зикршуда омили вақт илова шудааст, ки ин нишондиҳанда ба дигар нишондиҳандаҳои оморӣ вобаста мебошад ва ба маҷмуи содирот тақрибан дар ҳаҷми 2086 сомонӣ таъсири манфӣ мерасонад. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессияи) муодилаи содироти мол дар ҷадвали 2.7 оварда шудааст.

Дар ҷадвали 2.7 бо истифода аз тағйирёбандаҳои берунии (экзогении) СМХ, ММД ва омили вақт, таъсири онҳо ба содироти мол баррасӣ шудааст. Коэффисиенти қонуниятӣ сабабгорӣ (детерминатсия) муодила ба $R^2 = 0,97$ баробар аст, ки ин аз аҳаммиятнокии мусбати алоқамандии нишондиҳандаҳои муодилаи тартибдодашуда гувоҳӣ медиҳад. Санҷишҳои дигари оморӣ, ба монанди t – омор бошад, гипотезаи сифриро инкор сохта,

тасдиқ мекунад, ки мушаххасоти (параметрҳои) муодила (b_1 , b_2 ва b_3) низ аҳаммиятнок ба ҳисоб мераванд. Дар асоси натиҷаи муодила нишондиҳандаҳои содироти молро пешгуи кардан мумкин аст.

Ҷадвали 2.7. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи содироти мол

<i>Омори регрессионӣ</i>						
R маҷмуавӣ	0.98929					
R-квадрат	0.978694					
R-квадрати меъёришуда	0.874433					
Хатоҳои стандартӣ	1246.661					
Нишондодҳо	13					
Таҳлили парокандашавӣ (дисперсионӣ)						
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳамми ятноқи F</i>	
Поёнравӣ (регрессия)	3	713903375	237967791	153.1	0.00000	
Боқимонда	10	15541628.08	1554162			
Маҷмуъ	13	729445003				
	<i>Коэффиси ентҳо</i>	<i>Хатои стандартӣ</i>	<i>t-омор</i>	<i>P- қимат</i>	<i>Поёнӣ 95%</i>	<i>Болоӣ 95%</i>
Буриши Y	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
ММД	0.456006	0.0694	6.56964	0.00006	0.301	0.611
СМХ	0.368199	0.688	0.53491	0.6044	-1.165	1.902
t	-2086.03	384.28	-5.4284	0.00029	-2942.2	-1229.8

Сарчашма: бо истифода аз барномаи MS Excel ҳисобгuzорӣ шудааст.

Таъсири СМХ ба воридоти мол тавассути муодилаи зерин ҳисобгuzорӣ гардид ва натиҷаи муфассали он дар ҷадвали 7 оварда шудааст:

$$- \text{Воридот} = 14366.82 - 2.6 * \text{СМХ} + 2079.23 * t \quad (2)$$

Дар асоси муодилаи (2) тасдиқ кардан мумкин аст, ки баробари афзоиши СМХ ба ҳисоби миёна ба 1 сомонӣ ҳаҷми воридот ба маблағи 2,6 сомонӣ кам мешавад.

Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи воридоти мол дар ҷадвали 2.8 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.8. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи воридоти мол

<i>Омори регрессионӣ</i>						
R маҷмуавӣ	0.895873					
R-квадрат	0.802588					
R-квадрати меъёришуда	0.763106					
Хатоҳои стандартӣ	3225.797					
Нишондодҳо	13					
Таҳлили парокандашавӣ (дисперсионӣ)						
	<i>Df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятҳои F</i>	
Поёнравӣ (регрессия)	2	423052054	211526027	20.327	0.0003	
Боқимонда	10	104057645	10405764			
Маҷмуъ	12	527109699				
	<i>Коэффисиентҳо</i>	<i>Хатоҳои стандартӣ</i>	<i>t-омор</i>	<i>P-қимат</i>	<i>Поёнӣ 95%</i>	<i>Болоӣ 95%</i>
Буриши Y	14366.82	2042.547	7.033779	0.0001	9815.744	18917.9
СМХ	-2.60599	1.824376	-1.42843	0.1836	-6.67095	1.4589
t	2079.237	479.3035	4.338039	0.0014	1011.282	3147.19

Сарчашма: бо истифода аз барномаи MS Excel ҳисобгuzорӣ шудааст.

Таъсири СМХ-ро ба ММД ҳамчунин дар асоси муодилаи зерин метавон арзёбӣ кард.

$$ММД = 1.81 * СМХ + 5332.3 * t \quad (3)$$

Аз ҷадвали 2.8 дидан мумкин аст, ки байни СМХ ва воридоти мол вобастагии зич мавҷуд аст. Коэффисиенти қонуниятӣ сабабгории (детерминатсионии) онҳо ба $R^2=0.80$ барбар аст, ки сифати хуби алоқамандии нишондиҳандаи муодилаи тартибдодашударо нишон медиҳад. Нишондиҳандаи t – омор низ фарзияи сифриро инкор мекунад. Вале t – омори коэффисиенти СМХ ба 1,42 баробар аст. Тибқи ҷадвали t – омор натиҷаи ба даст овардаи мо камтар ба назар мерасад, аммо бинобар он ки СМХ омили асосии таҳқиқоти мо ба ҳисоб меравад, наметавонем онро хориҷ кунем. Умуман, бо истифода аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 12 таъсири

СМХ ва омилҳои дигарро, ки аз вақт вобаста мебошанд, оиди воридоти мол пешгӯӣ кардан мумкин аст.

Аз овардани муодилаи 3 чунин хулосаро мухтасар ифода кардан мумкин аст: афзоиши СМХ ба 1 сомони бо назардошти омилҳои дигари мавҷуда, ки ба омили вақт мансубанд, ба ММД дар ҳаҷми тахминан 1,81 сомони таъсири мусбат мерасонад, ки самаранокии истифодабарии сармоягузорино нишон медиҳад.

Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи таъсири СМХ ба ММД дар ҷадвали 2.9 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.9. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи таъсири СМХ ба ММД

<i>Омори поёнравӣ (регрессионӣ)</i>						
R маҷмуавӣ	0.997792					
R-квадрат	0.995589					
R-квадрати меъёришуда	0.904279					
Ҳатоҳои стандартӣ	3346.994					
Нишондодҳо	13					
<i>Таҳлили парокандашавӣ (дисперсионӣ)</i>						
	<i>Df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятҳои F</i>	
Поёнравӣ (регрессия)	2	27812376766	13906188383	1241	0.000000	
Боқимонда	11	123226047	11202367			
Маҷмуъ	13	27935602813				
	<i>Коэффициентҳо</i>	<i>Ҳатоҳои стандартӣ</i>	<i>t-омор</i>	<i>P-қимат</i>	<i>Поёни 95%</i>	<i>Болои 95%</i>
Буриши Y	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
СМХ (ҳаз.сом)	1.814229	1.766554784	1.026987358	0.32648	-2.07393	5.7023
t	5332.379	494.8562385	10.77561162	0.0000	4243.207	6421.5

Сарчашма: бо истифода аз барномаи MS Excel ҳисобгузорино шудааст.

Ҷадвали 2.9 вобастагии зичи нишондиҳандаи СМХ ва ММД – ро тасдиқ мекунад. Коэффисиенти қонуниятӣ сабабгории (детерминатсионии) онҳо ба $R^2 = 0.99$ баробар аст, ки сифати хуби алоқамандии нишондиҳандаи

муодилаи мазкурро нишон медиҳад. Нишондиҳандаи t – омор бошад фарзияи сифриро инкор мекунад. Умуман бо истифода аз нишондиҳандаҳои қадвали 2.9. таъсири мутақобили СМХ ва ММД – ро пешгӯӣ кардан мумкин аст.

Барои муайян кардани таъсири баръакси ММД ба СМХ, яъне таъсири суръатбахшӣ (акселераторӣ) муодилаи зерин истифода бурда мешавад.

$$СМХ = 0,047 * ММД \quad (4)$$

Тибқи муодилаи 4 ҳангоми ба 1 сомонӣ зиёд шудани ММД (бо назардошти омилҳои дигари мавҷуда, ки ба омили вақт тааллуқ доранд) ба СМХ дар ҳаҷми 0,047 таъсири мусбат мерасад. Ин бори дигар нишон медиҳад, ки динамикаи СМХ ба вазъи иқтисодии мамлакат вобаста буда, сармояи хориҷӣ ба мамлакатҳое бештар равона мешавад, ки дар онҳо дурнамои рушди иқтисодӣ аёну равшан аст. Вобастагии СМХ ва ММД, тавре ки зикр карда будем, ҷанбаи мутақобил дорад, яъне ММД ба СМХ ва баръакс, СМХ ба ММД ба ҳамдигар таъсири мусбат мерасонанд. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи таъсири ММД ба СМХ дар қадвали 2.10 оварда шудааст.

Қадвали 2.10. Натиҷаи муфассали таҳлили поёнравии (регрессионии) муодилаи таъсири ММД ба СМХ

<i>Омори поёнравии (регрессионӣ)</i>						
R маҷмуавӣ	0.9739955					
R-квadrat	0.94866725					
R-квadrati меъёришуда	0.8653339					
Хатоҳои стандартӣ	524.32494					
Нишондодҳо	13					
Таҳлили парокандашавӣ (дисперсионӣ)						
	<i>Df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Аҳаммиятҳои F</i>	
Поёнравӣ (регрессия)	1	60967963.69	6096796	221.8	0.000000	
Боқимонда	12	3298999.83	274916			
Маҷмуъ	13	64266963.52				
	<i>Кoeffисие нтҳо</i>	<i>Хатоҳои стандартӣ</i>	<i>t-омор</i>	<i>P-қимат</i>	<i>Поёнӣ 95%</i>	<i>Болоӣ 95%</i>
Буриши Y	0	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
ММД	0.04703888	0.0031586	14.8919	0.0000	0.040157	0.054

Сарчашма: бо истифода аз барномаи MS Excel ҳисобгuzорӣ шудааст.

Чадвали 2.10 вобастагии зичи ММД ва СМХ – ро нишон медиҳад. Коэффициенти қонуният сабабгории (детерминатсионии) онҳо ба $R^2 = 0,94$ баробар аст, ки аз сифати хуби алоқамандии нишондиҳандаи муодилаи тартибдодашуда дарак медиҳад. Коэффициенти t – омор низ фарзияи сифриро инкор мекунад. Дар Маҷмуъ, бо истифода аз нишондиҳандаҳои чадвали 14 ММД – ро ба СМХ ҳамчун дурнамо ба назар гирифтани имкон дорад.

Натиҷаҳои ҷамъбасти таҳлили муодилаҳои истифодашуда дар чадвали 2.11 оварда шудаанд.

Чадвали 2.11. Муодилаҳои истифодашуда бо коэффициентҳои асосии поёнравӣ

Муодилаҳо	Коэффициенти детерминатсионӣ	t-омор (аҳамиятнокии коэффициентҳои поёнравӣ)	Қимати F
Содирот = $0.368 * \text{СМХ} + 0.456 * \text{ММД} - 2086.03 * t$	$R^2=0.978$	$t_{b1} < 6.56,$ $t_{b2} > 0.53,$ $t_{b3} < -5.43 $	$F_{\text{чадвалӣ}} < 153.1$
Воридот = $14366.82 - 2.6 * \text{СМХ} + 2079.23 * t$	$R^2=0.803$	$t_a < 7.03,$ $t_{b1} > -1.42 , t_{b2} < 4.33$	$F_{\text{чадвалӣ}} < 20.33$
$\text{ММД} = 1.81 * \text{СМХ} + 5332.3 * t$	$R^2=0.995$	$t_{b1} > 1.027, t_{b2} < 10.775$	$F_{\text{чадвалӣ}} < 1241$
$\text{СМХ} = 0.047 * \text{ММД}$	$R^2=0.948$	$t_b < 14.89$	$F_{\text{чадвалӣ}} < 221.8$

Сарчашма: муаллиф ҳисобгузори намунааст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилҳои ба анҷом расонидашуда хулосаҳои зеринро мухтасар ифода кардан мумкин аст:

- як қатор нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СМХ андӯхташуда вобастагии зич доранд, лекин коэффициентҳои зичи алоқамандӣ сатҳи баланди таъсиррасониро ба нишондиҳандаҳои дахлдор

ифода намекунанд. Онҳо танҳо мувофиқ омадани тамоили умумии инкишофи иқтисодиро тасдиқ мекунанду халос;

- хосияти таъсиррасонӣ на фақат дар асоси миқёс, балки аз рӯи шаклу сохтори чуғрофӣ ва соҳавии СМХ, ки барои рушди иқтисод ва такмили сохтори он, қорӣ намудани технологияҳои нав ва бунёди соҳаҳои инноватсионӣ заминаи моддӣ муҳайё месозанд, муайян карда мешавад;

- ҳиссаи СМХ дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, ҳалли масъалаҳои афзалиятноки инкишофи мамлакат ва, махсусан, дар соҳаи ҷалби технологияҳои нави инноватсионӣ, дар қиёс бо натиҷаи таҳти назар дошта шуда чандон хуб нест ва бинобар ин, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи сармояи хориҷии андӯхташуда андешидани тадбирҳои иловагӣ тақозо мегардад.

2.3. Таҷрибаи ҷаҳонии ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ

Таъсири мусбати сармоягузории мустақими хориҷӣ ба рушди иқтисодӣ, аксари мамлакатҳои дунёро ба таҳияи барномаҳои махсуси ҷалби сармояи хориҷӣ водор месозад. Бештари барномаҳои мазкурро кишварҳои, ки ба сармоя талаботи беҳад зиёд доранд, аз ҷумла мамлакатҳои ИДМ, истифода мебаранд.

Баъзе аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ва дорои иқтисоди гузариш дар асоси такмили шароити умумӣ барои ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ инкишоф ёфта, барои ягон соҳа афзалияти махсусро ба кор намебаранд. Мамлакатҳои дигар ба ин тадбир маҳдуд нашуда, ҷараёни сармояи хориҷиро ба тарафи соҳа ва минтақаҳои равона мекунанд, ки бештар мӯҳтоҷи технологияи нав ва ноу-хау мебошанд. Дар ин ҳолат, сиёсати сармоягузории мустақими хориҷӣ ба як фишанги саноатикунонии босуръати мамлакат табдил меёбад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки баъзе мамлакатҳо ба шарофати сармоягузории мустақим норасоии (камии) андӯхти дохилиро ислоҳ намуда

барои рушди босуботи иқтисодӣ ва гузариши мамлакат ба дараҷаи нави тағйир ёфтани табдили фаъолияти иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Аз ҷумла мамлакатҳои ИДМ дорои захираҳои хеле ҷолиб мебошанд, ки сармоягузори хориҷиро ба худ ҷалб мекунанд, зеро дар ин маврид захираҳои фаровони табиӣ, қувваи кории нисбатан арзону соҳибхтисос, мавқеи муносиби ҷуғрофӣ ва бозорҳои молғунҷоиши калон дар мадди аввал аст. Самтҳои асосии афзалиятноки сармоягузори хориҷӣ дар мамлакатҳои ИДМ дар ҷадвали 2.12 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.12. Самтҳои афзалиятноки сармоягузори хориҷӣ дар давлатҳои ИДМ

Мамлакатҳо	Самтҳои асосии сармоягузори хориҷӣ
Арманистон	Истеҳсол ва тақсимоти қувваи барқ, газ, оби гарм ва буғ, алоқа, истихроҷи маъдан, нақлиёт ва амалиёти амволи ғайриманқул
Озарбойҷон	Саноати нафт
Белорус	Савдо (таъмири мошин, ашёи рузгор), нақлиёт, саноати маснуотбарор (коркард)
Қазоқистон	Саноати нафту газ, истихроҷу коркарди маъдан
Қирғизистон	Саноати коркард, савдо, фаъолияти молиявӣ, амалиёти амволи ғайриманқул
Молдавия	Миёнаравии молиявӣ, саноати коркард, савдои яклухт ва чакана
Россия	Саноат, савдои яклухт ва чакана, фаъолияти молиявӣ
Тоҷикистон	Коркарди конҳо, истихроҷи металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, металлургияи ранга, истеҳсоли фуруши маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати сабук
Узбекистон	Нақлиёт ва алоқа, саноати сабук ва сӯзишворӣ

Сарчашма: Саркисян Р. А. Роль прямых иностранных инвестиций в экономике Республики Армении. Автор диссер. на соис. уч. степ. к.э.н. по спец. 08.00.14, Москва, 2018. С. 33.

Аз ҷадвали 2.12 бармеояд, ки давлатҳои ИДМ шароити мусоиди ҷалби сармоягузори хориҷӣ дошта, захираҳои беруниро бештар ба самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллӣ равона мекунанд.

Илова бар ин бояд гуфт, ки давлатҳои ИДМ аз миёнаи солҳои 90-уми асри гузашта сиёсати фаъоли ҷалби сармоягузори хориҷиро оғоз намуда, онро ҳамчун омил муҳимтарини инкишофи раванди ҳамгироӣ, ташаккули ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ зарур донистанд. Дар ҳамаи кишварҳои пасошӯравӣ қонун дар бораи сармоягузори хориҷӣ қабул шудааст, ки тибқи он баробарҳуқуқии сармоягузори хориҷӣ таъмин карда шуда, ба поймолкунии ҳуқуқи онҳо аз рӯи мансубияти шаҳрвандӣ, миллат, забон, ҷинс, наҷод ва эътиқоди динӣ роҳ дода намешавад.

Тибқи маълумоти Кумитаи байнидавлатии иқтисодии ИДМ иқтисодии саноати кишварҳои Иттиҳод тақрибан 10 фоизи ҷаҳонро ташкил медиҳад ва намудҳои асосии захираҳои табиӣ беш аз 25 фоиз буда, иқтисодии содиротӣ ҳамагӣ 4,5 фоиз аст. Ин ҳама аз он шаҳодат медиҳад, ки дар маҷмуъ иқтисодии ҳамгироии иқтисодии ИДМ самарабахш истифода намешавад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки барои ширкатҳои хориҷӣ бештар мамлакатҳои дорой ашёи хом ҷолиб мебошанд. Дар Озарбойҷон зиёда аз 85 фоизи сармоягузори мустақими хориҷӣ ба саноати нафт рост меояд. Дар муқоиса бо Озарбойҷону Қазоқистон дар Россия тамаркузи сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи саноати сӯзишворӣ мушоҳида намешавад. Ба сифати соҳаҳои асосии сармоягузорӣ дар он ҷо саноат (қариб нисфи сармоягузори хориҷӣ), савдои яқлукта чакана ва фаъолияти молиявӣ баромад мекунанд. Дар Ҷумҳурии Белорус сармоягузори мустақими хориҷӣ дар соҳаҳои савдо (таъмири мошин, ашёи рӯзгор), нақлиёт ва саноати коркард истифода мешавад.

Мутобиқи мулоҳизаи Вартелс Ф.Л. “дар шароити муосир мамлакатҳои қабулқунандаи сармоя зимни истифодаи воситаҳои мухталиф воридоти СМХ-ро фаъол гардонида, афзоиши арзиши изофаро дар иқтисодиёт таъмин месозанд ва ба рушди иқтисодӣ суръати баланд

мебахшанд. Дар шароити маҳдуд будани андӯхти дохилӣ сармояи хориҷӣ ҳамчунин манбаи вусъату навсозии таҳкурсии иқтисод истифода мешавад⁶⁰.

Мулоҳизаи ин муаллиф лоиқи таваҷҷуҳ мебошад, чунки истифодаи оқилонаи ҷанбаҳои мусбати СМХ боиси болоравии самараноки иқтисоди миллӣ ва рушди истеҳсоли арзиши иловашуда мегардад. Хусусан, коркарди ашёи хоми ватанӣ, маҳсулоти нимтайёри содиротӣ, бунёди ҷойҳои нави корӣ ва рушди иқтисоди миллиро таъмин мекунанд. Дар ин бобат истифодаи таҷрибаи Австралия, ки дар тамоми штатҳо ва хориҷи кишвар барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисод намояндагӣҳо таъсис додааст, аз манфиат холӣ нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои коркарди конҳо, истихроҷи металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, металлургияи ранга, истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, саноати сабук, нақлиёт ва энергетика самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб мераванд ва сармоягузорӣ бисёртар ба ин самтҳо равона карда мешавад.

Умуман, дар ҳамаи кишварҳои ИДМ равандҳои устувор асосан ба манбаҳои берунии қарзӣ ва сармоягузорӣ нигаронида шудаанд. Қисми зиёди ин манбаъҳо ба мақсади таъмини рушди муносибатҳои бозаргонӣ, дастгирии ислоҳоти иқтисодӣ, нигоҳдории суботи аъёри миллӣ, беҳбудии рақобатпазирии бозори миллӣ ва кӯмаки техникӣ истифода мегарданд.

Дар айни замон сармоягузориҳои хориҷӣ ба як манбаи асосии захираҳои молиявӣ барои барқарорсозии иқтисодии як қатор кишварҳои ИДМ табдил ёфтааст. Таъсири мусбати сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ он аст, ки зимнан на танҳо ба бахши воқеии иқтисод захираҳои иловагӣ ворид мегардад, балки ҳамзамон ба фаъолияти сармоягузорӣ такон бахшида, роҳбарони корхонаҳои миллиро ҷиҳати ҷустуҷӯи сарчашмаҳои дохилии рушди истеҳсол ҳавасманд месозад.

⁶⁰ Bartels Frank L.FDI Policy Instruments: Advantages and Disadvantages. Strategic Research and Regional Analyses Unit. UNIDO. S.A. de Crombrughe. Associate Economic Affairs.

Бо ҳамин тариқ, фаъол шудани раванди сармоягузорӣ, ташаккулёбии фазои мусоиди соҳибкорӣ ва афзоиши маблағгузори бахши воқеии иқтисод ба шартҳои муҳимми рушди иқтисодии инноватсионӣ арзёбӣ мегарданд. Имрӯз дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявӣ тамоми давлатҳои ҷаҳон барои баланд бардоштани нуфуз дар арсаи байналмилалӣ ва дар ин замина ташаккул додани маблағгузори хориҷӣ тамоми нерӯи имкониятҳои истифода менамоянд. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки барои сармоягузори хориҷӣ рушди босуръати иқтисоди кишвар, эътимоднокию суботи қонунгузорӣ, мавҷудияти бахшҳои рушдфтои соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, хусусан рейтинги кишвар аҳамияти муҳим доранд.

Баҳогузори рейтингии байналмилалӣ пешрафту нокомиро дар соҳаи ташкилу дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ дар миқёси мамлакатҳои ҷудоғонаи олам равшану возеҳ нишон медиҳад. Масалан, нишондиҳандаи (индикатори) сармоягузори мустақими хориҷӣ (World Development Indicator), ки аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ нашр мешавад, 201 иқтисоди миллиро аз рӯи ҷалби сармоягузори хориҷӣ фаро гирифта, барои муайян кардани истифодаи таҷрибаи беҳтарини ҷалби сармоягузорӣ имконияти васеъ фароҳам меорад.

Рейтинги мамлакатҳо аз рӯи сармоягузори мустақими хориҷӣ дар ҷадвали 2.13 оварда шудааст.

Дар ҷадвали мазкур рӯйхати рейтинги давлатҳо аз рӯи ҳисоби номиналӣ бо доллари ИМА ва нархҳои ҷорӣ (бе назардошти таваҷҷуҳ) зикр ёфтааст. Қиммати манфии сармоягузори мустақими хориҷӣ дар баъзе кишварҳо маънои онро дорад, ки содироти сармоягузорӣ аз воридоти он барзиёд аст.

Ҷадвали 2.13. Рейтинги давлатҳо аз рӯи ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар соли 2019

Рейтинг	Иқтисодиёт	Ҳаҷми СМХ (\$ млрд)
1	ИМА	258,4
2	Хитой	203,5
3	Олмон	105,3
4	Бразилия	88,3
5	Гонконг	86,5
6	Сингапур	82,1
10	Бритонияи Кабир	58,7
31	Россия	8,8
65	Туркменистон	1,9
73	Белорус	1,5
75	Озарбойҷон	1,4
103	Ўзбекистон	0,624
129	Арманистон	0,254
131	Молдавия	0,231
133	Тоҷикистон	0,220
134	Қазоқистон	0,208
140	Афғонистон	0,139
161	Қирғизистон	0,46

Сарчашма: The World Bank: Foreign Direct Investment 2019 [захираи электронӣ].- <https://gtmarket.ru/research/foreign-direct-investment-index/info>. Санаи муроҷиат 27.05.2020.

Аз маълумоти ҷадвали 2.13 бармеояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 дар сархати 133 қарор дошта аз баъзе давлатҳои Осиёи Марказӣ ва давлатҳои пасошуравӣ аз рӯи нишондиҳандаи мазкур рейтинги баландтарро доро мебошад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар соли 2020 ИМА аз рӯи ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар ҷойи якум қарор дошт, гарчанде ки нисбати соли пеш воридоти сармоя 42,2%, яъне то 156 млрд доллар кам шудааст.

Солҳои охир дар динамика ва сохтори глобалию минтақавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ тағйироти ҷиддӣ ба вуқӯъ омадаанд (ҷадвали 2.14).

Ҷадвали 2.14. Динамика ва сохтори воридоти СМХ дар ҷаҳон ва минтақаҳои он дар солҳои 2017-2021

Гурӯҳи мамлакатҳо	Воҳиди ҳисоб	Солҳо				
		2017	2018	2019	2020	2021
Ҷаҳон - ҳамагӣ	млрд. долл.	1.700,0	1.495,0	1.540,0	999,0	1582,0
Ҳамагӣ бо % дар нисбати соли пешгузашта	%	100	87,9	103,0	64,9	64
Аз ҷумла:						
Мамлакатҳои мутараққии саноатӣ	млрд. долл.	980,0	761,0	800,0	312,0	746,0
Ҳамон бо % дар нисбати соли пешгузашта	%	100	80,1	105,0	39,0	134
Кишварҳои рӯ ба инкишоф	млрд. долл.	700,0	699,0	685,0	663,0	837,0
Ҳамон бо % дар нисбати соли пешгузашта	%	100	99,8	98,0	96,8	30
Мамлакатҳои дорои иқтисоди гузариш	млрд. долл.	50,0	35,0	55,0	24,0	-
Ҳамон бо % дар нисбати соли пешгузашта	%	100	70	157,1	73,6	-

Сарчашма: дар асоси маълумоти ЮНКТАД “Доклад о мировых инвестициях в 2020-2022 гг. ООН, Нью-Йорк и Женева. 2021; 2022. С. 27;31;2;10-15.

Аз маълумоти ҷадвали 2.14 бармеояд, ки дар соли 2021 маҷмуи воридоти ҷаҳонии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар қиёс ба соли 2020 то 1 трлн. доллар, яъне 35 фоиз зиёд шудааст, ҳол он ки як сол пеш нишондиҳандаи маъмулӣ зиёд буд. Тамоюли мазкур дар тамоми мамлакатҳои дунё тасдиқ меёбад, гарчанде ки нобаробар ҷараён мегирад.

Воридоти СМХ ба иқтисоди мамлакатҳои мутараққии саноатӣ нисбати соли пешгузашта зиёда аз 60%, яъне то 746 млрд. доллар боло

рафтааст. Дар натиҷа арзиши лоиҳаҳои эълоншуда дар мамлакатҳои мазкур 16 фоиз боло меравад, гарчанде ки маҷмуи додугирифти байналмилалӣ маблағгузориҳои лоиҳавӣ, ки ба инкишофи иқтисод нигаронида мешавад, се фоиз афзудааст.

Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф СМХ аз ҳисоби вориди устувори онҳо ба иқтисоди Осие ҳамагӣ 21% зиёд шудаанд. Ҳиссаи кишварҳои мазкур дар сохтори ҷаҳонии воридоти СМХ аз дараҷаи соли 2019-ум 21,9 банди фоиз боло рафтааст. Бо вуҷуди ин сармоягузориҳои корхонаҳои нав, ки барои кишварҳои мазкур боаҳамият ҳисобида мешавад, дар давоми солҳои 2021-ум тамоюли намоёни болоравиро нишон медиҳад.

Дар мамлакатҳои дорои иқтисоди гузариш маҷмуи воридоти СМХ дар соли 2020-ум аз дараҷаи соли пешгузашта ҳамагӣ 43,6%-ро ташкил додааст ва ба андозаи аз 55 млрд. доллар то 24 млрд. доллар кам шудааст, ки ин аз ҳисоби Россия, Қазоқистон, Узбекистон ва Беларус рӯи додааст. Ҳиссаи ҷумҳуриҳои мазкур дар маҷмуи воридоти СМХ ба иқтисоди мамлакатҳои ИМД зиёда аз 55 фоизро ташкил дода, қисми бештари он ба соҳаҳои истихроҷи маъдан вобаста мебошад. Ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020-ум дар қиёс ба соли 2019 ба андозаи 187,9 млн. доллар камтар СМХ ворид шудааст, ки аз сатҳи соли пешгузашта 95,2 %-ро ташкил медиҳад.

Мутахассисони ЮНКТАД сабаби асосии таназзули якбораи СМХ-ро дар пандемияи COVID-19 мебинанд, ки барои сармоягузориҳои аз нигоҳи пешниҳод, талабот ва сиёсат монеа пеш овардааст. Дар солҳои сипаришуда монеа аз ҷиҳати талабот ба яке аз омилҳои пастравии СМХ мубаддал мегардад. Қоҳиши талабот дар нимаи аввали соли 2020 ба зарбаи саҳт расонида дар нимаи дуюми он ва соли 2021 давом меёбад.

Пандемия дар ҳақиқат:

- якум, иҷрои лоиҳаҳои ҷорӣ сармоягузорию ба таъхир андохта, боиси пасту баландшавии якбораи захираҳои молиявии дохилифирмавию мобайнӣ ва навсозии сохтори ширкатҳо мегардад;

- дуоҷум, ба басташавии объектҳои зиёди сармоягузорӣ оварда расонд, ки ин дар навбати худ ба маблағгузорию такрорӣ, ки дар сохтори СМХ ба ҳисоби миёна 50 фоизро ташкил медиҳад, таъсири манфӣи автоматӣ расонд;

- сеюм, бо коҳиши минбаъдаи сармоягузорию такрорию сармояи саҳомӣ мусоидат мекунад;

- чорум, барои сиёсати сармоягузорию хориҷӣ оқибатҳои бардавом дорад. Вай аз як тараф ҳамчун омил маҳдудкунандаи маблағгузорию соҳаҳои стратегӣ ва аз тарафи дигар ҳамчун шиддатдиҳандаи рақобат, ки ҳангоми амалиёти мамлакатҳо ҳангоми баргараф кардани бӯҳрон рӯй медиҳад;

- панҷум, зарурати ислоҳоти созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ (СБС) пеш меояд, зеро ки тадбирҳои эътиноӣ ҳукуматҳо оид ба бӯҳрони эпидемиологӣ ва оқибатҳои он боиси пайдоиши ихтилофот байни давлату сармоягузoron дар хусуси иҷрои ӯҳдадориҳо аз рӯи СБС мегарданд.

Дар ниҳоят пандемия ба маблағгузорию бахшҳои иқтисод, ки барои мақсадҳои рушди босубот боаҳамият ҳисобида мешаванд, таъсири манфӣ расонд. Чунончӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ва дорои иқтисоди гузариш сармоягузорӣ аз сифр аз аввали пандемия 38% маблағгузорию энергетика (бидуни соҳаҳои аз нав барқароршаванда) – 54%, озуқаворӣ ва кишоварзӣ – 49%, тандурустӣ, маориф ва дигар соҳаҳои инфрасохторӣ – 38% кам шудааст.⁶¹

Мувофиқи дурнамои ЮНКТАД маҷмуи ҷаҳонии СМХ аз нимаи дуоҷуми соли 2020 аз ҳисоби навсозии занҷираи ҷаҳонии арзиш, зиёд кардани маблағгузорию сармояи асосӣ ҷиҳати таъмини суботи рушди иқтисодӣ барқарор мегардад. Лекин қатъи назар аз он, ояндаи сармоягузорию хориҷӣ

⁶¹ ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях в 2021 г. С.8.

норавшан боқӣ мемонад, ки ин ба давомнокии бӯҳрони эпидемологӣ ва самарабахшии тадбирҳои сиёсат оид ба баргараф сохтани оқибатҳои иқтисодии пандемия вобаст аст.

Бо иртибот ба ин бояд қайд кард, ки COVID – 19 омили ягонаи таназзули СМХ буда наметавонад. Динамикаи иқтисодиёти байналмилалӣ, сохтор ва хосияти рушди он дар ояндаи наздик ба бештар густариш ёфтани инқилоби саноатӣ, шиддатёбии миллатгароии иқтисодию худкомии миллӣ вобаста аст. Сухан дар бораи кӯтоҳшавии занҷираи истеҳсоли арзиш, тасдиқи тамаркузи арзиши иловашуда, танзими маблағгузори байналмилалии дороиҳои истеҳсоли мевад. Омилҳои мазкур ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва дорои иқтисоди гузариш талаботи доим афзоянда пешниҳод менамоянд.

Инкишоф ва саноатикунони кишварҳои мазкур дар гузаштаи наздик ба ҷалби СМХ навсозии тадриҷии технология, иштироки онҳо дар истеҳсоли нигоҳдории арзиши иловашуда асос ёфта буд. Дар ин ҳолат сиёсати сармоягузори ба содирот нигаронидашуда аҳамиятнок ба ҳисоб мерафт, чунки татбиқи он ишкишофи пурраи омилҳои истеҳсолот, захираҳои табиӣ ва қувваи кории арзонро таъмин мекард. Манбаъҳои чунин сармоягузориҳо минбаъд маҳдуд шуда, баромадаш ба зинапои инкишоф басо душвор мегардад. Дар ин ҳолат таҳия ва татбиқи стратегияи нави сармоягузори хориҷӣ ва барқарорсозии он, ки ба хавфу таҳдиди замони муосир ҷавобгӯй буда, ба ҳавасмандгардонии маблағгузорӣ, бунёди саноати дараҷаи олии технологӣ нигаронида мешавад, аҳамияти илмию амалӣ пайдо мекунад.

Дурнамо ва роҳҳои ҳалли проблемаҳои мазкур, бешубҳа, таҳқиқоти мустақилона ба худ хосро тақозо мекунад, ки аз доираи кори диссертатсионӣ берун мемонад.

Дар замони муосир мамлакатҳои дунё усулҳои мухталифи ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузори мустақими хориҷиро истифода

мебаранд ва дар ин бобат таҷрибаи кофӣ андӯхтаанд. Аз ин лиҳоз таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии ҷалби сармоягузории хориҷӣ аз ҷумла Федератсияи Россия ва дигар давлатҳои ИДМ ва Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ), хусусан тавассути институти МОИ ва бунёди паркҳои инноватсионӣ технологӣ, ҷиҳати истифодаи он дар вобастагӣ ба анъанаҳои таърихӣ ниҳодҳои (институтҳои) бунёдии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

Моделҳои асосии ҷалби сармоягузории мустақими хориҷии баъзе мамлакатҳо ва хусусиятҳои онҳо дар ҷадвали 2.15 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.15. Моделҳои ҷалби сармоягузории мустақими хориҷии мамлакатҳои ҷаҳон

Моделҳо	Хусусиятҳои моделҳо
1	2
Амрикоӣ	<ul style="list-style-type: none"> - пешниҳоди имконияти сармоягузории хориҷӣ дар соҳаҳои фаъолияти бонкӣ, мубодилавӣ, истихроҷи боигарии табиӣ ва ғайра; - таъсиси минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, ки ба ҳар кадоми онҳо низоми махсуси маъмурию ҳуқуқии фаъолияти хоҷагидорӣ хос аст; - мавқеи махсуси минтақаҳои техникумӣ (паркҳои технологӣ), ки ба ҳамгироии истеҳсолоту илм, инкишофи технологияи инноватсионӣ нигаронида шудаанд; - дастгирии бахшҳои афзалиятнокӣ иқтисод ба манфиати давлатӣ (хизматрасонӣ (54%), истеҳсолот (30%)); - пешниҳоди имтиёзҳои мустақим, низомҳои махсуси андоз, бекор кардани ҳиссаҷудокунӣ дар содирот, андӯхт ва коркарди маҳсулоти истеҳсолишуда.
Аврупоӣ	<ul style="list-style-type: none"> - ба принципҳои бозори умумии Аврупо номувофиқ дониستاني ҳамагуна кӯмаки давлатӣ аз захираҳои давлатӣ, ки рақобатро вайрон ё таҳдиди вайрон кардан доранд; - пешниҳоди кӯмаки давлатӣ танҳо барои минтақаҳои дорои дараҷаи баланди бекорӣ ва сатҳи пасти зиндагӣ, ҳавасмандгардонии сармоягузории хориҷӣ барои инкишофи иқтисодӣ дар доираи минтақаҳои ҷуғрофии мушаххас ҷиҳати бунёди ҷойҳои нави корӣ; - даҳолати мустақими маъмурӣ ба раванди сармоягузорӣ ба мақсади ворид кардан ё баровардани иқтидорҳои муайяни истеҳсолӣ тавассути ҳамоҳангсозии лоиҳаҳо ва фаъолияти ширкатҳои азим; - танзими маҷмуи сармоягузории хориҷӣ тавассути пешниҳоди қарзу андозҳои имтиёзнок, истеҳлоки босуръат ва дигар фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ.

Хитой	<ul style="list-style-type: none"> - ба тартиб даровардани фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ тавассути санадҳои қонунгузорию музофотҳо (провинсияҳо); - самти содироти минтақаҳои махсуси иқтисодӣ (ММИ), озод кардани сармоягузорию хориҷӣ аз андозҳои маҳаллӣ; - озод кардани ҳайати кормандони хориҷӣ аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда, андозҳои истеъмоли, андоз аз даромад; - таъсиси минтақаҳои техникую иқтисодӣ, шаҳрҳои озоди наздисарҳадӣ; - бунёди корхонаҳои муштарақ бо иштироки сармояи хориҷӣ (ҳиссаи сармоягузорию хориҷӣ на кам аз 25%); - бунёди корхонаҳо бо сармояи пурраи хориҷӣ.
Россиягӣ	<ul style="list-style-type: none"> - ҳиссаи беҳад калони кредитҳои созишҳои молиявии иқтисодӣ, амонатҳои бонкӣ ва дигар сармоягузорию боқимонда дар сохтори сармояи хориҷии андӯхташуда; - ҳиссаи ночизи соҳаҳои сармояталаб, аз ҷумла баҳиши иттилотию коммуникатсионӣ дар сохтори сармоягузорию хориҷии андӯхташуда; - тamarкузи беандоза ва сатҳи баланди танзими давлатӣ дар соҳаи идораи ММИ; - ҳифзи нокифояи (заифи) ҳуқуқи сармоягузорию хориҷию ватанӣ; - ба сифати манбаи захираи сармоя истифода бурдани сармоягузорию пайдоиши Россия; - шумораи маҳдуди минтақаҳои техникую ҷорикунӣ; - муҳлати нисбатан кӯтоҳи фаъолияти ММИ.

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маводи зерин таҳия шудааст. “Проблемы современной экономики, 2020, №1 (73). С.145; [Электронный ресурс] <https://www.elibrary.ru> (санаи мурочиат 25.05.2020).

Аз маълумоти ҷадвали 2.15 чунин бармеояд, ки мамлакатҳои ҷаҳон моделҳои мухталифи ҷалби сармоягузорию мустақими хориҷиро истифода мебаранд. Дар соҳаи ҷалби СМХ Амрико пешсаф боқӣ мемонад. Ба ҳиссаи Амрикои Шимолӣ ба ҳисоби миёна дар солҳои 2017-2019 зиёда аз 19% маҷмуи воридоти СМХ рост меояд⁶².

Аз маълумоти ҷадвали 2.15 чунин бармеояд, ки мамлакатҳои ҷаҳон моделҳои мухталифи ҷалби сармоягузорию мустақими хориҷиро истифода мебаранд. Дар соҳаи ҷалби СМХ Амрико пешсаф боқӣ мемонад. Ба ҳиссаи он ба ҳисоби миёна дар солҳои 2019-2020 қариб аз 17% маҷмуи воридоти

⁶² Болодурина М.П., Мишурова А.И. Международный опыт привлечения ПИИ и возможности его адаптации для Российской экономики. // Сборник научных трудов по материалам III Международной научно – практической конференции. Пермь, 2017. С.349.

СМХ рост меояд. Дар соли 2020 воридоти СМХ нисбати соли соли 2019, 42,2% кам шуда, ҳамагӣ 156 млрд долларро ташкил дод, чунки маҷмуи якшавию муттаҳидшавии маҷбурии ширкатҳо дар минтақаи мазкур чор соли охир тамоюли пастравӣ дошта ва арзиши фуруши онҳо то 379 млрд⁶³.

Моделҳои ҷалби СМХ-и Амрико ба принсипи либерализм асос меёбад. Тибқи принсипи мазкур давлат ба иқтисодиёт бевосита даҳлат намекунад ва бо як вазифаи танзим маҳдуд мешавад. Моликияти давлатӣ нисбатан кам аст ва ҳиссаи он дар ММД ҳамагӣ 13%-ро ташкил медиҳаду халос. Бархилофи Аврупо дар ИМА корпоратсияҳои азими давлатӣ вучуд надоранд. Давлат аксари вақт ба мақсади худ зимни тадбирҳои танзими бозор ноил мешавад.

Сармояи хориҷӣ ба ИМА ҳамчунин дар шакли бунёди минтақаҳои махсуси иқтисодӣ (ММИ) ҷалб карда мешавад. Бунёди ММИ яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди мамлакат ва ташаккули шароити мусоид барои инкишофи ширкатҳои миллӣ арзёбӣ мегардад. Ҳоло дар 120 давлати дунё зиёда аз 1500 намудҳои мухталифи ММИ мавҷуд буда, ки аз онҳо 240-то дар ИМА фаъолият доранд ва ба се категорияи асосӣ ҷудо мешаванд: а) минтақаҳои тиҷорати берунӣ; б) минтақаҳои соҳибкорӣ; в) паркҳои технологӣ.

Ба ҳар кадоми намуди ММИ низоми махсуси маъмурию ҳуқуқӣ хос аст. Масалан, минтақаҳои тиҷорати берунӣ бо низоми имтиёзҳои гумрукӣ ва махсуси андозбандӣ фарқ мекунанд. Дар чунин минтақаҳо содирот аз маҳдудиятҳои миқдорӣ, аз ҷумла аз ҳиссаҷудокунӣ озод аст. Дар минтақаҳои соҳибкорӣ анборкунӣ ва коркарди маҳсулоти истеҳсолшуда иҷро карда мешавад. Дар минтақаҳои мамлакат, ки сатҳи баланди бекорӣ ва музди кории паст доранд, минтақаҳои соҳибкории комплексӣ амал мекунанд.

⁶³ ЮКТАД. Доклад «О мировых инвестициях в 2021 г.С.4.

Дар низоми ММИ, хусусан минтақаҳои техникую ҷорикунӣ ва паркҳои технологӣ мавқеи махсус доранд. Низоми фаъолияти онҳо барои ҳамгирии фаъолияти соҳибкорию илм имконият фароҳам меоварад. Ин минтақаҳо ва низоми онҳо ба инкишофи технологияи навоарӣ мусоидат мекунанд. Таҷрибаи бунёду низоми фаъолияти паркҳои технологии ИМА дар соҳаи инкишофи минтақаҳои техникую ҷорикунӣ мамлакатҳои дигар васеъ истифода бурда мешавад.

Ғайр аз ИМА таҷрибаи назарраси амалиёти ММИ дар мамлакатҳои Аврупо (Олмон, Ирландия, Полша, Булғория ва диг.) андӯхта шудааст. Муваффақияти бештар намоён дар соҳаи инкишофи ММИ Ирландия ба даст овардааст. Ин кишвар баъди ҷанги дуҷумлаи ҷаҳон бо истифода аз механизми бозаргонии минтақаҳои махсус аз бӯҳрони иқтисодии шадид халос ёфта, дар муддати 30 соли баъдичангӣ 60 ММИ бунёд намудааст. Аз ҷумла, фурудгоҳи Шенон, ки дар қисми ҷанубу шарқи Ирландия воқеъ аст, ба яке аз фурудгоҳҳои калонтарини Аврупо табдил ёфта, парвозҳои транатлантикиро бо сӯзишворӣ таъмин мекард. Минбаъд фурудгоҳ бо сабабҳои маълум мавқеи худро аз даст медиҳад ва иқтисоди ноҳияи ҳампаҳлу дучори хатари бӯҳрон мегардад. Вусъатёбии бекорӣ, дараҷаи афзоиандаи муҳочират ҳукумати он давраи Ирландияро маҷбур сохт, ки ҷиҳати ҳалли масъалаҳои мазкур тадбирҳои ҷиддӣ андешад. Вобаста ба ин, дар наздикии фурудгоҳ дар майдони на он қадар калон (100га) минтақаи содиротӣ – истеҳсоли бунёд гардид, ки дар роҳи инкишофи худ ду давраро аз сар мегузаронад.

Минтақаи мазкур дар ибтидо ҳамчун минтақаи сайёҳӣ ва тиҷоратӣ, ки боҷ намеситонанд ташаккул ёфта, дар он ҷо якумин дар ҷаҳон “Дьюти фри шоп” кушода мешавад. Ҳамзамон, парки саноатӣ ба фаъолият шурӯъ карда, дар асоси он солҳои 80-уми асри гузашта маркази навоарию инноватсионии “Лимерик” ташаккул меёбад. Ба шарофати маркази мазкур, дар Ирландия истеҳсоли технологияи олий имконпазир мегардад. Таҷрибаи

мамлакат дар соҳаи бунёди минтақаҳои иқтисодӣ дар кишварҳои Осиё, аз ҷумла Осиёи ҷануби шарқӣ бомуваффақият истифода бурда мешавад.

Дар мамлакатҳои Осиёи ҷанубу шарқӣ, ки ба гурӯҳи кишварҳои навбаромади саноатӣ тааллуқ доранд, фаъолияти ММИ хусусиятҳои ба худ хос дорад. Низоми маъмурию ҳуқуқи фаъолияти соҳибкории онҳо ба ҷалби сармоягузориҳои ҳам ватанию ҳам хориҷӣ мусоидат намуда, барои давлату сармоягузoron манфиатовар аст. Дар ин маврид давлат соҳаҳои афзалиятнокро зимни фароҳам овардани кредитҳои имтиёзнок ва сабукиҳои берунии иқтисодӣ дастгирӣ менамояд.

ММИ самти пурраи содиротӣ дошта, таносуби он нисбати ММД дар доираи аз 24 (Филиппин) то 132,2% (Сингапур) тағйир меёбад. Дар ин сурат ҳиссаи калони содирот ба ИМА, ИА ва Чопон нигаронида шудааст.

Дар иртибот ба ин, бояд қайд кард, ки афзоиши нисбатан босуръати ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар охири солҳои 90-уми асри гузашта ба бухрони молиявӣ боис гардид. Тибқи баҳогузориҳои таҳқиқгарон сармояғунҷоишиҳои фонди бозорҳои мамлакатҳои мазкур (арзиши умумии коғазҳои қиматнок нисбати ММД) аз 1,15 трлн доллар барзиёд буд, ки ин аз дарҷаи сармояғунҷоишиҳои бозорҳои рӯ ба тараққӣ зиёда аз 50 фоизро ташкил медиҳад⁶⁴.

Дар ин маврид, қарзи давлатии аксари давлатҳои минтақа аз меъёри муқаррарӣ берун мебарояд. Масалан, қарзи Индонезия дар соли 1997 ба зиёда аз 136,4 млрд доллар расид, ки ин аз захираҳои асъории он кишвар 10 баробар зиёд аст⁶⁵.

Дар баробари ин шарикии давлату соҳибкорӣ дар минтақа ба якшавии давлату иқтисод сабзида мерасад ва дар шаклҳои зерин пеш меояд: ташаккули шабакаи васеи ширкатҳои нимдавлатӣ (Индонезия); танзими марказонидашуда (Малайзия); дастгирии давлатии ширкатҳои азим

⁶⁴ Мовсесям А.Г., Огнивцев С.Б. Мировая экономика. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2001. С.559.

⁶⁵ Ҳамон ҷо. С.560.

(Кореяи Чанубӣ). Дар ин ҳолат коррупсия ба як офати иқтисодии аксари кишварҳои навбаромади саноатӣ мубаддал мегардад.

Барои иқтисоди ҷаҳон хусусан таҷрибаи Хитой дар соҳаи бунёди ММИ бебаҳо аст. Дар айни замон дар ин мамлакат намудҳои зерини ММИ фаъолият мекунанд: 1) минтақаҳои махсуси иқтисодии комплексӣ (5); 2) минтақаҳои давлатии инкишофи иқтисодию технологӣ (90); 3) минтақаҳои давлатии инкишофи технологияҳои наву олий (8); 4) минтақаҳои тиҷорати озод (4); 5) минтақаҳои содиротию истеҳсолии тиҷоратӣ, ки ҳиссаи калони онҳо ба сохтори минтақаи инкишофи иқтисодию технологӣ тааллуқ дорад⁶⁶.

Ба ММИ Хитой хусусиятҳои зерин хос мебошанд:

- истифодаи васеи принципҳои танзими бозорӣ дар соҳаи инкишофи иқтисодӣ;
- сармоягузориҳои хориҷӣ манбаи асосии маблағгузориҳои ММИ;
- самти содиротию истеҳсолоту ҷалби ашёи воридотӣ;
- ҳамкориҳои фаъолу самараноки минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бо хоҷагиҳои ноҳияҳои боқимонда;
- воридшавии мутақобил ба ноҳияҳои сарҳадӣ ва дурдаст;
- истифодаи васеи низоми андозбандии тафриқавӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақаи мушаххас.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар ММИ Хитой тавассути санадҳои қонунгузориҳои парламентҳои маҳаллӣ, ки дар он ҷо минтақаҳои дахлдор амал мекунанд, танзим карда мешавад. Дар қаламрави ММИ сиёсати махсуси иқтисодӣ ва низоми ғайриоддии идора роҳандозӣ мебошад. Ба ихтиёри сармоягузориҳои хориҷӣ ҳуқуқи салоҳияти калон гузошта шудааст. Масалан, дар минтақаи махсуси иқтисодии Шанхай “Падун” барои субъектҳои минтақа имтиёзҳои зерин пешниҳод мешаванд: а) бекор кардани пардохти андоз аз арзиши иловашуда, андозҳои истеъмолий, андоз аз

⁶⁶ Завгородний А.Ф. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Китая в специальных экономических зонах: // проблемы и перспективы // Проблемы современной экономики, 2020. №1 (73). С.145

даромади ҳайати кормандони хориҷӣ, андоз аз даромад ба муҳлати то 5 сол ва пардохти андози мазкур ба меъёри 50% дар давоми 3 соли минбаъда.

Дар доираи ММИ “Пусан” сармоягузори хориҷӣ пурра аз пардохти андозҳо аз даромаду нақлиёт, фоидаи корпоратсияҳо ва андозҳои маҳаллӣ озод буда, дар давоми 2 соли навбатӣ бо меъёри 50% пардохта мешаванд.

Имтиёзҳои мазкур барои дарёфти намудҳои тамоман нави техника ва технология, азхуд кардани усулҳои муосири идораи истеҳсолот, иттилооти қобили эътимод оиди вазъи бозорҳои молу сармоя ва баланд бардоштани сатҳи дониши кадрҳои миллӣ шароити мусоид фароҳам меоваранд.

Ҳукумати Хитой ҷиҳати ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ дар мамлакат тадбирҳои зеринро анҷом медиҳад: а) таҳия ва татбиқи сиёсати самараноки сармоягузорӣ; б) таъмин ва нигоҳ доштани сатҳи баланди субот дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ; в) такмилу озод кардани асосҳои ҳуқуқӣ барои давлатҳои хориҷӣ; г) бунёди ноҳияҳои маъмурию иқтисодӣ, ки дар онҳо низомҳои имтиёзноки ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузори хориҷӣ амал мекунанд⁶⁷.

Роҳбарияти Хитой ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ соҳаҳои итқтисодро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо намудааст. Сармоягузори хориҷӣ дар гурӯҳи якум “иҷозат ва матлуб”, дуюм “манъ” ва сеюм “маҳдуд” аст. Таснифи мазкур барои таҳти назорат қарор додани сармоягузори хориҷӣ имконият фароҳам оварда, таъсиррасонии онҳоро ба соҳаҳои стратегӣ маҳдуд мегардонад.

Дар соҳаи идораи ММИ ду модели асосӣ васеъ истифода мешавад. Якум, модели “феҳристи манфӣ”. Дар феҳристи мазкур соҳаҳои фаъолият номбар мешаванд, ки дар он ҷо сармоягузори хориҷӣ пурра ё қисман манъ аст. Соҳаҳои ба феҳрист вориднашуда барои сармоягузорӣ озод мебошанд. Дар ин маврид низоми идора ва назорат истифода мегардад. Дуюм, низоми “равзанаи ягона”, ки барои кам кардани муҳлати алоқаи соҳибкорон бо

⁶⁷ Сюй Люмей. Стратегия привлечения иностранных инвестиций в экономику Китая / Сюй Люмэй, Сунь Гоцзе // Банковский вестник, 2015 №6. С.38-40.

сохторҳои ҳуҷҷатигардонӣ равона шудааст. Тибқи низоми мазкур хизматрасонӣ – амалҳо аз додани дархост то гирифтани натиҷаи қарори мақомоти иҷроия ё мақомоти дигар дар як ҷо сурат мегиранд.

Ба тӯфайли истифодаи усулҳои самараноки назорату идора дар раванди инкишофи ММИ комёбиҳои назарраси зерин ба даст омадаанд: якум, шумораи резидентҳо як қадар зиёд мешавад. Чунончӣ дар давоми панҷ сол аз рӯзи бунёди ММИ “Шанхай” шумораи резидентҳо то 55 ҳаз. расидааст. Ҳиссаи ширкатҳои хориҷӣ аз 5 то 20% зиёд шудааст. Маҷмуи маҳсулоти минтақавии ММИ аз сатҳи маҷмуи маҳсулоти шаҳри Шанхай 25 фоизро ташкил медиҳад, гарчанде ММИ фақат 2 фоизи ҳудуди Шанхайро ишғол мекунад ҳалос.

Дар умум минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ба инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисоди Хитой такони мусбат бахшиданд. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати кушод Хитой ҳаҷми калони сармоягузори хориҷиро ҷалб намуд. Соли 2020 ба иқтисоди мамлакат зиёда аз 149 млрд СМХ ҷалб шудааст, ки ин дар қиёс бо соли 2019 5,7 фоиз афзоиш афтадааст. Ҳамзамон, Хитой сармоягузори тавоноии давлатҳои дигар ба ҳисоб меравад. Соли 2020 аз кишвар ба хориҷ зиёда аз 133 млрд доллар сармояи мустақими хориҷӣ содир шудааст. Аз рӯи ин нишондиҳандаҳо Хитой дар ҷаҳон мутаносибан ҷойҳои дуюм ва сеюмро ишғол мекунад⁶⁸.

Таҷрибаи Хитой нишон медиҳад, ки ММИ асосан дар минтақаҳои сатҳи нисбатан пасти инкишофи иқтисодидошта бунёд гардидаанд. Дар давоми сӣ сол дараҷаи зиндагӣ дар минтақаҳои мазкур хеле боло рафта, шуғли аҳоли ва тахассуснокии коргару хидматчиён дар қиёс ба нишондиҳандаи миёнаи мамлакат бештар афзоиш ёфтаанд. ММИ ба нуқтаҳои рушди иқтисодӣ, ки инкишофи минтақаҳои дигарро ҳавасманд месозанд, табдил гардидаанд.

⁶⁸ ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях. 2021. С.4-5.

Хитой ба туфайли бунёди ММИ таҷрибаи муфиди ҷаҳониро дар соҳаҳои мухталиф на фақат дар иқтисод, балки дар соҳаҳои идоракунию таҳсилот низ аз худ кардааст. ММИ ба як майдони мусоид барои гузаронидани озмоишҳои иқтисодӣ хизмат карда, ҳамзамон ба кам кардани хавфи ислоҳоти нодуруст мусоидат менамояд. Мутобиқи хулосаи коршиносони хитой, бунёди ММИ ҳамчун амали айнаи муддао ва самаранок доништа мешавад. Дар воқеъ, онҳо ҳамчун як локомотиви инкишофи минтақаҳои мамлакат истифода мешаванд. Лекин, қатъи назар аз бартариятҳои иқтисодии инкишофи ММИ, муҳаққиқон ҳамчунин як қатор камбудии фаъолияти онҳоро қайд мекунанд, ки ҷангоми истифодаи таҷрибаи Хитой бояд ба инобат гирифта шаванд.

Якум, инкишофи афзалиятноки ММИ боиси пеш омадани тафовути калон дар дараҷаи инкишофи минтақаҳои мазкур ва ноҳияҳои дигари мамлакат мегардад.

Дуюм, рушди афзалиятноки саноати маснуотбарор (коркард) ба ақибмони инкишофи захираҳои манбаи ашёи хом боис мешавад.

Сеюм, низоми идораи ММИ чандон самаранок нест. Ҳар кадом сохтори ММИ низоми махсус дошта, низоми ягонаи идоракунӣ ҷамоҳанг сохта намешавад. Аксари резидентҳо оиди расмиёти маъмури ва ҷамоҳангсозии фаъолияти мақомоти идоракунӣ норозигӣ баён намуда, содда кардани расмиёту дуруст ба роҳ мондани раванди ҷамоҳангсозиро талаб мекунанд.

Дар ниҳоят, ба фикри коршиносону муқарризон платформаи иттилоотии ММИ такмилталаб аст. Маълумоти сайтҳо тез-тез нав карда намешавад, ки ин ба фаъолияти резидентҳо таъсири манфӣ мерасонад. Инчунин кадрҳои соҳибхатисос ҳам кам мебошанд. Вобаста ба ин таҳия намудану ба амал баровардани занҷираи сиёсати самараноки кадрӣ ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

Бархилофи Хитой ва мамлакатҳои дигар, дар Россия идораи ММИ аз тарафи мақомоти давлатӣ анҷом дода мешавад. Вазифаи идораи ММИ ба зиммаи Агентии федералӣ ва мақомоти маҳаллии он вогузор гардидааст. Илова бар ин, ба сифати мақомоти ҳамоҳангсоз таъсиси шӯрои нозирон дар ҳайати намоёндагони мақомоти федералӣ, минтақавӣ, муниципалӣ, резидентҳои ММИ ва ташкилотҳои дигар дар назар дошта шудааст.

Мақомоти идоракунии ММИ метавонанд барои иҷрои вазифаҳои худ вобаста ба бунёду идораи объектҳои амволи ғайриманқул дар қаламрави минтақа ва ноҳияҳои ба он ҳамсарҳад аз ҳисоби сармоягузорию буҷетӣ ҳамчунин идораи объектҳои пештар сохташуда, ҷамъияти саҳомиро, ки 100 фоиз саҳми он ба давлат тааллуқ дорад ё ягон ширкати идоракунамандаро бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорию Федератсияи Россия ҷалб намоянд.

Дар баъзе ММИ Россия низоми идора хусусиятҳои ба худ хос дорад. Масалан, дар ММИ вилояти Калининград салоҳият дар соҳаи идоракунии ба маъмурияти он дода шудааст. Вазифаи маъмуриятро вазорати иқтисоди вилоят иҷро мекунад. Таъсиси шӯрои нозирон, инчунин ба ширкати идоракунаманда вогузор намудани вазифаи идора пешбинӣ нашудааст.

Танзими ҳуқуқи фаъолияти ММИ асосан дар сатҳи федератсия сурат мегирад. Қарори бунёди ММИ, шумора ва тахассуси онҳо, ҳамчунин қонунгузорию шаҳрвандию гумрукӣ ба салоҳияти Федератсияи Россия мансуб мебошанд, ки ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст. Илова бар ин бояд гуфт, ки марказонидану сатҳи баланди танзими давлатӣ дар соҳаи идораи ҷорӣи ММИ то ҷое беандоза ба назар мерасад.

Мо дар таҳқиқоти худ кӯшиш кардем, ки дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ тарзу намудҳои (вариантҳои) имконпазири ҷалби сармоягузорию хориҷиро, ки ба шароити кишвари мо мувофиқат мекунаманд, ба мақсади истифодаи онҳо дар Тоҷикистон интихоб намоем. Албатта, бояд хотиррасон кард, ки роҳҳои инкишофи иқтисодӣ, аз ҳисоби ҷалби

сармоягузории хориҷӣ кам нестанд. Аз тарафи дигар аз таҷрибаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла мамлакатҳои ИДМ бармеояд, ки кӯшиши истифодаи механикии таҷрибаи бегона бо роҳи тақлид ё нусхабардории он ба оқибати мусбат оварда намерасонад.

Татбиқи пурраи хулосаҳои дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳосилшуда мушкил аст, аммо боварии комил дорем, ки ин таҳқиқот имкон медиҳад мулоҳизаҳои илмиро собит созем, ки онҳо метавонанд дар таҳияи ақидаҳо ва идеяҳои нави ҷалби сармоягузорӣ муфид бошанд.

Аз таҳлили ба анҷом расонидашуда баъзе мулоҳизаҳо ва хулосаҳои зеринро пешнҳод кардан ба мақсад мувофиқ дониста мешавад.

1. Таҳлили асосҳои назариявии сармоягузории хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар адабиёти муосир шарҳи ягонаи моҳияти иқтисодии категорияи мазкур вуҷуд надорад. Категорияи сармоягузорӣ, хусусан нисбати динамикаи воридоти СМХ, сохтори тақсимои онҳо байни бахшҳои мухталифи иқтисодӣ, мамлакатҳо, минтақаҳои он то охир омӯхта нашудааст, ҳол он ки ҳар кадом соҳа ва бахши иқтисод ба худ хислатҳои хоси такроршаванда доранд, ки ҳангоми арзёбии нақши СМХ дар таъмини рушди иқтисодӣ бояд ба эътибор гирифта шавад.

2. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳти мафҳуми сармоягузории хориҷӣ ҳамон маблағи сармоя фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби сармоягузори хориҷӣ мувофиқи мақсаду муҳлати муайян ба тамоми шаклҳои он барои объектҳои гуногуни моддию ғайримоддӣ ба мақсади ба даст овардани фоида (даромад), таъмини афзоиши маҷмуи маҳсулот, фурӯш, захираҳои молиявӣ ва дарёфти самараҳои дигар, ки на ҳамеша ба манфиати иқтисодӣ вобаста мебошад, ҷудо карда мешавад: а) серамалиёт ва мувофиқи мақсад будани онҳо; б) бисёршаклии мақсаду соҳаҳои маблағгузорӣ; в) ҳархелагии манбаъҳои сармоягузорӣ; г) таваккалӣ будану хосияти дарозмуддати онҳо; д) муҳлатнок будани бозгашти маблағ.

3. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамаи шаклҳои сармоягузори хориҷӣ СМХ аҳаммияти муҳим доранд, чунки онҳо нисбатан муқаррарӣ буда, ба иқтисоди миллӣ аз мавқеи зиёд кардани иқтисоди истеҳсоли содиротии он, воридотивазкунӣ ва инкишофи технология, сармояи инсонӣ, таъмини шуғли аҳоли таъсири нисбат мерасонанд. Агар суҳан дар бораи маблағгузориҳои портфелӣ равад, пас барои онҳо (ба истиснои вомбаргҳои давлатӣ) ҳаҷми ниҳоят хурд хос аст, ки мустақиман ба дараҷаи инкишофи нокифоя бозорҳои фонд, номукаммалии механизми суғуртаи хавфҳо, ғайринкишоф будани сохторҳои интишордиҳандаи коғазҳои қиматнок вобаста мебошад.

4. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки баъзе мамлакатҳои дунё, аз ҷумла ИДМ, ба сифати воситаи муҳими ҷалби сармоягузори хориҷӣ механизми ММИ ва паркҳои инноватсионӣ технологиро васеъ истифода мебаранд. Тавассути механизми мазкур онҳо норасоии (камии) андӯшти дохилиро ислоҳ намуда, барои ҷалби сармояи иловагӣ ба иқтисод, техника ва технологияи нав, аз худ кардани таҷрибаи ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам оварданд. ММИ ва паркҳои инноватсионӣ технологӣ ба як майдони мусоид барои гузаронидани озмоишҳои иқтисодӣ хизмат карда, ҳамзамон ба кам кардани хавфи ислоҳоти нодуруст мусоидат мекунанд.

Лекин бояд қайд кард, ки сарфи назар аз бартариятҳои иқтисодӣ инкишофи афзалиятноки ММИ ва паркҳои инноватсионӣ технологӣ боиси пеш омадани тафовути калон дар дараҷаи ишқишофи минтақаю паркҳои мазкур ва ноҳияву корхонаҳои дигари мамлакат гирдидаанд. Аз тарафи дигар ҳуди принципи пешниҳоди низоми махсуси иқтисодӣ ба ин ё он минтақа барои ягонагии бозори дохилӣ хавф меоварад. Ба замми ин дар баъзе мамлакатҳо афзоиши босуръати ҷалби сармоягузори хориҷӣ, хусусан дар шакли сармоягузори портфелию боқимонда ба ММИ ва паркҳои инноватсионӣ технологӣ бе боло рафтани сармояғунҷоиши бозорҳои фонд ва қарзи берунӣ оварда расонд. Камбудии мазкур дар

фаъолияти ММИ ва паркҳои инноватсионӣ бо бод ҳангоми истифодаи эҳтимолии таҷрибаи бегона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бод ба инобат гирифта шаванд.

5. Дар ҳар сурат кӯшиши истифодаи механикӣ ва шитобкоронаи таҷрибаи дигар шароити институтсионалӣ андӯхта шуда, бе дар назардошти тамоми хусусиятҳои иқтисоди ҷумҳурӣ, ниҳодҳои анъанавӣ ва муосири он дар аксар мавридҳо метавонад боиси оқибатҳои манфӣ гардад.

1. Аз ин лиҳоз ба диққати тамоми интиҳоб кардани макони ҷойгиршавии ММИ ва паркҳои инноватсионӣ технологӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад, зеро ки МОИ дар минтақаҳои роҳи одии автомобилгард, алоқаи ҳавоӣ надошта аз барқ таъмин набуда самаранок фаъолият карда наметавонанд.

7. Бунёди паркҳои инноватсионӣ технологӣ аз нигоҳи ҳудуд ва ташкилӣ дар ҳамсоғии минтақаҳои озоди иқтисодӣ зарур дониста мешаванд, бо ин роҳ ҳамкориҳои кормандони марказҳои мазкур бо ширкатҳои хориҷӣ, ки дар қаламрави МОИ фаъолият мекунанд ва иштироки онҳо дар мубодилаи илмию техникӣ байналмилалӣ таъмин мегардад. Ҳамзамон паркҳои мазкур бо бод ба кӯмаки молиявии давлат дастрасӣ дошта бошанд;

8. Бартараф сохтани робитаҳои ғайриқаноатбахши ниҳодии (институтсионалии) маъмурияти ММИ ва муассисаҳои давлатӣ, ки барои пешниҳоди низомҳои имтиёзнок масъул мебошанд, яке аз вазифаҳои лозимӣ боқӣ мемонад ва ҳангоми ташаккул додани механизми идоракунии минтақа ва таҳияи омилҳои ҳавасмандгардонии резидентҳо ба таври боду шояд ба эътибор гирифта шаванд.

БОБИ 3. СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ РАВАНДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Сиёсати сармоягузори хориҷӣ, принципҳо ва самтҳои афзалиятноки амалисозии он

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ва хориҷӣ сиёсати сармоягузорӣ бо тарзҳои гуногун тавсиф карда мешавад. Баъзеҳо онро ҳамчун қисми таркибии сиёсати иқтисодӣ баррасӣ мекунанд, ки аз ҷониби “давлат ва корхонаҳо дар шакли муқаррар кардани сохтору андозаи сармоягузорӣ, самтҳои истифода ва манбаъҳои дарёфти он бо назардошти зарурати таҷдиди воситаҳои асосӣ ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи техникий онҳо татбиқ карда мешавад”⁶⁹.

Ба ин монанд сиёсати сармоягузорӣ дар манбаъҳои дигар низ тавсиф гардидааст: “Сиёсати сармоягузорӣ, мувофиқи ақидаи муаллифони Луғати нави иқтисодӣ, қисми (звенои) таркибии сиёсати иқтисодӣ, системаи татбирҳое мебошад, ки ҳаҷм, сохтор ва самтҳои маблағгузорӣ, афзоиши фондҳои асосӣ ва таҷдиди онҳоро дар асоси комёбиҳои илму техника муайян мекунад”⁷⁰.

Гурӯҳи дигар чунин мешуморад, ки сиёсати сармоягузорӣ қисми сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ буда, аз ояндабинӣ, нақшагирӣ, ҳавасмандгардонию ташкили раванди сармоягузорӣ барои инкишофу таҷдиди истеҳсолот, инфрасохтор ва ниҳодҳои иҷтимоӣ иборат аст”⁷¹.

Шарҳи бештар муфассали сиёсати сармоягузори Литвиненко В. М. пешниҳод намудааст. Ба фикри вай сиёсати сармоягузори давлат аз “Маҷмуи мақсаду чорабиниҳои ба ҳам вобаста иборат буда, сатҳи зарурӣ ва

⁶⁹ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра – М, 2002. С.146.

⁷⁰ Новый экономический словарь. / Под ред. А.Н. Азрилияна. М.: Институт новой экономики, 2006. С. 592.

⁷¹ Перников С.Г. Инвестиционная политика и типология её структурных элементов // Проблемы современной экономики, 2011. №2 (38). С.65.

сохтори маблағгузорию дар иқтисодиёти мамлакат, соҳаю бахшҳои он, афзоиши фаъолияти сармоягузорию тамоми иштирокдорони раванди такрористеҳсолро (аҳоли, соҳибкорон, давлат) таъмин мекунад”⁷².

Лекин тавсифҳои дар боло зикргардида ҷанбаи умумии луғавӣ дошта, моҳияту хусусиятҳои сиёсати берунии иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати сармоягузорию хориҷиро, равшану возеҳ намесозанд. Ба фикри мо сиёсати сармоягузорию хориҷӣ як ҷузъи нисбатан мустақили сиёсати берунии иқтисодӣ ба шумор меравад, ки тавассути он давлат вазифаҳои зеринро амалӣ мегардонад:

- **якум, сафарбаркунанда.** Ин вазифа аз таҳқиқ кардану ёфтани манбаъҳои захираҳои сармоягузорӣ, ҷалбу сафарбарсозии онҳо ба иқтисоди миллӣ ва таъмини иҷрои вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар иборат аст. Аз ин лиҳоз, давлат раванди ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ва тақсимои онро дар байни бахшҳои иқтисоди мамлакат ва минтақаҳои он ба низом медарорад.

- **дуум, ҷобачогузорӣ (мақсадмуайянкунӣ).** Ин вазифа аз муайян кардани ҳадафҳои стратегию самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ барои давраи оянда иборат аст. Иҷрои ин вазифа таҳлили ҳаматарафаи натиҷаҳо, ошкор сохтани проблемаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии бештар дақиқу ҳалталабро дар бар мегирад.

- **сеюм, ҳавасмандгардонӣ.** Вазифаи мазкур ба ҳалли бечунучаро ва босуръати масъалаҳои калидию афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ равона гардида, тавассути дастгирии давлатии сармоягузорони хориҷию ватанӣ, пешниҳоди кӯмаки молиявӣ, дотатсияҳои мақсаднок, имтиёзҳои андозбандӣ ва кредитӣ, ташаккули минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва истифодаи имконоту воситаҳои дигар иҷро карда мешавад.

⁷² Литвиненко Р.А. Направление и механизма государственной инвестиционной политики стабилизации и экономического роста // Аудит и финансовый анализ, 2009. №2. С.32.

- чорум, назоратӣ. Зимни ин омил давлат риояи санадҳои меъёрию ҳуқуқи соҳаи сармоягузорию аз ҷониби сармоягузори хориҷию ватанӣ назорат карда, истифодаи мақсадноки сармоягузорию ҷалбшударо таъмин менамояд.

Дар ниҳоят, тавассути сиёсати сармоягузорию хориҷӣ давлат: а) барои воридшавии соҳибкорони ватанӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва амалиёти онҳо шароит муҳайё месозад; б) ба субъектҳои ватанӣ шароити муносибро зимни ташкили низоми сарфакоронаи сармоягузорию бо роҳи муносибат бо давлату муассисаҳои ҷудоғона, ҳамчунин платформаҳои асборию молиявӣ, ки ба танзими робитаҳои мутақобилаи онҳо бо созмонҳои молиявии байналмилалию минтақавӣ ва мамлакатҳои қарздиҳанда мусоидат мекунад, фароҳам меоварад; в) суботи иҷтимоиро дар ҷомеа пуштибонӣ мекунад, чунки амалӣ сохтани барномаву лоиҳаҳои сармоягузорию, аз ҷумла бо иштироки сармояи хориҷӣ, ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда, шуғли пурмаҳсули аҳоли, инкишофи таҳсилот, тандурустӣ, хоҷагии коммуналиро таъмин месозад ва ба коҳиш ёфтани қобилияти харидории мардум роҳ намедиҳад.

Ба ҳамин тариқ, сиёсати сармоягузорию хориҷӣ (ССХ) фаъолияти ба мақсад мувофиқи давлат дар соҳаи ташаккул додану истифодаи ҳамкориҳои сармоягузорию бо мамлақату созмонҳои байналмилалию минтақавӣ ва ташкилотҳои сармоягузорию ба ҳисоб меравад. Вай аз маҷмуи чорабиниҳои давлат оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ, ҷобаҷогузорию ва истифодаи самараноки он дар қаламрави кишвар иборат аст. Чорабиниҳои мазкур ҷиҳати ноил шудани иқтисоди мамлакат ба бартариҳои муайян дар бозорҳои молиявӣ ва ҳамзамон барои ҳифзи соҳибкорони ватанӣ аз рақобати хориҷӣ истифода мешаванд.

Аз ин бармеояд, ки сиёсати сармоягузорию хориҷӣ на фақат қисми таркибии сиёсати иқтисодии дохилӣ, балки сиёсати беруниқтисодии давлат ба ҳисоб рафта дар асоси принципҳои зерин татбиқ мегардад:

- **Принципи холисияту воқеият (объективнокӣ)**, ки зимни он сиёсати сармоягузорӣ дар асоси равандҳои холисияту воқеият дар ҷомеа, пеш аз ҳама дар соҳаи иқтисодиёти ҷараёндошта муайян карда мешавад. Сиёсати холисияту воқеият (объективнокӣ) бояд асосноку беғаразона бошад. Ин ба он маъност, ки ин ё он қарор дар соҳаи сармоягузорӣ бояд дар асоси илмӣ бо назардошти шароити мавҷудаю вазъи воқеӣ ва имкониятҳои мамлакат қабул карда шавад. Ба эътибор нагирифтани талаботи мазкур маъноӣ худгароӣ (волонтаризм) дар амалияи сармоягузорию дорад, яъне ҳангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ ба шароити воқеӣ ва имкониятҳо аҳаммият надода, сиёсат бо иродаю қарорҳои худсаронаи онҳое, ки сиёсати сармоягузорию амалӣ месозанд, муайян карда мешавад;

- **Принципи муттасилӣ.** Ин пайдарҳам ташаккул додан ва амалӣ сохтани сиёсати сармоягузорию бо назардошти комёбиҳои давраи гузашта, барнома ва лоиҳаҳои иҷрошуда дар назар дорад, ки самаранокии баланди идоракунии равандҳои сармоягузорию таъмин месозанд;

- **Принципи ҳатмӣ будан** маъноӣ иҷрои бечунучарои қонунгузорӣ дар бораи сармоягузорӣ ва вазифаҳои соҳаи сармоягузорию дорад.

Таъсирбахшии сиёсати сармоягузорӣ аз бисёр ҷиҳат ба шаффофият ва кушодаю таҳти назорат будани равандҳои сармоягузорӣ вобаста аст. Агар сиёсат шаффоф набошад, дар амал барои сармоягузор алоқаи миёни маблағе, ки вай сарф кардааст ва самарои он норавшан мемонад. Дар ин маврид вай аз омилҳои ҳавасмандӣ барои сармоягузорӣ ва пешбурди маблағгузорию босамар маҳрум мешавад. Ҳамзамон, сармоягузор бояд донад, ки аз маблағи, масалан, барои сохтмон сарфнамудааш, чӣ гирифта метавонад ё барои фаъолияти самаранокии вай чигуна шароит муҳайё мегардад.

Нисбати сармоягузорию хусусӣ ҳаминаро бояд гуфт, ки давлат ба фаъолияти амалии онҳо даҳлат накарда, ба ташаккули таҳкурсии ҳуқуқию низоми мусоиди сармоягузорӣ ҷиҳати фаъолгардонии раванди

сармоягузорӣ ва таъмини амнияти он мусоидат намояд. Дар ин маврид бояд ба зиёд кардани ҳиссаи сармоягузорию дарозмуддат дар баҳши хусусии иқтисод ва ҷалби сармояи сармоягузорони ғайридавлатӣ ба соҳаи амалӣ сохтани барномаю лоиҳаҳои давлатӣ диққати махсус дода шавад;

- **Принсипи самаранокӣ.** Ин маънои ба даст овардани самараи ҳадди аксарро аз маблағҳои барои иқтисод ҷудошуда дар назар дорад. Принсипи мазкур ҳамчунин таъсиррасонии сармоягузорию хориҷиро ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ифода мекунад, ки он тавассути тағйирот дар истеъмор, маҷмуи ҳуди сармоягузорӣ, воридоти андоз ба буҷет, хароҷоти давлату баҳши хусусӣ барои истеҳсоли молу ташкили хизматрасонӣ ва вусъат ёфтани содироти онҳо сурат мегирад.

Принсипҳои дар боло зикрфта ҳангоми муайян намудани сиёсати сармоягузорӣ асосӣ мебошанд ва талаботе, ки аз онҳо бармеояд бояд ба назар гирифта шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузорию хориҷӣ фазои мусоидро муҳайё намуда, дар баробари он самтҳои афзалиятноки барои мамлакат ниҳоят зарурро муайян кардааст.

Самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорию хориҷӣ аз сиёсати иқтисодии давлат бармеоянд ва дар Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд. Дар Паёмҳои Президент вазифаҳои стратегии мамлакат дар алоқамандӣ ба мақсаду мароми сиёсати дохилию берунии давлат зикр меёбанд ва барои нақшагирии миёнамуҳлати ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ҳангоми таҳияи лоиҳаю барномаҳои маблағгузорӣ барои соли пешистода ва ояндаи наздик муайянкунанда мебошанд.

Дар асоси Паёми Президенти мамлакат мақомоти қонунгузор (намояндагӣ) ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ концепсияи сиёсати сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузорию хориҷиро таҳия менамоянд. Мақсади асосии ҷунин концепсия аз риоя ва мушаххас кардани нуқтаҳои

асосии Паёми Президенти кишвар бо назардошти хусусиятҳои соли пешистода ва рушди вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, соҳаҳои иқтисод дар давраи нақшагиршаванда иборат аст.

Дар бахши воқеии иқтисод таъмини истиқлолияти энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо кардани мамлакат, истифодаи самарабахши неруи барқ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон ҳамчун самтҳои афзалиятнок боқӣ мемонанд. Вобаста ба ин Ҳукумати ҷумҳурӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ корро дар соҳаи таъмиру навсозӣ ва сохтмони иншоотҳои энергетикӣ нақлиётӣ идома медиҳад. Барои иҷрои вазифаҳои мазкур маблағи зиёд ҷудо намуда, дар ин бобат андозаи калони сармоягузори хориҷӣ марказонида мешавад.

Мавриди зикр аст, ки дар доираи ҳамин ду самти афзалиятнок барномаҳои миллии рушди энергетика ва нақлиёт амалӣ шуда истодаанд. Ҳамчунин бояд хотирнишон кард, ки дар давраи истиқлолият дар соҳаи энергетика ва рушди он 34 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ бо ҷалби зиёда аз 57,2 млрд сомонӣ ба анҷом расонида шуд. Дар самти мазкур ҳоло боз татбиқи 17 лоиҳаи дигар бо арзиши 16,4 млрд сомонӣ идома дорад.

Лекин қатъи назар аз корҳои анҷомёфта дар айни замон ҳаҷми неруи барқи дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда барои таъмини доимиву устувори иқтисодиёт ва аҳолии кофӣ намебошад ва дар ин бобат якқатор масъалаҳои ҳалталаб ҳануз ҷой доранд. Сухан пеш аз ҳама дар бораи истифодаи самаранок сарфакоронаи қувваи барқ меравад. Дар давраи солҳои 2015-2020 талафот дар шабакаҳои истифодаи умум нисбати ҳаҷми неруи барқи истеҳсолшуда аз 15% поён нарафтааст, ҳол он ки истеъмоли қувваи барқ дар саноат нисбати соли 2015-ум 10,8 фоиз, кишоварзӣ 10,2 ва нақлиёт 84,4 фоиз кам шудааст. Бинобар ин, андешидани тадбирҳои иловагӣ оид ба ҳисобгузори истеҳсолу истеъмоли қувваи барқ, кам кардани талафи он ва истифодаи васеи таҷҳизоти сарфакунандаи барқ мувофиқи мақсад доништа мешавад.

Ба шарофати анҷом додани корҳои зиёд дар соҳаи нақлиёт мавқеи Тоҷикистон дар ду соли охир дар рейтинги ҷаҳонии сифати роҳ, ки аз ҷониби таҳқиқоти байналмилалӣ “Ҳисобот дар бораи рақобатпазирии глобалӣ” иҷро мешавад, то 20 зина ислоҳ гардидааст. Дар сафи 141 давлати олам ҳоло Тоҷикистон мутобиқи маълумоти Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ ҷойи 50 –умро ишғол менамояд⁷³.

Дар ояндаи наздик сохтану ба истифода додани зиёда аз 1500 км роҳҳои байналмилалӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар айни замон татбиқи 15 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 8 млрд сомонӣ давом дорад, аз ҷумла иҷрои 4 лоиҳаи давлатӣ дар соли 2021 таҳти назар шуда бошад.

Вобаста ба ин, дар самти мазкур мукамал гардонидани инфрасохтори нақлиётӣ, сохтани шоҳроҳҳои ҳамлу нақли транзитӣ, баромадан ба бандарҳои баҳрӣ, бунёди терминалҳои наздисарҳадӣ ва марказҳои логистикӣ аз вазифаҳои асосӣ ба шумор мераванд.

Яке аз бахшҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ва бо кор таъмин намудани аҳолии соҳаи кишоварзӣ буда, рушди он солҳои охир дар сатҳи устувор қарор дорад. Дар давоми солҳои истиқлолият ба мақсади рушди соҳаи мазкур 22 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи зиёда аз 5,4 млрд сомонӣ амалӣ карда шуд. Дар доираи иҷрои барномаҳои рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ дар майдони 112 ҳазор гектар боғу тоқзор бунёд гардид, ки ин дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва аҳолии бо ҷойи кор, саноат бо ашё ва вусъат додани содирот нақши назаррас дорад. Афзун намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини аҳолии бо маҳсулоти ғизоӣ минбаъд ҳамчун яке аз вазифаҳои асосӣ боқӣ мемонад. Бинобар ин, таъмини истифодаи самараноки заминҳои ҳам лалмию ҳам обёришаванда, технологияи инноватсионӣ агротехникаи пешрафта ва бо ин ноил гардидан ба таъмини амнияти озуқаворӣ хеле зарур доништа мешавад. Қобили қайд аст, ки

⁷³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Шаҳри Душанбе, 26.01.2021. С.7.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чиҳати ҷалби сармоягузории дохилию хориҷӣ, бунёди марказҳои логистикӣ, ба роҳ мондани коркарду бастабандии маҳсулоти кишоварзӣ ва содироти он чораҳои зарурӣ меандешад.

Соҳаи сайёҳӣ низ самти афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ, аз ҷумла хориҷӣ, муайян гардидааст. Дар ин роҳ фақат дар солҳои 2018-2024 ба зиёда аз 224 ширкат барои ворид шудан ба бозори сайёҳӣ иҷозат дода шудааст. Дар самти сайёҳӣ фаъолияти бахши хусусӣ васеъ гашт, ки ин ба болоравии рушди инфрасохтори хизматрасонӣ, ободонию тараққиёти деҳот, хусусан дар хатсайрҳои сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Ҳаминро ҳам бояд зикр кард, ки Тоҷикистон ба қатори 10 мамлакати барои сайёҳии пиёдагардӣ муносиб ва 5 мамлакати аз рӯи низоми дарёфти равониди хуруҷу вуруд дохил шудааст. Роҳи Помир дар қатори 10 роҳи ҷаҳонӣ яке аз роҳҳои зеботарин, пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе яке аз шаҳрҳои беҳатар эътироф гардидааст. Дар соли 2019 аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷӣ, ки ба Тоҷикистон омадаанд 1 млн 260 ҳазор нафарро сайёҳон ташкил доданд⁷⁴. Лекин қатъи назар аз ин дастоварду хушбинӣҳо бояд гуфт, ки ҳиссаи соҳаи сайёҳӣ дар тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҳоло кам аст. Вобаста ба ин ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ намудани хизматрасонӣ дар соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои асосӣ боқӣ мемонад. Аз ин лиҳоз ҷустуҷӯи роҳҳои нави ташкили инфрасохтори сайёҳӣ зарур дониста мешавад, ки ба зиёд гардидани шумораи сайёҳони дохилию хориҷӣ, аз ҷумла зимни ривоҷ додани сайёҳии дохилӣ мусоидат хоҳад кард.

Ҳамчунин соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла илм, таҳсилот, тандурустӣ самтҳои афзалиятноки сармоягузории хориҷӣ муайян шудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир барои пешрафти соҳаҳои мазкур тамоми имкониятҳоро истифода бурда, чиҳати таъмини рушди илм, дар навбати

⁷⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.01.2021. С.9.

аввал илмҳои техникуву табиатшиносӣ, ҷорӣ намудану истифодаи самараноки технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар низоми таҳсилот ва соҳаи тиб, ҳамчунин ба ин восита баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилотӣ, ташхису табобати беморон, омодаасозӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳои соҳаҳои маорифу тандурустӣ ва таъминоти устувори моддиву техникий соҳаҳои мазкур ҷораҳои заруриро амалӣ мегардонад.

Ҳаминро қайд кардан кофист, ки аз соли 1991 то ин вақт дар мамлакат 3020 объектҳои соҳаи маориф дорои зиёда аз 1,3 млн ҷойи нишаст сохта ба истифода супурда шудаанд⁷⁵. Солҳои 2020-2040 солҳои омӯзишу инкишофи илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиатшиносӣ эълон гардидаанд. Шумораи муассисаҳои таҳсилоти касбии олий дар соли 2020 нисбати соли 1991 зиёда аз се баробар, донишҷӯён 3,6 баробар афзудааст. Зиёда аз 40 ҳазор донишҷӯён, магистрҳо ва аспирантҳо берун аз Тоҷикистон таҳсил мекунанд. Дар давоми солҳои истиқлолият шумораи аъзои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 2 баробар, аспирантони ин муассисаи илмӣ 8 баробар зиёд шудааст.

Ҷиҳати таҳкимбаҳшии моддию техникий муассисаҳои илмӣ, бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз гардонидани пажӯҳишгоҳҳо, ҳамчунин тайёр кардани кадрҳои илмӣ ҷораҳои мушаххас андешида мешаванд. Дар даврони истиқлолият 1300 муассисаи тандурустӣ бунёду навсозӣ гардиданд, ки дар онҳо 25 ҳазор кадрҳои дорои маълумоти олий ва 14 ҳазор кормандони миёнаи тиббӣ кор мекунанд. Соли 2021 ҳиссаҷудокунии маблағгузорӣ ба соҳаи тиб 2,1 млрд сомониро ташкил дод. Лекин бо вучуди ин вазъи ҳозираи соҳаҳои иҷтимоӣ ба талаботи инкишофи индустриалӣ ва инноватсионии кишвар ҷавобгӯ нест. Бинобар ин, дар сиёсати сармоягузорӣ ба ҳалли масъалаҳои зерин бояд диққати аввалдараҷа дода шавад:

- зиёд кардани хароҷоти давлат барои дастгирии рушди инноватсионӣ ва саноатикунони босуръати иқтисоди мамлакат, равона кардани

⁷⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.01.21.С.10.

сармоягузории дарозмуҳлат ба лоиҳаҳои таҳқиқотиву инноватсионӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ;

- ба роҳи инкишофи инноватсионӣ баровардани иқтисоди миллӣ бо назардошти ҷалбу истифодаи сармоягузориҳои хориҷиву ватанӣ ба мақсади инкишофи сармояи инсонӣ;

- дастгирии давлатии ширкатҳо ва соҳибкории хурду миёна, ки технологияи муосирро ворид ва истифода намуда, истеҳсоли молу маҳсулоти илмталабу рақобатпазири ба содирот нигаронидашударо афзоиш медиҳанд. Субъектҳои мазкур: а) ба хизматрасонии касбӣ талаботи зиёду ҷиддӣ пешниҳод менамоянд; б) худашон ҳамчун объекти ҷалбкунандаи сармоягузории хориҷӣ баромад мекунанд; в) барои таъсиси ҷойҳои нави кори кӯшиш карда, дар бозор мавқеи махсус доранд;

- ташаккул додани кластерҳо дар шакли шабакаҳои соҳибкорӣ, ки аз мавқеи сармоягузорӣ мустақил буда, тибқи стратегия, бренди умумӣ, созишномаҳои дарозмуддат ва дигар дороиҳои ғайримоддию логистикӣ ба ҳам пайваст мебошанд. Дар ин маврид шакли кластери истеҳсолот дар доираи гурӯҳи истеъмолкунандагон, ки ба ин ё он бахши бозор хизмат мерасонад, меъёри асосии махсусгардонӣ ба ҳисоб меравад;

- ҷудо кардани грантҳо барои таъсиси гурӯҳу дастаҳои таҳқиқотӣ, лабораторияҳо ва инфрасохтори илмӣ;

- навсозии низоми таҳсилот дар асоси дастгириву ҷорӣ намудани ташаббусу таҷрибаи муассисаҳои замони истиқлолият (мактаб, литсей ва гимназияҳои президентӣ) дар муассисаҳои таълимӣ;

- такмили минбаъдаи пойгоҳи моддиву техникӣ муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёнаи умумӣ, касбию техникӣ, касбии олӣ, бозсозии низоми таълим, навсозии нақшаю барномаҳои омӯзиши касбҳои коргарӣ ва хунароҳои мардумӣ;

- инкишофи таҳсилоти муттасил, аз ҷумла бо истифодаи механизми шарикӣ давлату бахши хусусӣ, таҷдиди талаботи тахассусӣ нисбат ба

кормандон, ба диққати шаҳрвандон расонидани маълумот оид ба ихтисосҳои нав ва талаботи зиёд дошта;

- инкишоф додани шаклҳои давлатию ғайридавлатӣ аз рӯи ҳамаи дараҷаҳои таҳсилот;

- тақвияти ҳамкориҳои мутақобилаи ҳамаи намудҳои сармояи инсонӣ (инфироӣ, корпоративӣ, миллӣ), ки инсон дар иқтисоди инноватсионӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ – меҳнатӣ сифатҳои навро соҳиб мегардад. Вай мустақилона: а) мақсад мегузорад ва роҳҳои ба он расиданро муайян мекунад; б) дониш меомӯзад, фаъолияти худро ба роҳ меонад; в) сармояи инсонии хешро арзёбӣ намуда, ба бозор пешниҳод мекунад.

Аз ин лиҳоз, инсон ҳамчун субъекти иқтисод ва маъмури он баромад карда, ба ин маънӣ қобилияти қабул кардани қарорро соҳиб шуда, фаъолияти худро ба нақша мегирад ва тибқи он амал мекунад.

Дар соҳаи тандурустӣ яке аз самтҳои афзалиятнок мутобиқи талаботи замони муҳайё сохтани шароити мусоид дар муассисаҳои соҳа ба шумор меравад. Дар ин бобат бунёди марказҳои ҷумҳуриявии микробиологӣ, вирусшиносӣ, ҳифзи саломатии маъҷубон, одамони солхӯрдаву бепарастор, беҳбуд бахшидани шароити зиндагии онҳо вазифаи муҳимтарин арзёбӣ мегарданд.

Барои рушди сифатноки сармояи инсонӣ таҳияву амалисозии модели нави инкишофи инноватсионии иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он зарур доништа мешавад. Модели мазкур барои ҳалли вазифаҳои зерин имконияти васеъ фароҳам месозад:

- ташаккул додани асосҳои методии тарҳрезии амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ ва инноватсия;

- бунёди инфрасохтори муосири инноватсионӣ;

- инкишоф додани низоми самараноки ҳамкориҳои илму соҳибкорӣ, фаъолгардонии раванди тиҷоратисозии инноватсия.

Дар доираи модели мазкур амалисозии сиёсати ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии сармоягузории хориҷӣ имконпазир мегардад. Дар доираи татбиқи модели зикршуда бояд мувозинати назардошти манфиатҳои сармоягузорони хориҷӣ ва манфиатҳои стратегии инкишофи мамлакат таъмин карда шаванд. Дар ин раванд роҳандозӣ кардани амалҳои ниҳодиву ҳуқуқӣ барои пешгирии мағрурию худпарастии сармоягузорони хориҷӣ ва таъсири манфии сармоягузории мустақими хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ зарур мебошад. Ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки дар бобати ҳалли масъалаҳои инкишофи инноватсионии кишвар, фақат ба нияту рисолати инноватсионии сармоягузорони хориҷӣ умед бастан дуруст нест. Ташаккул додани заминаи аввалия барои фаъолияти инноватсионӣ ба масъулияти истисноии давлат дохил аст. Ширкатҳои сармоягузории хориҷӣ дар аксар ҳолат барои ба мамлакати ғайрифаволи инноватсионӣ ворид кардани технологияҳои нав ҳавасмандӣ надоранд ва ҳуди имконияти амалӣ сохтани ҳамаин фаъолият умуман мавҷуд намебошад. Чунин давлат, дар сурати хушбин будан, метавонад фақат ба дарёфти навигарии дирӯза умед бандад.

Вобастагии сармоягузории хориҷӣ ба динамикаи иҷтимоӣ бояд аз нуқтаи назари ҳалли масъалаҳои зерини иҷтимоӣ баррасӣ карда шавад: а) таъмини шуғли аҳоли; б) баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии мардум; в) ташаккул додани ҳосиятҳои эҷодкоронаи меҳнат. Дар ин маврид вобаста кардани сармоягузории хориҷӣ ба инкишофи сармояи инсонӣ, афзоиш додану такмили ихтисоси кормандони ҳамаи соҳаҳои фаъолият ба мақсад мувофиқ доништа мешавад. Талаботи мазкур бояд ҳангоми татбиқи сиёсати давлатии сармоягузории хориҷӣ таҳти назар бошад.

Роҳандозӣ намудани фаъолияти сармоягузорӣ бидуни таҳияи механизми самараноки танзими давлатии он имконнопазир мебошад. Вобаста ба ин ташаккул додани фазои мусоиди ҷалби сармоягузории хориҷӣ ва сиёсати сармоягузории аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда аз омилҳои асосии танзими иқтисоди миллӣ, аз ҷумла раванди сармоягузорӣ арзёбӣ

мешаванд. Аҳаммияти омилҳои мазкур хусусан дар давраи гузариш ба иқтисоди сармоягузориву инноватсионӣ афзун мегардад.

3.2. Механизми сармоягузорӣ, унсурҳо ва воситаҳои он

Дар низоми амалҳои оид ба ҳалли самараноки масъалаҳои стратегии инкишофи иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакат механизми ба амал баровардани онҳо мавқеъ ва аҳаммияти хосса дорад. Мафҳуми “механизм” дар таҳқиқоти иқтисодӣ аз нимаи дуоми асри гузашта васеъ истифода бурда мешавад. Мафҳум (аз юнонӣ – асбоб, мошин) маънои асбоб барои таҳвилу табдили ҳаракатро дорад ва худ як низоми ҷисмҳо (бандҳо) мебошад, ки дар он ҳаракати як ё якчанд ҷинс (асосӣ, баранда) боиси ҳаракати комилан пурраи бандҳои дигар мегардад ва аз илмҳои дақиқ ба таҳқиқоти иҷтимоӣ – иқтисодӣ гузаштааст, чунки барои таснифи ҳамкориҳои мутақобилаи равандҳои иқтисодӣ имкон фароҳам меояд.

Дар адабиёти иқтисодии муосир мафҳуми “механизм” одатан бо тавсифҳои “иқтисодӣ”, “ҳоҷагидорӣ”, “ташкилӣ”, “молиявӣ” ва ҳоказо истифода мешавад. Бояд гуфт, ки таснифи аниқу мушаххаси доираи истифодаи онҳо вучуд надорад ва дар бисёр ҳолат аз мансубияти муаллифон ба ин ё он равияи илмӣ вобастагӣ дорад.

Мувофиқи тавсифи умумӣ механизм ҳамчун “сохти дохилии-низоми ягон ҷиз, масалан, механизми давлатии идора” баррасӣ мешавад⁷⁶. Агар сухан дар бораи механизми иқтисодӣ равад, пас моҳият, сохт ва нақши он дар идораи иқтисод дар адабиёти мамлакатҳои ИДМ ба дараҷаи кофӣ омӯхта шудааст. Дар ин маврид дар байни иқтисоддонон ихтилоф мавҷуд нест. Вай ҳамчун “маҷмуи усулу воситаҳои таъсиррасонӣ ба равандҳои иқтисодӣ ва танзими онҳо” шарҳ дода мешавад⁷⁷.

⁷⁶ Словарь иностранных слов. 13-ое изд. стереотип. М.: Русский язык, 1986. С.309.

⁷⁷ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. С.227.

Вобаста ба механизми сармоягузорӣ бояд гуфт, ки он мутаассифона кам омӯхта шудааст. Дар адабиёт як қатор тавсифҳои умумии механизми сармоягузорӣ вомехӯранд, вале муҳтавои иқтисодӣ, мавқеъ ва нақши он дар иқтисоди мамлакат возеҳ шарҳ наёфтааст. Ин, албатта, барои баҳсҳо боис мегардад.

Масалан, тавсифи механизми сармоягузорӣ ҳамчун қисми таркибии механизми иқтисодӣ васеъ паҳн шудааст. Бешубҳа, ба механизми сармоягузорӣ ҳамаи нишонаҳои асосии механизми иқтисодӣ (хоҷагӣ) хос мебошанд. Лекин ҳамзамон вай ба худ хислатҳои хос дорад, ки аз махсусиятҳои раванди такрористеҳсоли иқтисодӣ ва пешбурди фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити мушаххаси иқтисодӣ бармеоянд.

Дар робита ба шароити иқтисоди миллӣ бояд гуфт, ки масъалаи амалӣ сохтани механизми сармоягузорӣ дорои ҷанбаи беҳад мураккаб мебошад, зеро дар умум вай рушди фаъоли иқтисодӣ ва самаранокии иҷрои стратегияи сармоягузориро таъмин месозад.

Аз таҳлили асосҳои назариявӣю методии сармоягузорӣ ва раванди он бармеояд, ки механизми сармоягузори инкишофи иқтисоди миллӣ ҳамчун зуҳуроти серҷанба баромад мекунад:

- аз нуқтаи назари моҳият ва мавқеъ дар низоми механизми иқтисодӣ ба вай ҳамчун воситаи самараноки ҳадафҳои стратегии мамлакат баҳо дода мешавад;

- аз мавқеи методологияи танзими давлатӣ таҳия ва амалӣ намудани сиёсати иқтисодӣ вай ҳамчун механизми ҷалби сармоя, ҳавасмандгардонии он ва идораи раванди сармоягузорӣ шинохта мешавад.

Вобаста ба ин, тавре ки иқтисоддонони Россия Л.И. Сергеев ва А.Г. Богданов қайд мекунанд, механизми сармоягузорӣ “ин маҷмуи робитаҳои иттилоотӣ ва санадҳои меъёрӣ мебошад, ки муносибатҳои вобаста ба

ташкилу ҷараёни раванди сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии онро дар мамлакат ифода менамояд”⁷⁸.

Мутобиқи нақшаи умумии таснифи механизми сармоягузорӣ дар сохтори он қисмҳои (унсурҳои) зеринро ҷудо кардан мумкин аст (расми 3.1).

Механизми танзими раванди сармоягузорӣ	
Унсурҳои механизми сармоягузорӣ	Воситаҳои механизми сармоягузорӣ
Ояндабинӣ	Меъёрӣ – ҳуқуқӣ
Нақшагирӣ	Молиявӣ
Танзим	Ташкилӣ
Дастгирию ҳавасмандгардонии талабот ба сармоя	Назорат

Расми 3.1. Сохтори механизми танзими раванди сармоягузорӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлили маводҳои мавҷуда таҳия шудааст.

Ба унсурҳои механизми сармоягузорӣ мансубанд: ояндабинӣ, нақшагирӣ, танзим, ҳавасмандгардонӣ ва ташкили раванди сармоягузорӣ.

Ояндабинӣ (ба маънои гумони тахмин кардан) аз омӯзишу тахмин кардани вазъи умумии сармоягузорӣ ва самтҳои асосии он, муқаррар намудани афзалияту таносубҳои маблағгузорӣ ҳангоми баррасии сиёсати сармоягузорӣ, ташаккул додани нақшаю барномаҳои сарфи маблағ аз рӯи лоиҳаҳои пешбинишуда иборат аст. Вай ҳамчун воситаи пешгӯии илмию таҳлили вариантҳо, дарёфти маълумоти иловагӣ дар оғози марҳалаи баррасии сиёсат, нақшаву барномаҳои сармоягузорӣ ва оmodасозии қарорҳо васеъ истифода шуда, вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

⁷⁸ Сергеев Л.И., Богданов А.Г. Содержание регионального механизма отраслевого развития в системе управления инвестиционными процессами // Региональная экономика и практика, 2008, №32 (89). С.44.

- таҳияи илмии раванди сармоягузорӣ, арзёбии вазъияти ташаккулёфта, муайян сохтани проблемаҳои умдаи сармоягузорӣ ва тамоюлҳои инкишофи он дар ояндаи наздик;

- муайян намудани роҳу шаклҳои имконпазири ҷалби сармоягузорию хориҷию дохилӣ, ошкор намудани манбаъҳои иловагии сармоягузорӣ чиҳати дар оянда амалӣ сохтани тадбирҳои мухталифи сиёсати сармоягузорӣ, аз ҷумла таъмини мувозинати тавозуни пардохт;

- ҷамъоварии маводи илмӣ барои таҳия ва интихоби асосноки ин ё он лоиҳаи сармоягузорӣ, қарори муносибтарин (оптималӣ) оид ба таъсири сармоягузорӣ ба инкишофи минбаъдаи иқтисоди миллӣ, илму техника, технология, низоми идоракунии хоҷагии мамлакат;

- мушоҳида намудани тамоюлҳои манфӣ дар болову поёнравӣ ва сохтори сармоягузорию хориҷӣ, андешидани чораҳои пешгирикунанда чиҳати бартараф кардани онҳо;

Ояндабинӣ барои давраи кӯтоҳмуҳлат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат тартиб гардида, ба Ҳукумат ва Парлумон пешниҳод мешавад. Парлумон онро тасдиқ намекунад. Вай барои се сол таҳия мегардад. Дар соли якум барои он буҷети давлатӣ тасдиқ карда мешавад. Барномаи давлатӣ барои ҳамин сол лоиҳаҳоеро дар бар мегирад, ки маблағгузориашон тасдиқ шудааст ва бо донорҳо созишномаҳои сармоягузорӣ ба имзо расидаанд.

Ду соли минбаъда давраест, ки натиҷаҳои воқеии сиёсати сармоягузорию татбиқшаванда таҳти мушоҳида қарор мегиранд. Дар ин маврид сухан дар бораи лоиҳаҳои меравад, ки сармоягузорию нопурра ё бе ягон маблағгузорӣ буда, барои онҳо манбаъҳо ҷустуҷӯ мешаванд ё дар марҳалаи гуфтушунид бо донорҳо қарор доранд.

Натиҷаҳои ояндабинӣ ҳангоми тасдиқи барномаҳои сармоягузорию давлатӣ ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ”, ҳамчунин қарорҳо оиди буҷетҳои маҳаллӣ ба назар гирифта мешаванд.

Унсури муҳимми механизми сармоягузорӣ ҳамчунин нақшагирӣ ба ҳисоб меравад, ки баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаҳои барномаҳои сармоягузорию дар бар мегирад. Зарурати он ба ҳолатҳои зерин вобаста аст:

- афзоиши маҷмуи сармоягузориҳои хориҷӣ ва болоравии ҳиссаи он дар таркиби манбаъҳои сармоягузорӣ ва маҷмуи маҳсулоти дохилӣ;

- мураккаб гардидани алоқамандии байни бахши сармоягузорию дигар бахшҳои иқтисоди миллӣ ва шиддат ёфтани рақобат байни мамлакатҳо чиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ;

- ислоҳи нобаробарӣҳо дар соҳаи ҷобачогузорию сармояи хориҷӣ, масалан, ҳангоми тақсими он байни соҳаҳои иқтисоди мамлакат ва минтақаҳои он;

- шиддат гирифтани бӯҳронҳои молиявӣю иқтисодӣ ва афзоиши хавфу фишор ба хоҷагии миллии ҷумҳурӣ;

- болоравии нақши омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ ва мувофиқан ба он масъулияти иҷтимоии муассисаҳои молиявӣ ва дигар таҳиягарони сиёсати сармоягузорӣ.

Имрӯз, тавре ки зикр карда будем зиёд намудани маблағгузорию соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла марказҳои илмӣ, донишгоҳҳо ва дигар қисмҳои инфрасохторӣ зарур доништа мешавад. Самаранокию сармоягузориҳои мазкур бо фоиз не, балки аз рӯи таъсири онҳо ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ бо назардошти хароҷоти соҳаҳои ба ҳам наздик ва самарои берунӣ баҳогузорӣ мегардад.

Унсури дигари механизми сармоягузорӣ танзими фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, ки дар сатҳи байналмилалию миллӣ анҷом дода мешавад. Механизми мазкур ба концепсияи миллии ҷалбу истифодаи сармояи хориҷӣ асос меёбад. Ҳангоми таҳияи концепсия дар баробари принципҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ, ҳамчунин бояд ба хосияту

махсусиятҳои чорабиниҳои барномавии дахлдор ва иҷрои онҳо эътибор дода шавад.

Низоми танзими давлатии сармоягузори хориҷӣ бояд ба талаботи зерин, ки ҷалби бардавоми сармояро ба иқтисоди миллӣ дар ҳаҷми пешбиниамудаи нақшаҳои ҷорӣ ва дарозмуддати давлатӣ ва субектҳои хоҷагидорӣ таъмин менамояд, ҷавобгӯ бошад;

- қонунгузори босуботи сармоягузори хориҷӣ, молиявӣ, андозбандӣ ва гумрукӣ;

- танзими возеҳи молиявӣ аз нуқтаи назари соҳавӣ ва ҳуқуқӣ, ки барои расидан ба ҳадафҳои афзалиятноки инкишофи иқтисоди миллӣ имконият фароҳам месозад;

- сатҳи баланди кордонии мақомоти давлатӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои сармоягузори хориҷӣ, ки зимни он ба танзими такрории раванди сармоягузорӣ роҳ дода намешавад.

Низоми танзими раванди сармоягузори хориҷӣ бояд ба принципҳои зерин асос ёбад: а) мушаххасӣ (конкретӣ); б) комилан мувофиқ; в) самаранокӣ.

Тибқи принциби яқум тарзи танзим айнан бояд ба мазмуни нишондиҳандаҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ мувофиқат намояд. Принципи комилан мувофиқ ҳисобгирии аниқи хусусиятҳои соҳавӣ, сохторӣ ва ташкилии раванди сармоягузори талаб мекунад. Принципи самаранокӣ зуҳур кардани талабот оиди таъсири имконпазир ба раванди сармоягузори дар шароити маҳдуд будани захираҳои зарурӣ барои анҷом додани ҳамин раванд дар назар дорад.

Барои бомуваффақият амалӣ шудани принципҳои мазкур фароҳам сохтани шароити пурра ва имконпазири воситаҳои танзим зарур дониста мешавад. Дар ин ҳолат бо роҳи муқоисаи якчанд вариант ҳамон тарзи танзим интиҳоб карда мешавад, ки барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси оиди тараққиёт дар пеши соҳибкор истода, муносибтарин (оптималӣ) мебошад.

Асоси чунин танзимро воситаҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва молиявӣ ташкил медиҳанд. Давлат дар ин маврид маҷмуи чунин воситаҳои танзимро мустақиман ва ғайримустақиман барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати сармоягузорӣ ва вазифаҳои он истифода менамояд.

Дар таҷрибаи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамин унсуру воситаҳои танзим ба ҳар ҳол истифода мешаванд. Лекин дар айни ҳол таъсири онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла беҳтаршавии фазои сармоягузорӣ, зиёд кардани маблағгузорию бахши воқеии иқтисод ва инфрасохтори истеҳсолию иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди сабз ба дараҷаи кофӣ намебошанд. Аз ин лиҳоз, такмили фаъолияти сармоягузорӣ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии маҷмуи талабот нисбати сармоягузорӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати иқтисоди давлат бояд дар назар дошта шаванд.

Ҳалли масъалаҳои мазкур танҳо дар сурати муносибати системавӣ ба ташаккул додану такомули тамоми воситаҳои танзим имконпазир мебошад. Бояд дар назар дошт, ки амалисозии самараноки ҳар яки онҳо фақат дар ҳолати вазъи хеле мутараққии унсуру воситаҳои дигари танзим мумкин аст. Ин пеш аз ҳама ба воситаҳои меъерӣ – ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ тааллуқ дорад.

Воситаҳои меъерӣ – ҳуқуқӣ омилҳои ба раванди сармоягузорӣ таъсиррасон мебошанд ва ба феҳристи ҳуқуқу уҳдадорихоӣ возеҳи аз мавқеи ҳуқуқ ба расмият даровардашудаи иштирокдорони он асос меёбанд. Ин воситаҳо ба раванди сармоягузорӣ таъсири нобаробар мерасонанд ва аз ин лиҳоз ба ду зергурӯҳи зерин ҷудо мешаванд: а) таҳкурсии қонунии таъмини раванди сармоягузорӣ. Чунин таҳкурсии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи ташаккул ёфтаи буда минъбад қувват мегирад; б) низоми меъёрҳои (нормативҳои) давлатӣ.

Гурӯҳи воситаҳои молиявии танзим ба муҳайё сохтани шароити мусоид нигаронида мешаванд, ки он аз яктараф мувофиқи мақсад будани

чалби захираҳои молиявӣ аз сарчашмаҳои гуногун (хориҷӣ, давлатӣ, хусусӣ) ва аз тарафи дигар самаранокии истифодаи онҳоро таъмин мекунад.

Илова ба ин бояд қайд кард, ки истифодаи маблағгузори давлатӣ дар шакли кӯмаки молиявӣ (субсидия) ва дотатсия бояд то ҳадди имкон маҳдуд бошад, чунки воситаҳои мазкур, одатан, ройгон ва бемуҳлат буда, дар мавридҳои дигар боиси истифодаи камсамари сармоягузорӣ мегарданд. Дар ин ҳолат бояд ба ҷалби маблағгузориҳои хусусию хориҷӣ, ва истифодаи вомбаргҳои (заёмҳои) давлатӣ ҳамчун воситаи танзим аҳмияти махсус дод.

Воситаҳои ташкилии танзими раванди сармоягузорӣ, ки ба таъсиси ассотсиатсияҳо ва дигар иттиҳодияҳои ҳамгирошуда вобаста мебошанд, тарзҳои тартиб додану мувофиқати манфиатҳо ва фаъолияти ҳамаи иштирокдорони лоиҳаҳои сармоягузоро дар бар мегиранд.

Раванди сармоягузори хориҷӣ дар ду сатҳ, яъне байналмилалию милли танзим карда мешавад. Дар сатҳи якум ҳамчун воситаи муҳимми танзим созишномаҳои байналмилалии сармоягузорӣ (СБС) ба шумор мераванд. СБС як навъи шартномаҳои байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, ба мақсади танзими фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла хориҷӣ баста мешаванд. Онҳо ба гурӯҳи шартномаҳои классикии байналмилалӣ марбут набуда, лекин ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ милли робитаи зич доранд ва дар танзими раванди сармоягузорӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд.

Дар соли 2020 - 21 созишномаи нав имзо гардид ва ҷамбулҷамъ шумораи онҳо, тавре ки нишон дода будем ба 3360 мерасад, ки аз он 2943 созишномаҳои дутарафа ва 417 – созишномаҳои дорой муқаррароти сармоягузорӣ тааллуқ доштаанд⁷⁹.

Баробари афзоиши шумораи СБС муносибатҳои байни давлату сармоягузoron, ва байни худӣ мамлакатҳо, аз ҷумла байни кишварҳои маблағгузору маблағгиранда (донору ресипиент) сол то сол мураккаб

⁷⁹ Доклад о мировых инвестициях в 2021. С.19.

мегардад. Дар ин соҳа масъалаҳое чамъ омадаанд, ки дар сатҳи байналмилаливу миллӣ ҳалли худро тақозо мекунанд.

Сармоягузори хориҷӣ тавре ки маълум аст, ба кишварҳои рӯ ба инкишоф ва дорои иқтисоди гузариш бештар аз мамлакатҳои мутараққии саноатӣ ворид мешавад. Вобаста ба ин бояд гуфт, ки мувозинати манфиатҳои ин ду гурӯҳи иштирокдорони созишномаҳои байналмилалӣ алҳол вучуд надорад.

Тибқи хулосаи коршиносони кишварҳои мазкур созишномаҳои ҷорӣ барои сармоягузори корпоративии (хусусии) давлатҳои мутараққӣ шароити мусоидро фароҳам оранд ҳам, бо вучуди ин имконияти мамлакатҳои дигарро (ресипиентро) дар бобати пешбурди сиёсати мустақилонаи сармоягузори хориҷӣ маҳдуд месозанд. Бинобар ин, кишварҳои мазкур мехоҳанд назорати худро дар соҳаи сармоягузорӣ тақвият диҳанд, ки ин ба талаботи созишномаҳои универсалӣ, ки онҳоро Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат тарафдорӣ мекунад, муҳолиф аст. Дар ин ҷо мавриди зикр аст, ки дар созишномаҳои ҷорӣ ба ҳавасмандсозии содагардонии тартиби сармоягузорӣ нисбатан кам аҳаммият дода мешавад. Чунончӣ, дар 152 чорабиниҳои нави сиёсати сармоягузорӣ, ки соли 2020 сурат гирифтаанд, зиёда аз вай чамъи маҳдудкунию танзимӣ ва 20% бетараф доштанд. Тадбирҳои ҳавасмандгардонии содагардонӣ кам пешбинӣ гардидаанд.⁸⁰

Мамлакатҳои донор, яъне содиркунандагони сармоягузорӣ ба мақсади ҳимоявӣ амнияти миллӣ ва соҳаҳои стратегӣ усулҳои нави назорату тафтишотро истифода бурда, мақомоти махсуси назоратӣ таъсис медиҳанд ва бо ин роҳ ба нияти кишварҳои дигар дар бобати ҷалби сармоя маблағҳои берунӣ монеъ мешаванд.

Мамлакатҳои мутараққӣ дар шароити пандемияи COVID-19 назорати сармоягузори хориҷиро дар соҳаи тандурустӣ ва дигар бахшҳои стратегӣ

⁸⁰ Ҳамон ҷо. С.17.

тақвият дода, дар ҳар сураат оиди ҳифзи иқтисодии истеҳсолоти дохилӣ дар соҳаи тандурустӣ ва истеҳсоли масолеҳу таҷҳизоти таъйиноти тиббӣ тадбирҳои зарурӣ андешиданд. Ба ширкатҳои хусусӣ пешниҳод мешавад, ки ба истеҳсоли маҳсулоти таъсиррасон ба пандемия гузаранд. Дар ин ҳолат аз имконияти пешгирии мусодираи корхонаву дигар сохторҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои хусусӣ ё маснуоти таъйиноти тиббӣ бояд истифода карда шаванд.

Мамлакатҳои ресепиент дар шароити тезутундшавии рақобат дар соҳаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ озодкунии (либерализатсия) бемислу монанди иқтисоди миллиро баҳри ба даст овардани сармояи хориҷӣ пеш мегиранд. Онҳо тартиботи маъмуриро сода карда, механизми равшанро ягонро истифода мебаранд. Дар баъзе мамлакатҳо ҳамкориҳои судманди сармоягузори хориҷию ватанӣ ба роҳ монда шудааст. Ба мақсади мусоидат ба сармоягузори самаранок мақомоти махсус таъсис гардида, оид ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоягузори хориҷӣ ва шарикҳои давлату бахши хусусӣ қонунҳои нав қабул шудаанд.

Низоми миллии баъзе мамлакатҳои ресепиент, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои сармоягузори хориҷию ватанӣ ҳамагуна афзалиятҳои баробарро дар соҳаи андозбандӣ, гумрукӣ ва хусусигардонӣ таъмин намудааст.

Ин ҷо мавриди таъкид аст, ки дар айни замон шикоятҳои эътирози сармоягузори хориҷӣ оиди механизми танзим ва фазои сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман ҷанбаи ғайрииқтисодӣ дошта, сухан пеш аз ҳама дар бораи коррупсия, монеаҳои маъмури, ҳамчунин сифати пасти қонунгузорӣ ва татбиқи омилҳои ҳуқуқ меравад. Сармоягузори хориҷию ватанӣ худро аз муҳити институтсионалии бесуботу ноустувор эҳтиёт мекунанд.

Ба мақсади баланд бардоштани самаранокии механизми танзими равшанди сармоягузорӣ тақвият додани ислоҳоти низоми миллии

сармоягузории хориҷӣ ва таҳияи созишномаҳои байналмилалӣ аз рӯи самтҳои зерин зарур доништа мешаванд:

- ба талаботи рушди босубот мувофиқ намудани низоми миллӣ ва меъёри созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ;

- тақвият бахшидани сиёсати сармоягузории шаффоф, пешгӯишаванда ва мунтазам;

- ташаккул додани механизми мониторинг ва назорати раванди ҳавасмандгардонию соддагардонии тартиби сармоягузорӣ;

- баланд бардоштани самаранокӣ ва таъсирбахшии сармоягузорӣ ва тартиби маъмурии он ба инкишофи иқтисоди миллӣ;

- таъмин намудани самаранокии сармоягузории хориҷӣ ва ҳар қадар кам кардани ҳамагуна оқибатҳои манфии иловагӣ ва омилҳои берунӣ;

- мутобиқ намудани манфиатҳои ҷомеа, давлат, сохторҳои соҳибкорӣ ва шахсҳои инфиродӣ, ташаккул додани муносибатҳои нави ҳамкорӣ онҳо;

- таъмини мутобиқати меъёрҳои қонуну санадҳои ҳуқуқии миллию созишномаҳои байналхалқӣ сармоягузорӣ зикр намудани масъулияти мамлакатҳои маблағгузор ва ширкатҳои онҳо дар созишномаҳои эътирофшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мукамал сохтани таҳкурсии меъёрию ҳуқуқии ниҳоди (институти) шарикӣ давлату бахши хусусӣ, ки ба мақому манзалати соҳибкорӣ яққоя асос ёфта, камбудии онҳоро то ҳадди ақал мерасонад ва ба ҳалли проблемаҳои стратегии рушди иқтимоӣ – иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад;

- таҳияи шаклу тартиби ҳисобгирии лоиҳаҳо, ташаккул додани фондҳои шарикӣ давлату бахши хусусӣ, аз ҷумла бо роҳи ҷалби захираҳои молиявии хориҷӣ ва дигар манбаъҳои ғайрибуҷетӣ.

Тавре ки маълум аст, инкишофи раванди сармоягузорӣ аз тақвияти танзими давлатӣ ташаккул додану истифодаи самараноки маблағгузорӣ, ислоҳоти ҷиддии системаи молия, бунёди институти кафолати давлатӣ ва

таъсирбахшии сармояи хориҷӣ ба бозсозии иқтисодиёт вобаста мебошад. Бинобар ҳамин ҳам амалӣ гардонидани сиёсати давлатии сармоягузорӣ ва такмили механизми он ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати иқтисодии давлат ҳисобида мешавад.

3.3. Роҳҳои муносибтар сохтани (оптимизатсияи) механизми танзими сармоягузори хориҷӣ ва дурнамои он.

Иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои пасошӯравӣ дар ҳолати рӯ ба тараққӣ қарор дорад. Ҳаминро гуфтан кофист, ки дар солҳои 2011-2021 суръати рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 6 фоиз поён наарафтааст ва ба ҳисоби миёна дар як сол қариб 7 фоизро ташкил додааст.

Дар робита ба ин барои таъмини минбаъдаи рушди босуботи иқтисоди мамлакат фаъолгардони раванди сармоягузорӣ, аз ҷумла хориҷӣ ва истифодаи аксари маблағҳои ҷалбшуда зарур доништа мешавад. Дар баробари ин бояд зикр кард, ки сармоягузоре, ки оиди ин ё он лоиҳаи маблағгузорӣ қарор қабул мекунад на фақат самаранокии худи лоиҳа, балки маҷмуи омилҳои дигарро низ ба эътибор мегирад, ки дар ниҳоят ҳамчун як умумияти интегралӣ барои арзёбии сармоягузори иқтисод истифода мешавад. Ин ҷо суҳан албатта, дар бораи зарурати мукамалгардони механизми ҷалби сармояи хориҷӣ, беҳбуд бахшидани сифати фазои сармоягузорӣ ва танзими раванди он меравад.

Дар ин маврид бояд эътроф кард, ки дар ин бобат камбудию мушкилот кам нестанд, ки ба нияти ҷалби сармоягузори хориҷӣ монеъ мешаванд. Номгуи проблемаҳои ҳалталаб дар соҳаи фаъолияти фазои сармоягузорӣ ва танзими онҳо дар расми зерин оварда шудааст (расми 3.2).

Проблемаҳои асосӣ	
Номгӯи соҳаҳо	Мазмуну мундариҷаи проблема
Меъёрӣ- ҳуқуқӣ	<ul style="list-style-type: none"> - қонунгузорию номукамал, муқаррароти ба ҳамдигар зиди баъзе санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, таъхир ёфтани қабули ин ё он қарор дар соҳаи сармоягузорӣ, аз ҷумла дар соҳаи экологӣ; - механизми камсамари таъмини ҳуқуқи моликият, инкишофи заифи муносибатҳои шартномавӣ (қарордодӣ); - мавҷуд набудани пешниҳодоти мушаххас оиди лоиҳаҳои боздеҳи калон доштаву қобили қабули маблағгузорӣ; ба талаботи рушди босубот мувофиқ наомадани муқаррароти созишномаҳои байналмилалӣ ва сохтори муносири ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ.
Ташкилӣ	<ul style="list-style-type: none"> - норасоии усулҳои баҳогузорию боздеҳи сармоягузорӣ ва ҳисоботи пешниҳодишуда, мӯҳлати бозгаитпазирии маблағгузорию асосӣ; - алоқамандии ғайрикофии лоиҳаҳои кӯмаки берунӣ бо чорабиниҳои афзалиятноки стратегияи миллӣ ва соҳавии рушд, ҳамчунин барномаҳои инкишофи минтақаҳо; - инкишофи ғайрикофии инфрасохтори истехсолӣ, проблемаҳои мавсимӣ дар соҳаи таъмини иқтисод ва аҳоли бо неруи барқ, сатҳи баланди расмиятпарастӣ дар идораи давлатӣ; шумораи ғайрикофии фондҳо, иттиҳодияҳо, ҷамъиятҳои сармоягузорӣ ва суғуртакунии хавфҳо ва сохторҳои дигари тартиботи сармоягузорӣ;
Молиявӣ	<ul style="list-style-type: none"> - Ба дараҷаи дилхоҳ инкишоф наёфтани механизми дастгирии молиявӣ ва суғуртаи хавфҳои сармоягузорӣ, ноустуворию низоми асъор ва номукамалию ҳавасмандгардонӣ тавассути имтиёзҳо дар соҳаи андозбандӣ; - таъсирбахии насти механизми дастгирӣ ва танзими сармоягузорӣ дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ; - инкишофи ғайрикофии инфрасохтори сармоягузорӣ (банкӣ, иттилоотиву таҳлилӣ, консалтингӣ).

Расми 3.2. Проблемаҳои ҳалталаб дар соҳаи фаъолияти фазои сармоягузорӣ ва танзими онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси таҳлили вазъи сармоягузорӣ таҳия шудааст.

Дар амалияи қонунгузорӣ то ҳол муқаррароти ба ҳамдигар зидди санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва ба таъхир андохтани ин ё он қарор оид ба сармоягузорӣ ҷой дорад. Ғайр аз ин, муқаррароти баъзе санадҳо, ки сармоягузорию хориҷиро танзим менамоянд, ба қадри бояду шояд иҷро

намешаванд. Аз ин лиҳоз, дар як қонуни мукамал чамъ овардани санадҳои сершумору мухталифи зерқонунии танзими раванди сармоягузори зарур доништа мешавад. Ин кор ҳархела тафсир кардани онҳоро аз ҷониби мақомоти ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ аз байн мебарад ва барои сода гардидани тартиби гирифтани иҷозат ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори мусоидат менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати озодкунии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла сармоягузориро пеш бурда истодааст. Лекин барои дар амал татбиқ намудани сиёсати мазкур вақти нисбатан дароз, баррасӣ ва ташаккул додани низоми қонунгузори бештар мукамал тақозо мешавад. Проблемаи мазкур, ки то ҳол ҳалли худро наёфтааст, ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ то андозае монеъ мегардад. Ҳамчунин идоракунии маъмури, ки ба он ҷанбаи беҳад вазнину мураккаб ва сатҳи баланди расмиятпарастӣ хос аст, дар ин бобат нақши манфӣ мебозад. Бинобар ин, ислоҳоти маҷмуии мақомоти роҳандозӣ танзимкунандаи ҷалбу истифодаи сармоягузори хориҷӣ ва беҳтару шаффоф сохтани фаъолияти онҳо ҷиҳати ҳамоҳангсозии дурусти ҳалли масъалаҳои иҷозатномадиҳӣ зарур мебошад.

Вобаста ба ин ҳуқуқи баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои сармоягузори лоиҳаҳои ҷудогонаро ба ихтиёри мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вогузор кардан қобили қабул арзёбӣ мегардад. Ба сабаби камбудии кадрҳои соҳибхтисоси дахлдор дар маҳалҳо марказонидани идоракунии сармоягузори хориҷӣ, яъне ба ташкилотҳои маҳаллӣ супурдани баъзе вазифаҳои идораҳои марказӣ бояд батадриҷ сурат дода шавад. Аз аввал корро масалан, аз шаҳри Душанбе, ки дар ин ҷо қисми асосии лоиҳаҳои сармоягузори амалӣ карда мешаванд, оғоз намудан мумкин аст. Баробари ҳосил намудани таҷриба ва омодагории кадрҳо доираи шаҳру ноҳияҳоро, ки аз уҳдаи идораи сармоягузори баромада метавонанд, мебояд васеъ кард. Лоиҳаҳои азими сармоягузори, ки аҳамияти умумиҷумҳуриявӣ доранд,

бояд дар ихтиёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохтори ваколатдори он монда шаванд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба инкишофи низоми молиявию кредитӣ аҳаммияти махсус дода шудааст. Дар робита ба ин бояд гуфт, ки низоми ташаккулёфта ба талаботи рушди босубот ва иқтисоди бозаргонӣ он қадар мувофиқ нест ва ба ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ мусоидат намекунад.

Сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи кредитонӣ, интишори саҳму ҳар гуна қоғазҳои қиматнок, аз ҷумла дар соҳаи ипотека ба мушкилиҳои зиёд дучор мешаванд. Асбори миллий ғайри қобили табдил аст ва ин ҳам яке аз омилҳои боздорандаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ арзёбӣ мегардад.

Дар мамлакат инфрасохтори сармоягузорӣ, хусусан хизматрасониҳои банкӣ, иттилоотиву таҳлилий, муҳандисию машваратӣ ва консалтингӣ чандон инкишоф наёфтааст ва то ҳол амалияи “нархҳои дуқабата” ҷой дорад. Чунончӣ, нархҳои барқ, обрасонӣ ва дигар хизматрасониҳои коммуналӣ ба корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ нисбат ба корхонаҳои ватанӣ баландтар муқаррар мешаванд, ки ин аксаран боиси баробаршавии имтиёзҳои андозбандӣ ва дигар сабукиҳо мегардад. Аз ин чунин бармеояд, ки сармоягузори хориҷӣ дар шароити номусоид фаъолият мекунад.

Дар қонунгузори меҳнатӣ даҳолат ба муносибатҳои байни корфармо ва корманд танзим гардидаву маҳдуд бошад ҳам, ҳолатҳои боздорандаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ аз байн нарафтаанд. Масалан, ҳадди ақалли музди меҳнат, ки барои кормандони корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ муқаррар шудааст, аз рӯи андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле баланд ба назар мерасад.

Тибқи консепсияи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012) андоз аз даромад дар шакли музди меҳнати андозбандишавандаи шахсони воқеӣ – ғайррезидент, ки ба онҳо аксаран хориҷиён мансуб мебошанд, бо меъёри

25 фоиз муайян шуда буд. Барои муқоиса зикр мекунем, ки андоз аз даромади шахсони воқеӣ – резидент дар шакли музди меҳнати зиёда аз 140 сомонӣ бо меъёри 13 фоиз муқаррар шудааст⁸¹.

Ҳукумати мамлакат дар сиёсати сармоягузорӣ метавонад норасоӣҳои мазкурро ба назар гирад. Барои бартараф гардидани онҳо анҷом додани чорабиниҳои зерин ба мақсад мувофиқ доништа мешавад:

- тақвияти ҳифзи ҳуқуқи моликият, ихтисори монеаҳои маъмурий дар соҳаи пешбурди фаъолияти сармоягузорӣ, ташаккул додани низоми муносибати маъмурии лоиҳаҳои миёнаву азими сармоягузори бахши хусусӣ дар асоси “равзанаи ягона”;

- татбиқи сиёсати ҳавасмандгардонии ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди индустриалию инноватсионии иқтисодӣ ва таҳияи механизми кушоди пешниҳоди лоиҳаҳо ба сармоягузoron;

- такмили механизми ҷалби мақсадноки кӯмаки берунӣ барои амалӣ гардонидани афзалиятҳои миллӣ, соҳавӣ ва минтақавӣ дар асоси вусъат додани такмили низоми иттилоотии идоракунии ва истифодаи самараноки он;

- мукамалгардонии омилҳои меъёрию ҳуқуқии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (ШДХ), истифодаи механизми он, аз ҷумла дар соҳаҳои энергетика, сохтмону таҷдиди роҳҳои автомобилгард, инфрасохтори роҳи оҳан, навсозии фурудгоҳҳо, маориф ва тандурустӣ;

- таҳияи шаклу тартиби ба ҳисоб гирифтани лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (ШХД), мониторинги нишондиҳандаҳои тахминии онҳо. Ташаккул додани фонди лоиҳаҳои ШДХ, аз ҷумла бо роҳи ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва истифодаи манбаҳои ғайрибуҷетӣ;

- ташаккул додани бозори мукамали коғазҳои қиматнок, механизми самараноки суғуртаи хавфҳо, таъмини шаффофияти ширкатҳои

⁸¹ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Мушфиқӣ”, 2012. Моддаи 103. С.130-131.

интишордиҳандаи коғазҳои қиматнок ва баргараф кардани маҳдудиятҳои ҷорӣ дар соҳаи амалиёти асбӯрӣ;

- мустаҳкам кардани иқтисодии мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии ШДХ ва маркази иҷроии лоиҳаҳои ШДХ;

- ташкил додани механизми ҳамкории ҳукумати шарикони рушд дар асоси истифодаи таҷрибаи пешқадами раванди ҳамкории глобалии шарикӣ барои рушди босубот;

- такмил додани амалияи дастгирии молиявии фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар асоси андозбандии имтиёзнок, соддагардонии интиқоли мубодилаи асбӯри хориҷӣ ва ғайра баъд аз муҳлати бозгаштпазири сармоя;

Ҳамин тариқ, амалӣ намудани маҷмуи чорабиниҳои пешниҳодшуда барои ҳалли масъалаҳои зерин мусоидат хоҳад кард: 1) ташаккул ёфтани заминаҳои лозимӣ барои вусъат додани шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ сармоягузори хориҷӣ; 2) баланд бардоштани дараҷаи самаранокии истифодаи механизми сармоягузорӣ; 3) ҳал кардани масъалаҳои сохторӣ, аз ҷумла пешниҳоди дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии тарққиёти мамлакат.

Бо истифода аз муодилаҳои банди дууми боби дуум ва дар муқоиса бо индикаторҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии ҷумҳурӣ барои панҷсоли минбаъда пешгӯӣ карда шудаанд (ҷадвали 3.1).

Аз ҷадвали 3.1 хулоса баровардан мумкин аст, ки дар панҷ соли оянда (2021-2025) таъмин намудани рушди воқеии иқтисоди кишвар, яъне маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи на кам аз 6% аз ҳисоби афзудану самаранокии суръати гирифтани имконпазир доништа мешавад.

Ҷадвали 3.1. Дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

<i>Номгуи нишондиҳандаҳо</i>	<i>Солҳо</i>					
	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>	<i>2023</i>	<i>2024</i>	<i>2025</i>
<i>Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (млн сом.)</i>	85803,0	95241,3	105117,9	117346,8	130225,0	144583,0
<i>Рушди воқеӣ (%)</i>	6	6	6	6	6	6
<i>Сармоягузори мустақими хориҷӣ (млн сом.)</i>	4036,1	4450,1	4972,8	5519,9	6127,1	6801,1
<i>Суръати тағйирёбӣ (%)</i>	22	11	11	11	11	11
<i>Содирот (млн сом.)</i>	13494,4	15875,7	18748,5	22166,7	26190,5	30886,3
<i>Суръати тағйирёбӣ (%)</i>	21	18	18	18	18	18
<i>Воридот (млн сом.)</i>	30878,9	31801,2	32596,2	33249,9	33746,8	34069,7
<i>Суръати тағйирёбӣ (%)</i>	-3	3	2	2	1	1
<i>Содироти соф (млн сом.)</i>	-17384,6	-15925,4	-13847,6	-11083,1	-7556,3	-3183,4

Сарчашма: муаллиф таҳия намудааст.

Дар ин замина таъмини ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар соли 2020 22 фоиз ва дар солҳои пегӯишаванда дар сатҳи 11 фоиз зарур мебошад. Ғунҷоиши нишондиҳандаҳои мазкур боиси рушди содирот дар сатҳи 18 фоиз ва камшавии воридот аз 3 то 1 фоиз имконпазир аст. Дар ин сурат маҷмуи содироти соф зиёд шуда, номутавозинии истеҳсолот, ки солҳои тӯлонӣ дар он ҳиссаи воридот нисбат ба талабот хеле зиёд буд, ислоҳ карда мешавад.

Дар сурати фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди мамлакат маҷмуи он нисбати соли 2020 қариб 1,7 баробар афзоиш ёфта, ба 6,8 млрд сомонӣ баробар мешавад. Дар натиҷа маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз 95,3 млрд сомонӣ соли 2021 то ба 144,6 млрд сомонӣ пешгӯӣ карда мешавад, ки ин аз сатҳи соли 2020 68,5 фоиз зиёд

хоҳад буд. Дар ояндаи наздик тахминан дар соли 2025 дар сурати нигоҳ доштани афзоиши солонаи СМХ дар сатҳи 11 фоиз афзоиши ММД ба ҳисоби миёна дар 1 сол 6 фоиз имконпазир мегардад.

Қатъи назар аз дучор омадани савдои хориҷии мамлакат ба мушкилоти солҳои гузашта дар ояндаи наздик тамоюли неки тағйири динамика ва сохтори он пешгӯӣ мегардад. Масалан, барои соли 2025 нисбати соли 2020 афзоиши маҷмуи содирот 2,3 баробар ба нақша гирифта мешавад. Суръати солонаи воридот дар сатҳи 2 фоиз нигоҳ дошта, маҷмуи он фақат 10,3 фоиз рушд менамояд, ки ба ин татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки ҳиссаи содирот (маҷмуи содирот нисбати ММД) дар соли 2025 ба 21,4 фоиз мерасад, ки ин аз нишондиҳандаи дахлдори соли 2020 5,4 нуқтаи фоиз баланд аст. Ин ба он маъност, ки зиёда аз панҷаки моли дар бахши воқеии иқтисод истеҳсолгардида содир карда мешавад.

Ба стратегияи индустриализу инноватсионӣ гузаштани иқтисоди миллӣ сиёсати самараноки беруниқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати хориҷии сармоягузорию тақозо мекунад.

Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки самти ашёии содироти ҷумҳурӣ оқибати чандон хуб надорад, зеро маълум аст, ки назарияи иқтисодӣ ду намуди стратегияи беруниқтисодиро пешниҳод менамояд: стратегияи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва стратегияи воридотивазкунӣ. Ҳарду стратегияро ҳамчун ҳамдигарро истиснокунанда баррасӣ намудан нодуруст ҳисобида мешавад. Ин ду стратегия ба ҳам вобаста мебошанд, гарчанде ки ҳар кадоми онҳо ҳуқуқи мавҷудияти мустақилонаи ҷудогона доранд. Дар ҳар ҳолати мушаххас давлат метавонад ин ё он самти стратегия ё ҳардуи онро баробар ва бомувафақият истифода намояд.

Аз ин лиҳоз, дар ояндаи наздик дар сиёсати беруниқтисодӣ, аз ҷумла сармоягузорию хориҷӣ, бояд ба самти ҳавасмандгардонии содирот, рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва ивазкунандаи воридот,

соддагардонии расмиёту қоидаҳои гумрукӣ ва тиҷоратӣ аҳаммияти хосса дода шавад.

Дар ин маврид амалисозии сиёсати самараноки сармоягузори хориҷӣ боиси баланд бардоштани талаботи сармоягузорӣ гардида, ба ислоҳ кардани номутавозинии истеҳсолоти ватанӣ мусоидат мекунад. Дар натиҷаи ин таъсири суръатнокии (акселеративии) сармоягузори хориҷӣ ба рушди соҳаҳои ҳамхудуд шиддат меёбад.

Зимни таҳқиқоти боби мазкур чунин дастовардҳои навгонидошта ба даст омадаанд:

- **якум**, муайян гардид, ки сиёсати сармоягузори хориҷӣ ҳамчун ҷузъи нисбатан мустақили на фақат сиёсати иқтисодии дохилӣ, балки сиёсати беруниқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, дар асоси принципҳои холисияту воқеият (объективӣ), мутассилӣ, самаранокӣ ва ҳатмӣ будани иҷрои қонунгузорӣ ва вазифаҳои соҳаи сармоягузорӣ татбиқ мегардад;

- **дуюм**, таҳлили сиёсати сармоягузори хориҷӣ ҳамчунин собит намуд, ки дар татбиқи он ба ҳалли масъалаҳои зерин диққати аввалдараҷа дода шавад;

- ҷалбу истифодаи сармояи хориҷӣ ба мақсади инкишофи инноватсионӣ ва омилҳои инсонӣ;

- дастгирии давлатии ширкату соҳибкории хурду миёна, ки технологияи замонавӣ ворид ва истифода бурда, истеҳсоли маҳсулоти рақобатнопазирӣ ба содирот нигаронидашударо афзоиш медиҳанд;

- инкишофи таҳсилоти мутассил бо истифода аз механизми шарикии давлату бахши хусусӣ, тақвияти ҳамкориҳои мутақобили ҳамаи намудҳои омилҳои инсонӣ;

- ташаккули кластерҳо дар шакли шабакаҳои соҳибкорӣ, ки тибқи стратегия, бренди умумӣ, созишномаҳои дарозмуддат ва дигар дороиҳои ғайримоддию логистикӣ ба ҳам пайваст мебошанд;

- таҳияву амалисозии модели инноватсионии иқтисод, ки барои тарҳрезии тадбиқи сиёсати сармоягузорӣ, бунёди инфрасохтори муосири инноватсионӣ, тиҷоратсозии он ва инкишофи ҳамкориҳои илму соҳибкорӣ имконияти васеъ фароҳам меоварад;

- **сеюм**, дар асоси таҳлили унсуру воситаҳои танзими сармоягузорӣ муайян шудааст, ки таъсиррасонии онҳо ба зиёд кардани маблағгузориҳои бахши воқеии иқтисод ва соҳаҳои инфрасохторӣ ҳавасмандгардонии маҷмуи талаботи сармоягузорию беҳтаршавии фазои он ба дараҷаи кофӣ набуда, ҳалли масъалаҳои мазкур муносибати системавиро нисбати ташаккул додану тақомули тамоми воситаҳои танзимро тақозо мекунад, ки ин пеш аз ҳама ба воситаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ дахл дорад.

Маълум мешавад, ки раванди сармоягузориҳои хориҷӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ тавассути СБС танзим дода мешавад. Созишномаҳои мазкур: яқум, имкониятҳои мамлакати ресипиентиро дар бобати пешбурди сиёсати мустақилонаи иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати сармоягузориҳои хориҷӣ, маҳдуд месозанд; дуюм, ба ҳавасмандсозии содагардонии тартиби сармоягузорӣ нисбатан кам аҳаммият медиҳанд; сеюм, ба истифодаи усулҳои нави назорату тафтишот аз ҷониби мамлакатҳои маблағгузор (донор) роҳ медиҳанд, ки ин ба амалисозии нияти кишварҳои дигар дар бобати ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мешавад;

- **чорум**, низоми миллии сармоягузорӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузориҳои хориҷию ватанӣ ҳамагуна афзалиятҳои баробарро дар соҳаи андозбандӣ, гумрукӣ, хусусусигардонӣ, тартиботи ҳуқуқӣ таъмин намудааст. Дар ҷумҳурӣ механизми равшанӣ ягона истифода шуда, оид ба МОИ, сармоягузориҳои хориҷӣ, шарикӣ давлату бахши хусусӣ қонунҳои нав қабул шудаанд.

Дар баробари ин таъкид карда мешавад, ки дар айни замон шикоятҳои эътирозӣ сармоягузoron, хусусан хориҷӣ оиди механизми танзим ва фазои

саромягузорӣ умуман ҷанбаи ғайрииқтисодӣ доранд, онҳо аз муҳити институтсионалии бесуботу ноустувор сифати пасти қонунгузорӣ ва тадбиқи омилҳои ҳуқуқӣ, монеаҳои маъмурӣ, коррупсия эҳтиёт мекунанд. Дар робита ба ин тақвият додани ислоҳоти низоми миллии сармомягузорию хориҷӣ аз рӯи самтҳои зерин тавсия дода мешавад:

- мувофиқ намудани низоми миллии ва меъёри СБС ба талаботи рушди устувор, мутобиқ намудани манфиатҳои ҷомеа, давлат, сармомягузорон, сохторҳои соҳибкорӣ, шахси инфироӣ ва ташаккул додани муносибатҳои нави ҳамкорию онҳо;

- ташаккул додани механизми мониторинг ва назорати раванди ҳавасмандгардониву содагардонии тартиби сармомягузорӣ;

- тақвият бахшидани сиёсати сармомягузорию шаффофу пешгӯишаванда ва мунтазам;

- **панҷум**, дар заминаи таҳлили проблемаҳои ҳалталаб дар соҳаи фаъолияти фазои сармомягузорӣ, номукаммалию қонунгузорию ҷорӣ, мураккабии идоракунии маъмурӣ, сатҳи баланди расмиятпарастӣ, инфрасохтори инкишофнаёфтаи инфрасохторӣ ва дигар норасоӣҳо нишон дода шудаанд. Барои бартараф намудани норасоӣҳои мазкур анҷом додани ҷорабиниҳои зерин тавсия дода мешаванд:

- тақвияти ҳифзи ҳуқуқи моликият, ихтисори монеаҳои маъмурӣ дар соҳаи пешбурди фаъолияти сармомягузорӣ;

- мукамал сохтани таҳкурсии меъёрию-ҳуқуқии ниҳоди (институти) шарикии давлату бахши хусусӣ (ШДХ), таҳияи шаклу тартиби ба ҳисоб гирифтани лоиҳаҳои ШДХ, мониторинги нишондиҳандаҳои тахминии онҳо, ташаккули фонди ШДХ, аз ҷумла аз ҳисоби ҷалби сармомяи хориҷӣ ва манбаъҳои ғайрибуҷетӣ;

- ташаккул додани бозори мукаммали қоғазҳои қиматнок, механизми самараноки суғуртаи хавфҳо, таъмини шаффофияти сохторҳои интишордиҳандаи қоғазҳои қиматнок;

- таъмини мувофиқати меъёрҳои СБС ба низоми қонунҳои ҷумҳурӣ, инъикоси масъулияти иҷтимоии мамлакатҳои сармоягузор ва ширкатҳои онҳо дар СБС.

Боварии комил изҳор мешавад, ки амалӣ намудани маҷмуи чорабиниҳои пешниҳодшуда ба ташаккул ёфтани заминаҳои лозимӣ барои вусъат додани шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ сармоягузори хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии механизми танзими раванди сармоягузорӣ, пешниҳоди дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодии тараққиёти мамлакат мусоидат хоҳанд кард.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот.

1. Назарияи таҳқиқоти сармоягузориҳои хориҷӣ бо концепсияву ақидаҳои сершумор ва хулосаҳои гуногунмаъно асос меёбад, ки ин ба усулу технологияҳои мухталифи таҳлили моҳият ва арзёбии нақши онҳо дар таъмини рушди иқтисодӣ вобаста мебошад. Лекин сарфи назар аз концепсияву моделҳои сершумор шарҳи ягонаи моҳияти иқтисодии категорияи мазкур вучуд надорад. Баъзе концепсияҳо хосияти комплексӣ дошта, дигарҳо ба таҳқиқоти фақат ҷанбаҳои ҷудогонаи зерин бахшида шудаанд: а) таҳлили шаклҳои ташкилии сармоягузориҳои хориҷӣ, хусусиятҳои фаъолияти онҳо дар қаламравиҳои мушаххас; б) арзёбии дараҷаи таъсиррасонии СМХ ба иқтисоди мамлакатҳои содиркунанда ва қабулкунандаи сармоя; в) пешниҳоди тавсияҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағгузориҳои хориҷӣ [1-М], [2-М], [6-М].

2. Сармоягузориҳои хориҷӣ ифодакунандаи ҳамон маблағи сармоя мебошад, ки аз ҷониби сармоягузориҳои хориҷӣ мувофиқи мақсаду муҳлати муайян барои объектҳои моддию ғайримоддӣ бо тамоми шаклҳои он ва ба хотири ба даст овардани фоида (даромад), афзоиши маҷмуи маҳсулот, фӯрӯш, захираҳои молиявӣ ва дарёфти самараҳои дигар, ки на ҳамеша ба манфиати иқтисодӣ вобаста мебошанд, ҷудо карда мешаванд. Сармоягузориҳои хориҷӣ ба аломатҳои зерин фарқ мекунанд: а) серамалиёт ва мувофиқи мақсад будани онҳо; б) бисёршаклии мақсаду соҳаҳои сармоягузорӣ; в) ҳархелагии манбаъҳои сармоягузорӣ; г) таваккали будану мӯҳлатнокии онҳо [1-М], [2-М], [6-М].

3. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусан, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ (СМХ) аҳамияти хоса доранд, зеро онҳо:

- хосияти дарозмӯҳлату самти стратегӣ дошта, ба инкишофи иқтисодӣ истеҳсолию содиротии кишвар, истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, сармояи инсонӣ ва ҷалби технология, таъмини шуғли аҳоли таъсири мусбат мерасонад;

- ба корхонаҳои маблағгиранда (ресепиент) имконияти дарёфти нафақат захираҳои молиявӣ, балки воридоти сармояи воқеиро дар шакли мошину таҷҳизот, технологияи, патент, иҷозатнома (литсензия), донишу таҷриба таъмин менамоянд.

Ба сармоягузори портфелӣ (ба истиснои вомбаргҳои давлатӣ) ҳаҷми ниҳоят хурд хос аст, ки мустақиман ба дараҷаи ғайрикофии инкишофи бозори фонд, номукаммалии механизми суғуртаи хавфҳо ва ғайришаффоф будани сохторҳои интишордиҳандаи коғазҳои қиматнок вобаста мебошад [3-М], [4-М].

4. Таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои дунё, аз ҷумла Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) дар соҳаи ҷалби СМХ ва қувват додани иқтисодии истеҳсолию илмӣ тавассути минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ва бунёди паркҳои инноватсионӣ технологӣ нишон дод, ки сохторҳои мазкур: яқум, вобаста ба шароити иқтисоду анъанаҳои институтсионалии ҳар кадом давлат ҳар хел фаъолият мекунанд; дуюм, дорои низоми имтиёзноку бебоҷи содироту воридоти мол буда, ба ислоҳи норасоии (камии) андӯхти дохилӣ ва баланд бардоштани истеҳсоли арзиши иловашуда, некуаҳволӣ ва шуғли аҳоли, ихтисоси кадрҳои маҳаллӣ дар қиёс ба минтақаҳои дигар мусоидат намуданд.

Ҳамзамон, инкишофи афзалиятноки МОИ ва паркҳои инноватсионӣ технологӣ боиси пеш омадани тафовути калон дар дараҷаи инкишофи сохторҳои мазкур ва минтақаҳои дигари мамлакат мегардад. Дар ҳолатҳои дигар рушди босуръати сармоягузори хориҷӣ хусусан, дар шакли сармоягузориҳои портфелӣ ва қарзӣ ба афзоиши сармояшавии (капитализатсия) бозорҳои фондӣ ва қарзғунҷоиши иқтисод оварда расонд. Омилҳои мазкур ҳангоми истифодаи имконпазири таҷрибаи андӯхташуда дар шароити Тоҷикистон бояд ба инобат гирифта шаванд, чунки истифодаи механикию шитобкоронаи таҷрибаи бегона, ки дар дигар шароити институтсионалӣ самарабахшии худро нишон додааст, бе

назардошти тамоми хусусиятҳои иқтисоди ҷумҳурӣ, институтҳои анъанавию муосири он қобили қабул намебошад [5-М], [9-М].

5. Динамикаи сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи охир тамоюли намоёни болоравӣ нишон медиҳад. Аз рӯи суръати афзоиш дар айни ҳол СМХ бартарӣ доранд ва болоравии ҳиссаи онҳо дар арзиши сармоягузориҳои андӯхташуда ба назар мерасанд. Вазни қиёсии сармоягузориҳои қарзӣ, гарчанде ки поён рафта бошад ҳам, то ҳол хеле назаррас боқӣ мемонад. Ба ин якчанд омилҳо, ки дар назарияҳои макроиқтисодии СМХ зикр ёфтаанд сабаб шуда метавонанд, ки ба онҳо тааллуқ доранд: а) суботи иқтисодӣ; б) афзоиши даромади воқеӣ ва қобилияти харидории аҳоли; в) афзудани даромади буҷети давлатӣ, аз ҷумла аз ҳисоби андозҳо; г) ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ [3-М], [4-М].

6. Бештари сармояи хориҷӣ ба саноати истихроҷи маъдан ҷалб гардида, барои саноати маснуотбарорӣ ҳамагӣ 9 фоизи он ҷудо карда шудааст. Шарҳи таносуби мазкурро дар парадигмаи эклектикий олими англис Ч. Данинг ёфта мумкин аст. Гумон меравад, ки сармоягузориҳои хориҷӣ QIL – бартариятҳо дар захираҳои нисбатан фаровони Тоҷикистон мебинанд, ки онҳо роҷаъи маблағгузориҳои истихроҷи маъдан, металлҳои камёфт ва дигар соҳаҳои саноати кӯҳӣ ҳавасманд мегардонад. Ин равандро дар мисоли бахши молиявии иқтисод, ки ҳиссаи он дар сохтори сармоягузориҳои андӯхташуда қариб 32 фоизро ташкил медиҳад, низ дидан мумкин аст. Нисбати соҳаҳои дигар ба содирот ҳамчун усули бештар самараноки воридшавӣ ба бозори хориҷӣ тарҷеҳ дода мешавад.

Дар ин сурат сохтори соҳавии сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад самти ашёии иқтисоди миллиро дар оянда нигоҳ дорад, ки ин ба сиёсати саноатикунони босуръат мувофиқат намекунад ва боиси ақибмонӣ дар соҳаи истифодаи технология ва истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот

мегардад. Аз ин рӯ, ҷоннок намудани СМХ ба соҳаҳои саноати маснуотбарорӣ боз ҳам афзалиятнок боқӣ мемонад [3-М], [4-М], [7-М].

7 Ба мақсади арзёбии нақши СМХ дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ коэффисиентҳои ҳамбастагӣ (коррелятсионӣ), ки дараҷаи таъсири мутақобили СМХ ва нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодиро ифода мекунанд, ҳисобгзорӣ шудаанд. Натиҷаи таҳлили ҳамбастагӣ нишон дод, ки як қатор нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СМХ-и андӯхташуда вобастагии зич доранд. Чунончи робитаи мустақим байни СМХ-и андӯхташуда ва рушди ММД вучуд дорад. Афзоиши СМХ ба рушди ММД мусоидат мекунад ва дар навбати худ инкишофи иқтисод миқёсу ҳаҷми фаъолияти сармоягузориро муайян менамояд. Ба фикри диссертант СМХ ва ММД ду тарафи раванди ягонаи истеҳсолот буда, таъсири нишондиҳандаҳои дахлдор ҷанбаи дуҷониба дордад. Дар Тоҷикистон солҳои охир суръати муътадили рушди иқтисодӣ нигоҳ дошта мешавад ва дурнамои ба умеди он дар назар дошта мешавад. Аз ин лиҳоз, сармоягузори хориҷӣ ҳамкориро бо ҷумҳурӣ афзалтар медонанд [3-М], [4-М], [9-М].

8. Байни воридоти СМХ ва сатҳи шуғли аҳоли, музди кор ба ҳисоби миёна дар як моҳ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ низ вобастагии мустақиму пуртаъсир мушоҳида мешавад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои дахлдор Тоҷикистон дар қатори кишварҳои ИМД яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад, ки ба ин афзоиши умумии иқтисод ва натиҷаҳои мусбати фаъолияти корхонаҳои муштарак сабаб шуда метавонанд. Лекин ҳосияту миқёси сармоягузориҳои хориҷӣ ҳоло ба омили асосии бунёди ҷойҳои нави корӣ табдил додани онҳо имконият намедиҳанд, гарчанде ки ба афзоиши иқтисодии истеҳсолӣ ва баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳоли мусоидат мекунанд.

Бар хилофи чашмдошт вобастагии мутақобила байни СМХ ва ҳосилнокии меҳнат (ММД ба ҳар нафар машғулин) қариб ҷой надорад.

Омили СМХ дар ин ҳолат камтаъсир аст ва наметавонад манбаи инноватсияҳои технологӣ баромад кунад. Эҳтимол дорад, ки ба ҳосилнокии хароҷоти меҳнат манфиатдор набудани сармоягузори хориҷӣ ҷиҳати ҷойгиркунии истеҳсолоти инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ таъсири манфӣ мерасонад [3-М], [4-М, [9-М].

9. Вобастагии хеле баланд байни афзоиши СМХ ва маҷмуи гардиши мол мушоҳида мегардад. Бар замми ин, робитаи байни сармоягузориҳои хориҷӣ ва маҷмуи амалиёти содиротӣ миёна ва воридотӣ – пуртаъсир тавсиф мешавад. Инро маълумотҳои таҳлили муодилаи регрессивии содироту воридот низ тасдиқ мекунанд. Бо вучуди ин, коэффисентҳои зичи алоқамандӣ сатҳи баланди таъсиррасонро ба нишондиҳандаҳои дахлдор ифода намеkunанд ва фақат мувофиқ омадани тамоюли умумии инкишофи иқтисодиро тасдиқ мекунанду ҳалос. Хосияти таъсиррасонӣ на фақат дар асоси миқёс, балки аз рӯи шаклу сохтори соҳавӣ ва минтақавии СМХ, ки барои рушди иқтисод ва такмили сохтори он, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва бунёди соҳаҳои инноватсионӣ заминаи моддӣ муҳайё месозанд, муайян карда мешавад [3-М], [4-М, [9-М].

10. Иқтисоди ҷумҳурӣ ва низоми сармоягузори он дар айни замон босуботу озод ба назар мерасанд. Барои сармоягузори ватанӣ ва ҳам хориҷӣ дар асоси принципи бетабъизу баробар ин ҳуқуқ якхела тадбирҳои ҳимоя, имтиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва дигар бартариятҳо пешниҳод мешаванд. Ҳамзамон сарфи назар аз комёбиҳои мусбӣ дар ҷозибнокии мамлакат барои сармоягузори хориҷӣ камбудии зиёде мавҷуданд, ки асосан ба омилҳои институтсионалӣ вобаста буда, дар навбати аввал ба проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ, қайду сабти соҳибкорӣ, иҷозатномадиҳӣ, коррупсия ва дигар омилҳои ғайрииқтисодӣ иртибот доранд. Бинобар ин, пешбурди ислоҳоти институтсионалӣ яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлат дар назар дошта мешавад [3-М], [4-М, [9-М].

11. Сиёсати ҷории сармоягузориин хориҷӣ, бешубҳа, ба ташаккули фазаи мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби ҳаҷми нисбатан калони сармоя мусоидат намуд. Лекин вай ба талаботи нигоҳ доштани иқтисодии мӯътадили сармоягузорӣ, таъмини боздеҳи ҳадди аксар аз маблағҳои воридшуда, бартараф намудани номутаносибӣ дар сохтори соҳавӣ ва минтақавии СМХ он қадар мувофиқат намекунад. Ҳамаи ин зарурати таҳия ва амалисозии сиёсати нави сармоягузорино тасдиқ мекунад. Сиёсати мазкур ба принципҳои холисияту воқеият (объективонӣ), муттасилий, ҳатмӣ будан ва самаранокӣ асос ёфта, ба шароити бозаргонӣ ҷавобгӯ ва ба дарёфти натиҷаҳои ниҳонӣ, яъне баланд бардоштани нақши СМХ дар ҳалли ҳадафҳои стратегии кишвар, устуворсозии мавқеи он дар бозорҳои минтақавию ҷаҳонӣ нигаронида шуда бошад [3-М], [4-М], [7-М].

12. Дар доираи татбиқи сиёсати мазкур ва принципҳои он механизми танзими раванди сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндараҷа касб мекунад. Низоми танзими ҷалби бардавоми сармоягузорино ба иқтисоди миллӣ дар ҳаҷми пешбиниамудаи нақшаҳои ҷорӣ ва дарозмуддати давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ таъмин намуда, як қатор унсурҳои воситаҳои меъърию ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилиро дар бар мегирад. Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон воситаҳои мазкур ба ҳар ҳол истифода мешаванд, лекин таъсири онҳо ба фаъолияти сармоягузорӣ, зиёд кардани маблағгузори инфрасохтори истеҳсолию рақамӣ ба дараҷаи кофӣ намебошад. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур: якум, таъмини муносибати системавӣ ба ташаккул додану такомули тамоми воситаҳои танзим лозим дониста мешавад, чунки истифодаи самаранокӣ ҳар яки онҳо фақат дар ҳолати вазъи хеле мутараққии ҳамаи воситаҳои танзим имконпазир аст; дуюм, пешбурди ислоҳоти ҷиддии низоми молиявӣю кредитӣ, бунёди институтҳои кафолати давлатӣ ва суғуртаи хавфҳо, таъмини самаранокӣю баланди истифодаи маблағҳои воридшуда зарур аст; сеюм, такмил додани механизми ҳамкории давлату сармоягузорино, сохторҳои соҳибкорӣ, шахсҳои инфиродӣ ва дигар

иштирокдорони лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таъмини мувофиқати манфиату фаъолияти онҳо [7-М], [8-М], [9-М].

13. Воситаи муҳими танзими раванди сармоягузори хориҷӣ Созишномаҳои байналмилалии сармоягузорӣ (СБС) ба шумор мераванд, ки тадбирҳои мушаххасро оид ба ҳавасмандгардониву ҳимояи сармоягузорӣ фаро мегиранд. Таҳлили СБС собит месозад, ки онҳо: а) мувофиқати манфиатҳои давлатҳои содиркунандаи сармоя ва маблағгирандаро таъмин намеkunанд; б) барои сармоягузори корпоративии (хусусии) мамлакатҳои гурӯҳи яқум шароити мусоидро фароҳам оварда, имконияти кишварҳои дигарро дар бобати пешбурди сиёсати мустақилонаи сармоягузори хориҷӣ маҳдуд месозанд; в) ба ҳавасмандсозиву содагардонии татбиқи сармоягузорӣ нисбатан кам аҳамият медиҳанд.

Бартараф намудани камбудии мазкур, ба талаботи рушди устувор мувофиқ намудани меъёри СБС, тақвият додани ислоҳоти низоми байнамилалии сармоягузорӣ тақозо мекунад, ки ин ба вусъат додани шаклҳои хоҷагидорӣ сармоягузори хориҷӣ, баланд бардоштани самаранокии механизми танзими фаъолияти маблағгузорӣ мусоидат хоҳад кард [5-М], [4-М], [8-М], [9-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори сармоягузориҳои хориҷии дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон андӯхташуда номутаносибии возеҳ байни соҳаҳои истихроҷи маъдан ва маснуотбарорӣ, минтақаҳои нисбатан пешрафта ва ноҳияҳои сусттараққикардаи кӯҳистон, содироту воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисоди мамлакат ташаккул ёфтааст. Бартараф кардани номутаносибии мазкур амалисозии тадбирҳои зеринро тақозо мекунад [3-М], [7-М], [4-М]:

1. ба роҳ мондани истеҳсоли молҳои мобайнӣ, маснуоти комплектсозӣ, қисмҳои эҳтиётӣ. Дар сурати ворид кардани молҳои маълум аз хориҷи

кишвар самараи коркарди ашёи хому маҳсулоти кишоварзӣ дар қиёс бо нияти таҳти назар дошта шуда чандон хуб нест;

2. ба ноҳияҳои кӯҳистон равона кардани сармояи хориҷӣ, аз ҷумла СМХ, чиҳати дар заминаи боигариҳои табиӣ бунёд кардани комплексҳои санаторию курортӣ, сайёҳӣ, инкишофи кӯҳнавардӣ, истехсоли маҳсулоти косибӣ, заргарию савғотӣ ва масолеҳи бинокорӣ;

3. ташаккули механизми воридшавии Тоҷикистон ба бозори молиявии ИДМ. Дар назар дошта мешавад, ки баробари ҳамроҳ шудани ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, аз ҷумла Осиёи Марказӣ, Авруосиё, ки ҳоло аз он берун мондаанд, мубориза барои азнавтақсимкунии сармоягузориҳо тақвият меёбат. Аз ин рӯ ҳарчи зуд ва дар муддати кӯтоҳ муайян кардани бартариятҳои нисбии Ҷумҳури дар рақобат барои воситаҳои молиявӣ дар фазои баъдишӯравӣ лозим дониста мешавад. Вагарна, Ҷумҳури аз ҷараёни ҳаракати сармоя дар минтақа берун мемонад.

4. Баланд бардоштани ҷозибанокии мамлакат барои ҷалби сармояи хориҷӣ пешбурди ислоҳоти институтсионалиро аз рӯи самтҳои зерин зарур доништан мумкин аст [3-М], [7-М], [4-М]:

5. такмили механизми ҳамоҳангсозии фаъолияти сохторҳои мухталиф ва дигар ҷонибҳои манфиатдор оид ба пешбурди сармоягузорӣ, таҳкими иқтисодии онҳо барои таъмини истифодаи самараноки сармояи хориҷӣ;

6. ба таври возеҳ муайян намудани моҳияти категорияи сармоягузориҳои хориҷӣ дар қонунгузорӣ ва тадбирҳои сиёсат, ба як низоми ягона овардани санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи мазкур чиҳати бартарараф намудани тафсиру шарҳи нобаробари онҳо дар санадҳои нормативӣ (меъёрӣ);

7. рафъи проблемаҳои тадбиқи ҳуқуқ, таъмини риояи талаботу меъёрҳои қонунгузориҳои сармоягузорӣ;

8. таъмини ҳифзи сармоягузориҳои хориҷӣ бо роҳи сода кардани расмиёти қоидаҳои қайдгирии амвол, соҳибкорӣ, иҷозатномадиҳӣ, арзон кардани арзиши онҳо, бартарараф кардани таъсири омилҳои субъективӣ;

9. ташаккули бозори мукаммали қоғазҳои қимматнок, механизми самараноки кафолати давлатӣ, суғуртаи хавфҳо, таъмини шаффофияти сохтору ширкатҳои интишордиҳандаи қоғазҳои қимматнок;

10. таҳия ва татбиқи барномаи мушаххаси баргараф кардани инҳисори (монополияи) давлат дар соҳаҳои иқтисод, ки дар айни замон барои сармоягузори хориҷӣ пӯшида мебошанд;

11. пешгирии таъбири (дискриминатсияи) ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ бо роҳи такмилу татбиқи васеи таҷрибаи андӯхташуда дар соҳаи истифодаи қитъаҳои замин.

Ба мақсади мукамал сохтани механизми танзими раванди сармоягузорӣ ва тақвият додани таъсири воситаҳои он ба зиёд кардани маблағгузори инфрасохтори истеҳсолию рақамӣ амалисозии чорабиниҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст [7-М], [8-М], [9-М]:

1. таъмини муносибати системавӣ ба ташаккул додану такомули такони воситаҳои танзими раванди сармоягузорӣ;

2. пешбурди ислоҳоти молиявӣю кредитӣ, васеъ кардани шабакаи институтҳои кафолати давлатӣ, суғуртаи хавфҳо тавсеаи маҳсулоти молиявӣ ва сифати он;

3. такмил додани механизми ҳамкориҳои давлату сармоягузорон, сохторҳои соҳибкорӣ, шахсҳои инфиродӣ ва дигар иштирокдорони лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таъмини мувофиқату танзими манфиату фаъолияти онҳо;

4. мукамал сохтани таҳкурсии меъёрию ҳуқуқии ниҳоди (институти) шарикӣ давлату бахши хусусӣ, истифодаи самараноки механизми он дар соҳаҳои стратегию инфрасохторӣ;

5. дар соҳаи танзими байналмилалӣ сармоягузори хориҷӣ масъалаҳои зерин ҳалталаб мебошад [7-М], [8-М], [9-М];

6. ба талаботи рушди устувор мувофиқ намудани меъёри созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ (СБС);

7. ташаккул додани механизми мониторинг ва назорати раванди ҳавасмандсозию содагардонии тартиби сармоягузорӣ;

8. мутобиқати меъёрҳои қонуну санадҳои ҳуқуқии Ҷумҳури ва СБС, зикр намудани масъулияти иҷтимоии мамлакатҳои маблағгузори ширкатҳои онҳо дар созишномаҳои байналмилалии эътирофшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Натиҷаҳои илмӣ ва тавсияҳои муаллиф имкон доранд аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва сохторҳои илмию таҳқиқотӣ ва муассисаҳои таҳсилотӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои зерин истифода шаванд:

1. таҳияи лоиҳаҳои қонунҳои ҳарсолаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ, ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ, шарикии давлату бахши хусусӣ;

2. мушаххас кардани барномаҳои инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инвеститсияҳои давлатӣ, грантҳо ва кӯмаки техникӣ барои солҳои 2023-2025;

3. таҳияи барномаву китобҳои дарсӣ оид ба масоили иқтисоди байналмилалӣ, ташкили барномаҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо;

4. инкишофи минбаъдаи таҳқиқоти проблемаи сармоягузорӣ аз рӯи самтҳои зерин: а) робитаи мутақобилаи назарияҳои муосири сармоягузори хориҷӣ ва амалияи ҷалби сармоя бахши иттилоотию коммуникатсионӣ; б) нақши СМХ дар таъмини саноаткунони босуръат ва ташаккули иқтисоди инноватсионии Тоҷикистон; в) омилҳои институтсионалӣ ва нақши онҳо дар соҳаи баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳои хориҷӣ.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъериву ҳуқуқӣ:

- [1]. Барномаи миёнамуҳлати рушди Тоҷикистон барои соли 2016-2020. С. 112.
- [2]. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 сентябри соли 2012. №901. Душанбе: “Мушфиқӣ”, 2012 моддаи 103. С. 130-131.
- [3]. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе аз 23 декабри соли 2021. №1844.
- [4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2004, №5. Моддаи 335.
- [5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007, №5. Моддаи 365; 2008, №2. Моддаи 2.
- [6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016, №3. Моддаи 365; Моддаҳои 1;3.
- [7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлату бахши хусусӣ”. Шаҳри Душанбе аз 28-уми декабри соли 2012., №907.
- [8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018, №1547. Боби 2, моддаи 7
- [9]. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Шаҳри Душанбе, 20 январи соли 2016.
- [10]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 22 декабри соли 2017.
- [11]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018.

[12]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 22 декабри соли 2019.

[13]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 26 январи соли 2021.с7; 9; 10

[14]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 21 декабри соли 2021.

[15]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016.

II. Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]:

[16]. Анализ инвестиционного климата и привлечения инвестиций в Республике Таджикистан. <https://investcom.tj/tj/tikl/11/>. Санаи мурочиат 26.05.2020.

[17]. Багаева А.А. Инвестиционная модель зарубежных стран: возможность правопреемственности для России. А.А. Багаева <https://www.elibrary.ru/> Санаимурочиат 29.05.2020.

[18]. Всемирный банк – база данных ведения бизнеса. Доступен на oloingdustness.org/data. от 01 августа 2015 г.

[19]. Всемирный банк – база данных ведения бизнеса. Доступен на oloingdustness.org/data. от 01 августа 2015г.

[20]. Караханян К.А. Основные проблемы привлечения инвестиций в Республики Армении: автореф. дис. к.э.н. Ереван, 2010. С. 17-39. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/tajikistan/overview>. Дата обращения 11.09.2019.

[21]. Китай остаётся крупнейшим источником прямых иностранных инвестиций Таджикистан. <http://avesta.tj/2019/12/03/kitaj-ostaetsya-v-krupnejshim-istochnikom-pryamyyh-inostrannyh-investitsij-v-tadzhikistan/>. Дата обращения 13.02.2020.

[22]. Конторович С.П. Управление инвестиционной привлекательностью предприятия (системно-оценочный аспект) // [Электронный ресурс]. Режим доступа URL: <http://publish.cis2000.ru/books/book.17/info/shtm>.

[23]. Обзор портфеля государственных инвестиционных проектов за 2018. - Душанбе. С. 45 (www.amcu.gki.tj).

[24]. Обзор развития банковской системы Республики Таджикистан (www.NBT.tj).

[25]. Орешкин В.А. Новые тенденции в движении прямых иностранных инвестиций// Мировая экономика// Махзаниэлэтрони аз СОМОНИ <http://www.rfej.ru/rvv/id/B0046947A/sfile/14-18.pdf> С. 15 (санаимурочиат 10.04.2019).

[26]. Теория иностранных инвестиций. URL. <http://www.zavtrasessiya.com/index.plact=PRODUCT&id=1965> (дата обращения 17.12.2018).

[27]. В artels Frank L. FDI Policy Instruments: Advantages and Disadvantages. Strategic Research and Regional Analyses Unit. UNIDO. S. A. de Crombrugghe. Associate Economic Affairs Officer. UNCTAD. Vienna, 2009. Electronic text data. Mode of access: http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/RSF_DPR/WP012009_Ebook.pdf.

[28]. Didas T. - Main Tharies jf RDL.URL:<http://leuba.sk>.

[29]. Economic, Trade and Investment Policy of Taiwan. Challenge 2008. Electronic text data. Mode of access: <http://www.taiwanembassy.org/public/Attachment/731918342171.pdf>.

[30]. <https://tj.sputniknews.ru/atlas/2019>. Санаи мурочиат 26.05.2020.

[31]. Kim A.M. Impact of Foreign Direct Investment (FDIs) on Economic Growth and Development in Kenya. University of Nairobi, 2011 -1996. [Electronic resource]. Mode of access: http://www.aibuma.org/proceedings2011/aibuma2011_submission_7.pdf.

[32]. Kim, A.M. Impact of Foreign Direct Investment (FDIs) on Economic Growth and Development in Kenya. University of Nairobi, 2011 [Electronic

resource]. Mode of access: http://www.aibuma.org/proceedings2011/aibuma2011_submission7.pdf.

[33]. Kim, A.M. Impact of Foreign Direct Investment (FDIs) on Economic Growth and Development in Kenya. University of Nairobi, 2011 [Electronic resource]. Mode of access: http://www.aibuma.org/proceedings2011/aibuma2011_submission7.pdf.

[34]. Kim, A.M. Impact of Foreign Direct Investment (FDIs) on Economic Growth and Development in Kenya. University of Nairobi, 2011 [Electronic resource]. Mode of access: http://www.aibuma.org/proceedings2011/aibuma2011_submission7.pdf.

[35]. UNCTAD WORLD INVESTMENT REPORT (электронный ресурс). Режим доступа – URL <http://unctad.org> (дата обращения 30.11.2014).

III. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[36]. Австрийская школа в политической экономии. К. Менчер, Е. Бём-Баверг, Ф. Визер. М: Экономика 1992. С. 343-344; 346.

[37]. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. С. 10-12;

[38]. Анализ экономической эффективности капиталовложений. - М.: ИНФРА-М, 2006. С. 432.

[39]. Бастиа Ф. – Экономические гармонии, 1896. С. 209.

[40]. Баффетт У. Эссе об инвестициях, корпоративных финансах и управлении компаниями: Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. С. 437.

[41]. Бирман Г., Шмидт С. – Экономический анализ инвестиционных проектов // Перев. с англ. Под ред. Л. П. Белох. М: ЮНИТИ, 1994. С. 13.

[42]. Блауз М. – Экономическая мысль в ретроспективе. М: Дело, 1994. С. 469.

[43]. Богатин Ю.В., Швандар В.А. Оценка эффективности бизнеса и инвестиций: Учебное пособие для вузов. - М.: Финансы, ЮНИТИ ДАНА, 2005. С. 390.

- [44]. Борисов А.Б. – Большой экономический словарь. Издание 3.е. перераб. и доп. Л: Книжный Мир, 2010. С. 284.
- [45]. Бочаров В.В. Инвестиции. Учебник для вузов. Теория и практика. Издание-2. Санкт-Петербург. С. 18-19.
- [46]. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций. М.: Финансы и статистика, 1993. С. 144.
- [47]. Васильева М.В., Малий Н., Перекрестова Л. В. Финансовая политика. Ростов-на-Дону: Феникс. 2008. С.224.
- [48]. Ведин Н.В., Багманова Г.Р. – Иностранные инвестиции. Учебное пособие. Казань: изд. КНПТУ – КАИ, 2020. С.152.
- [49]. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан в 2019”. Душанбе 2019. С. 562-564.
- [50]. Внешнеэкономическая деятельность: Анализ торговой и инвестиций в республике Таджикистан. Коллектив авторов ./ Под обней рад Л.Х.Саимуродова Душанбе: “Ирфон” 2006. 176 стр.
- [51]. Вознесенская Н. – Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт. М: Инфра-М, 2001. С. 64.
- [52]. Гарбузов В.Ф. Финансово-кредитный словарь. М.: 1084. С.511
- [53]. Гатаулин А.М. Система прикладных статистико математических методов обработки экспериментальных данных сельском хозяйстве. М.: Изд. МСХА, 1992. С. 42.
- [54]. Гитман. Л.Ч., Чон М.Д. Асосҳои инвеститсионӣ. 1997. С. 10.
- [55]. Годовой обзор состояние экономики и основных направлений внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан за 2017г. С. 103.
- [56]. Гускова А.В., Егоров А. Ю. Инвестиционный капитал 2006. С. 209.
- [57]. Домар Е. – Очерки теории экономического роста. М, 1857. С. 64.
- [58]. Жданов В.П. – Инвестиционные механизмы регионального развития. Колининград: БИЭФ, 2001. С. 355.

- [59]. Игони́на Л.Л. – Инвестиции – Учеб. Пособие. Казань: Изд-во КНИТУ. К.А.И., 2020. С.152.
- [60]. Идрисов А.Б., Картышев С.В., Постников А.В. Стратегическое планирование анализ эффективности М.: Информационно-издательский дом "Филинь", 2007.С. 272.
- [61]. Иностранные инвестиции: Учебное пособие коллектив авторов; //под ред. А. П. Косинцева. - М.: КНОРУС, 2014. С. 216.
- [62]. История экономических учений. Учебное пособие / Под ред. В. Автонова, Н. Макашевой. М: Инфра – М, 2008. С. 107; 108; 277.
- [63]. Кейнс Дж.М. – Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики. Т2. М: Эконом Ключ, 1993. С. 231; 226-227; 233; 240-241; 236; 127-128.
- [64]. Кларк Дж.Б. – Распределение дохода. М: Эконом-Ключ, 1992. С.158
- [65]. Классики Кейнсианства. В 2-х Т.Р. Харрод, Э. Хансен. М: Экономика, 1997. С.120.
- [66]. Ковалёва В.В., Иванова В.В., Лямина.В.А. Инвестиции. Учебник. М.: Проспект, 2004. С.105.
- [67]. Кодирзода Ф.А. – Иностранные инвестиции. Учебное пособие. Душанбе: Табъу нашр, 2021. С.334.
- [68]. Қодирзода Ф.А. – Масъалаҳои ҷалби шаклҳои минтақавии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Ирфон”, 2017.
- [69]. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. - Душанбе, 2004. С. 192.
- [70]. Костюнина Г.М. Иностранные инвестиции (вопросы теории и практики зарубежных стран). Учебное пособие. Москва 2017 С. 6.
- [71]. Крылов Э.И., Власова В.М., Егорова М.Г. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия: Учеб. пособие / Э. И. Крылов, В.М. Власова, М.Г. Егорова и др. - М., Финансы и статистика, 2003. С. 192.

- [72]. Макконелл К.Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х Т. Перев. с англ. Том 1. Главы 12-13. С. 211-214; 224-225.
- [73]. Макконелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х Т. Перев. с англ. Т2. Главы 41. С.377-379.
- [74]. Маркс К. Капитал. Том 1. Книга 1. Процесс производства капитала. Отдел седмой, Главы 22-24. К. Маркс, Ф. Энгелс. Избранные произведения. Том 7. М: Политиздат, 1987. С. 526-706.
- [75]. Маркс К. Капитал. Том 2. Книга 2. Процесс производства капитала. Отдел седмой, Главы 1-3; 8-16. К. Маркс, Ф. Энгелс. Избранные произведения. Том 8. М: Политиздат, 1987. С. 23-318.
- [76]. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т2. М: Прогресс, 1993. - Т.2. С. 32-33; 182-183.
- [77]. Масс. Т. – Критерии и методы оптимального определения капиталовложений. М. 1991. С. 160.
- [78]. Матраева Л.В. Прямые иностранные инвестиции в современной мировой экономике. М: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2013. С. 196.
- [79]. Мелкумов Я.С. Экономическая оценка эффективности инвестиций. - М.: ИКЦ "ДИС", 2007. С. 160.
- [80]. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми аспектами её применения к социальной философии В. 3-х томах. Т. 1. М: Прогресс. 1980. С. 148.
- [81]. Мовсесян А.П., Огницев С.Б. – Мировая экономика. Учебник. М: Финансы и статистика. 2001. С. 559-560.
- [82]. Новый экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. М: Институт новой экономики. 2006. С. 592.
- [83]. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений. - М.: Банки и биржи, юниТИ, 2007. С. 247.
- [84]. Омори солонан Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе. 2019. С. 10-15; 81-82.

- [85]. Омори солонани Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе. 2019. С. 10-15; 81-82.
- [86]. Подшиваленко Г.П., Лахмет Н.И., Макарова М.В. - Инвестиции: Учебное пособие.
- [87]. Портер М. Конкуренция. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. С. 79.
- [88]. Постон Т., Стюарт И. Теория катастроф и её приложения. М.: Мир, 1980. С. 533-536.
- [89]. Раевский С.В., Абдуллаев Ф. Р. Инвестиционная деятельность институциональных инвесторов в регионе. - М.: Экономика, 2007. С. 508.
- [90]. Раевский С.В., Третьяков А.Г. Инвестиционная активность в регионе. - М.: Экономика, 2006. С.286.
- [91]. Разыков В.А, Рахимов Ш. М, Сафаров С. Г. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления её активаций. Душанбе. Изд-во «Сарпараст», 2000. С.145.
- [92]. Рахимов З. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка. - Душанбе: «ИРФОН», 2002. С. 124.
- [93]. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогообложения // Антология экономической классики: Петти, Смит, Рикардо. Т. 1. М.: Эконом-Ключ. 1993. С. 437.
- [94]. Розенберг Джерри М. Инвестиции. М.: Финансы статистика, 2001. С. 400.
- [95]. Розенбург Д.М. Инвестиции: Терминологический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. С.174.
- [96]. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М. С.704.
- [97]. Саидмурадов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2005. С. 181.
- [98]. Саидмурадов Л.Х., Солиев А.А. – Открытая экономика Республики Таджикистан: Макроэкономическое равновесие в условиях внешнего финансирования. Душанбе: “Ирфон”. 2004. С. 74; 122.

- [99]. Саидмуродов Л.Х., Муминова Ф.М., Мирбобоев Р.М. – Регионы Республики Таджикистан: Теория и методология оценки. Душанбе: “Ирфон”. 2012. С.176.
- [100]. Самуэльсон П. Экономика. В 2-х Т. Т.1. Главы 12-13. М.: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ, 1992. С.203-236.
- [101]. Семёнов К.А. Международные экономические отношения. «Знание». М, 2003. С.83.
- [102]. Сергеев И.В., Веретенникова И.И., Яновский В.В. Организация и финансирование инвестиций. М., 2002. С.367.
- [103]. Смирнов Т.В. – Прямые иностранные инвестиции в системе факторов экономического роста. Т.В. Смирнов. Дисс. к.э.н. 08.00.01. Москва-2004. С.101.
- [104]. Смит А. – Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики: Петти, Смит, Рикардо. В 2-х Т. 1. М.: Энонов-Ключ. 1993. С.311-312; 313; 367.
- [105]. Современные теории внешнеэкономических отношений / Под ред. Л.А. Зубченко. М. 1993. С.147.
- [106]. Статистикаи солони Чумхурии Тоҷикистон. 1998 (Нашри расмӣ) Душанбе. 1498. С.10-11.
- [107]. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: Теория и практика: Учебник. - «Перспектива», 2004. С.101.
- [108]. Сузуки М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А. - Макроиктисодии кушод ва Инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ. Душанбе, «Деваштич», 2007 С.278.
- [109]. Тагоев Дж.Х. Проблемы активизации инвестиционной деятельности предприятий (на материалах аграрного сектора Республики Таджикистан). Автореферат диссертации. - Душанбе, 2004.
- [110]. Таджикистан 30-лет государственной независимости”. (Статистический сборник). Душанбе, 2021. С.10-30; 372-373;
- [111]. Таджикистан: 20 лет государственной независимости статистической сборник, 2011. С.399 – 411; 528.

- [112]. Таджикистан: 30-лет государственной независимости, статистический сборник. 2021. С.10; 30; 372-393.
- [113]. Турлай И.С. Влияние региональной экономической интеграции на привлечение прямых иностранных И.С. Турлай. Монография. Москва 2016. С.88.
- [114]. Фетисов Г.Г., Орешин В. П. Региональная экономика и управление. М.: ИНФРА-М, 2006. С.217.
- [115]. Фигурнова Н.Л. – Международная Экономика. М.: ОМЕГА-Л, 2005. С. 235; 238; 242-243.
- [116]. Фишер И. – Покупательная сила денег, её определение и отношение к кредиту. Москва, 1925. С.78.
- [117]. Хачатурян А.А., Шкодинский С. В. Инвестиции. Курс лекций. - 2-е изд. Дополн. перераб. М.: МИЭМП, 2007.
- [118]. Хуажева А.Ш., Кетова Н.П. Механизм устойчивого развития регионального АПК: Концептуальное обоснование, формирование территориального отраслевых кластеров, условия реализации. Ростов-на-дону: «Содействие-XX век», 2012. С.288.
- [119]. Хутбиев К.А. – Функционально-генетический подход к оценке трансформационных процессов // Экономическая трансформация и трансформационный процесс. М.: ТЕИС, 1999.
- [120]. Чирихин С.А. – Проблемы повышения конкурентноспособности экономики Новосибирской Области // Проблемы инновационного управления экономикой регионов Сибири. Тематический сборник статей. Новосибирск: ИЭОПП СОРАН, 2015. С.230-241.
- [121]. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции. М.: ИНФРА-М, 1999. С.2.
- [122]. Экономика предприятия: Учебник для вузов / Л.Я. Аврашков, В.В. Адамчук, О.В. Антонова и др.; Под ред. проф. В.Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швандара -2 -е изд., перераб. и доп. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2008. С.277.
- [123]. Экономика. Учебник. - М.: Издательство «БЕК», 1994. С.168.

[124]. Aharoni Y. The Foreign Investment Decision Process. Boston. 1966.

[125]. Buckley, P. J., Casson, M. Future of Multinational Enterprises. - Macmillan, London, 1976.

[126]. Cockcroft, L., Riddell, R. C. Foreign Direct Investment in Sub Saharan Africa. WPS 619. Washington, D.C.: World Bank, 1991.

IV. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[127]. Андрианов А.Ю., Исайнов Х.Р. Инвестиции: учебник для бакалавров А.Ю. Андрианов, Х.Р. Исайнов. Водно-энергетический капитал центральной азии: эколого-экономические инвестиционные аспекты. // Паёми ДМТ. 2017. №2/5 (1).

[128]. Афанасьев В.В. Проблемы инвестиционной активности // Общество и экономика. 2002.-№7. С. 26-36.

[129]. Ахметзянова Т.Л. Уроки инвестиционного и зарубежного опыта инвестиционной деятельности: модели зарубежной инвестиционной политики // Вестник БИСТ. 2010. №5.

[130]. Ашуров И.С., Исвалиев С. // Некоторые перспективные направления инвестиционного развития региональных аграрных кластеров // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияти 2017. N2/10 (219). С. 20-25.

[131]. Беляев Д.В. Тенденции развития прямых иностранных инвестиций в условиях глобализации // Молодой ученый 2013. № 5. С. 253-263.

[132]. Бердиев Р.Б., Шохруз М., Майдаева М.С. Сущность и социально-экономическое значение инвестирования экономики// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияти 2016. №2/10 (219). С.140-144.

[133]. Болодурина М.П., Мишурова А.И. Международный опыт привлечения ПИИ и возможности его адаптации для Российской экономики. М.П. Болодурина, А.И. Мишурова. Сборник научных трудов по материалам III Международной научно-практической конференции. Пермь 2017. С. 349.

[134]. Васильева М.В. Макро уровневые параметры и ориентиры реализации концепции социально-экономического развития России // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2009. № 17.

[135]. Володин, В.М., Солдатова С.С. Оценка итогов социально-экономического развития Российской Федерации: поиск возможной траектории выхода из кризиса / В.М. Володин, С.С. Солдатова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки.- 2010. №1. С. 143-152.

[136]. Вохидов У.М. Применение методов моделирования для анализа эффективности налоговой политики. //Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Серия: 5 (48) Экономических наук. 2012. С. 285-289.

[137]. Галиев А.В. Инвестиционный бум Эксперт. 2002. №15. С. 32- 33.

[138]. Голиченко О. Модели развития, основанного на диффузии технологий Вопросы экономики, 2012. №4. С. 15.

[139]. Горшков А.В. Прямые иностранные инвестиции как фактор экономического роста. А.В. Горшков. Вестник Челябинского государственного университета. 2006. № 1.С. 20.

[140]. Д.П. Багнюкова, Е.А. Мильская Фундаментальные и прикладные исследование области В управления, экономики торговли. Сборник трудов научно и практической и учебной конференции: в 3 частях. 2018. С. 21.

[141]. Давлатшоев О.Х., Хабибова Н.З. Стратегия развития бюджетно-налоговых отношений на современном этапе О.Х. Давлатшоев, Н.З. Хабибова, Вестник Таджикского национального университета. Душанбе, 2014. №1(61). С. 72-74.

[142]. Завгородный А.Ф. – Привлечения иностранных инвестиций в экономику Китая в специальных экономических зонах // Проблемы современной экономики, 2020, №1 (73). С. 145.

[143]. Иванов М. – Россия в международном движении капитала // Мировая экономика и отношения, 2009, №1. С. 3.

[144]. Кандиёрова Д.О., Сафаров Б.Г. Инвестиционные процессы в республике Таджикистан: региональный аспект. // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2015. №2/1(157). С. 176-185.

[145]. Кодирзода Д. Б., Таджибаева Ф. Э. Проблемы совершенствования налогового администрирования // Вестник ТНУ Серия социально экономических и общественных наук, 2019. №3. Часть 1, С. 7.

[146]. Кокушкина И.В. Прямые иностранные инвестиции в странах СНГ. И.В. Кокушкина. Вестник СПбГУ. Сер.5. Вып.4. С. 105.

[147]. Комилов, С.Дж. Гафаров Ф.М. К вопросу о методике оценки инвестиционного климата в регионе // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2015, №2/3 (165). С.176-185.

[148]. Кравченко Н.А. Инвестиционная привлекательность территории // ЭКО. 2002. №6. С. 13-26.

[149]. Кулик И. Модель селективно-адресной политики в области привлечения иностранных инвестиций на примере Хабаровского края И. В. Кулик, Т.Г. Мотовиц. // Научные труды SWorld. 2007. Т. 10. №3. С. 79-87.

[150]. Литвиненко Р.А. – Направление и механизм государственной инвестиционной политики стабилизации и экономического роста // Аудит и финансовый анализ, 2009, №2. С. 32.

[151]. Лихачев Д.В. – Инвестиционный механизм в системе управления региональным развитием // Проблемы современной экономики. 2016. №2 (58). С. 9.

[152]. Мартынов А.Д. Активизация инвестиционной политики // Экономист. 2002. №9. С. 54-61.

[153]. Мирбобоев Р.М., Донахонов И. С. Сармоягузорӣ ба маориф ҳамчун омили рушди сармояи инсонӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз 2015 №6 (49) С. 103-110.

[154]. Мирсаидов А.Б. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны // Экономика Таджикистана. - 2019. № 2. С.32-45.

[155]. Мирсаидов, А.Б. Музаффаров Б.С. Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций экономику В Республики Таджикистан. // Паёми ДМТ. Бахши илмхо ииҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷамъияти 2015, №2/3 (165). С. 279-284.

[156]. Мисакян М.Н., Кукушкмна И.В. – Теория прямых иностранных инвестиций, практическое значение для переходной экономики // Проблемы современной экономики. 2007. №4. С.64.

[157]. Михайлова А.А. Роль прямых иностранных инвестиций в экономике стран реципиентов. А.А. Михайлова. Экономика зарубежных стран. ЭНСР № 3. (46) 2009. С. 85.

[158]. Музаффаров Б.С. Влияние инвестиционно-инновационных процессов на сельскохозяйственную продукцию 11 Вестник педагогического университета. - 2012. - № 2/2 (107). С. 178-183.

[159]. Музаффаров Б.С. Макроэкономические факторы инвестиционной деятельности сельхозпредприятий и основные пути его активизации // Вестник Таджикского национального университета. – 2013. №2/2 (107). С.178-183.

[160]. Музаффаров Б.С. Привлечение инвестиций в сельском хозяйстве Таджикистана. АПК Таджикистана: Экономика, организация и управление. 2010. №2. С. 45-48.

[161]. Музаффаров Б.С. Проблемы проводимой инвестиционной политики развития агропромышленного комплекса Таджикистана/ «Пути повышения эффективности занятости трудовых ресурсов Таджикистана В условиях рыночной экономики». Материалы республиканской научно - практической конференции (2-3 ноября 2012г.). С. 208-214.

[162]. Музаффаров Б.С., Привлечение иностранных инвестиций в сельском хозяйстве / «Особенности развития дехканских (фермерских) хозяйств горных районов». Материалы регионального научно практического семинара. Часть 2. Душанбе, 2008. С. 244-249.

[163]. Наумова Т.С., Олейник Г.С. – Роль иностранных инвестиций в развитии экономики РФ // Проблемы современной экономики. 2015. №2 (54). С. 25.

[164]. Нилов К. – Правовой режим свободных (особых) экономических зон в России и Европе // Вся Европа. 2007. №10 (15). С. 14.

[165]. Обидов Ф.Ф.// Необходимость совершенствования инвестиционных проектов в современных условиях// Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияти 2017. №2/3. С. 37-40.

[166]. Одинаев Х.А., Гулакова М. Развитие свободных экономических зон и проблемы расширения межрегиональной торговли Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияти 2018. 10. С. 5-14.

[167]. Павлив А.И. Политика инвестиционных возможностей на современном этапе развития экономики России. А.И. Павлив. Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции. Керчь 2016. №3 (36). С. 119.

[168]. Парахин Ю. Инвестиции АПК: состояние в перспектива // АПК: экономика, управление. - 2002. №10. С. 67.

[169]. Перников С.Г. – Инвестиционная политика и типология ее структурных элементов // Проблемы современной экономики. 2011. №2(38). С. 65.

[170]. Плюсин Ю.М. Психологии материальной жизни. Журнал «ЭКО: Экономика и организация промышленного производства». Новосибирск, 1997. №3. С. 18.

[171]. Расулов Г. – Возможности иностранного инвестирования // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 1999. №2 С. 79-85.

[172]. Рахимов А.А. – Иностранный капитал в экономику Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 1999. №2. С. 73-78.

[173]. Рахмонов Р.К. – Некоторые вопросы инвестирования экономического роста // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2003. №1 С. 39.

[174]. Садыков М.М., Фародов Ф.Х. – Баъзе масъалаҳои назариявии рушди ҳамгиروي иқтисодиёти байналмилалӣ // “Паёми молия ва иқтисод” Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 2018. №4(16). С. 26.

[175]. Саидмуродов Ш.М. Зарурати ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Носири Хусрав. 2017 № 1/1(43). С. 124-129.

[176]. Саидмуродов Ш.М. Механизмҳои асосноккунӣ ва интиҳоб намудани афзалиятҳо барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2017. №2/4 қисми 1. С. 134-137.

[177]. Саидмуродов Ш.М. Таҳлили самаранокии таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар вилояти Хатлон // Паёми Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Носири Хусрав. 2017. №1/4(49). С. 320-324.

[178]. Саидмуродова М.А., Курбоналиев К.И. // Свободные экономические зоны как инструмент привлечения инвестиций (на примере СЭЗ «Согд») // Вестник Таджикского национального университета // Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. №2/8(165) С.12.

[179]. Санамов Ю.В. Организация региональной инвестиционной деятельности // Экономист. 2002. -№ 12. С. 23-29.

[180]. Сергеев Л.И., Богданов А.Г. – Содержание регионального механизма отраслевого развития в системе управления инвестиционными // Региональная экономика и практика. 2008. №32(89). С. 44.

[181]. Солеҳзода, А.А. Раҳмонов С.А. // Таҳлили сармоягузориҳо ва рушди соҳаҳои истеҳсолоти саноати дар Тоҷикистон. // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2015. №2/9 (190). С. 14-17.

[182]. Соловьева Ю.Н. Фейгин. Г.Ф. – Влияние прямых иностранных инвестиций на развитие информационно-коммуникационного сектора России // Проблемы современной экономики, 2015, №2(54). С. 73.

[183]. Станиславчик Е. Об оценке инвестиционных проектов // Финансовая газета. 2001.-№ 33. С. 130.

[184]. Султонов З.С., Ризоев С. Государственное регулирование финансово-кредитного и инвестиционного обеспечения развития малого и среднего бизнеса // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) Университета (научный журнал). - 2005. - №1 (9).

[185]. Султонов М., Саидмуродов Ш. М// Мушкилотҳои бозори сугурта ва роҳҳои бартараф намудани он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ // 2019 №2. С 127-131.

[186]. Сюй Люэмэй, Сунь Гоцзе – Стратегия привлечения иностранных инвестиций в экономику Китая // Банковский вестник. 2015. №6. С. 38-40.

[187]. Тошматов М.Н. Динамика, структура и масштабы привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан, годы за государственной независимости. М. Н. Тошматов Таджикистан и современный мир. 2016. №3 С. 152.

[188]. Тупикина Е. Н. – Состояние инвестиционных процессов в России // Проблемы современной экономики. 2010. №1(33). С. 74.

[189]. Тухлиев Б.К. – Экономическое содержание инвестиционного процесса в рыночной экономике // Экономический анализ: Теория и практика. 2005. №9. С. 59-60.

[190]. Улугходжаева Х.Р. Давлатшоев О. Х., – Государственное регулирование межбюджетных отношений / Х. Р. Улугходжаева, О. Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2015. - №2(190). С.6-10.

[191]. Уринсон Я.Т. О мерах по оживлению инвестиционного процесса в России // Экономист. 2002. - №1. С. 69-76.

[192]. Ушачев И.Г., Папцов А., Тарасов. – Производство органического продовольствия: мировой опыт перспективы российского рынка. АПК: Экономика - управление. Москва, 2009, №9. С. 64-66.

[193]. Файзуллоев М. Влияние инновационно - инвестиционного климата на региональное инновационное развитие // Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2017. №2/5 (1). С.112-117.

[194]. Ходиев Д.А., Хофизов Х.А., Табаров О. С. Моделирование и прогнозирование привлечения инвестиций для освоения природно-ресурсного потенциала региона // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2018. №6. Қ. П. С.30-36.

[195]. Царев В.Е. – Роль Иностранных инвестиций в экономике Страны // Молодой ученый, 2016, №21. С. 526-529. Электронный ресурс. URL. Обращения 09.10.2019.

[196]. Ҷамила Содотулхусейни // фаъолиятнамоии минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон // Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2017. №2/5 Кисми II. С. 155-159.

[197]. Ҷумабоев Х. К. – Низоми имтиёзноки андозбандӣ // “Молия ва ҳисобдорӣ”, 2017, №5(128). С. 41-42.

[198]. Шарян Э.Г. Роль прямых иностранных инвестиций в развитии экономики. Э.Г. Шарян. Вестник Российского нового университета. Серия: Человек и общество. 2019. № 4. С. 64.

[199]. Шарипов Ш. – Анализ особенностей инвестиционного климата в регионах Республики Таджикистан на современном этапе // Вестник Российско-Таджикского (славянского) университета. Душанбе, РТСУ, 2017, №4. С. 196-201.

[200]. Шарофов У.Ш., Музаффаров. Б. С., Формирование и развитие агробизнеса в Республике Таджикистан в переходной экономике / Материалы Регионального научно-практического семинара «Особенности развития дехканских (фермерских) хозяйств горных районов». - Часть 2. - Душанбе, 2008.

[201]. Шукуров И.Ш., Музаффаров Б.С., Преимущество и недостатки единого налога В и сельском хозяйстве / Материалы Регионального научно-практического семинара «Особенности развития Дехканских (фермерских) хозяйств горных районов». - Часть 2. Душанбе, 2008.

[202]. Эргашев А., Эргашева М. Некоторые особенности становления многообразия форм собственности в аграрном секторе Республики Таджикистан / Материалы конференции «Пути развития АПК Таджикистана: проблемы и суждения». - Душанбе, 2003. С. 173-180.

[203]. ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях за 2020, ООН. Нью-Йорк, Женева.

[204]. ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях за 2021, ООН. Нью-Йорк, Женева. 2021. С. 1; 4; 8; 39.

[205]. ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях за 2022, ООН. Нью-Йорк, Женева. 2022. С. 17-18.

[206]. Alfaro, L., Rodriguez-Clare, A. Multinationals and Linkages: Evidence from Latin America // Economic. 2004.- No 4.-P. 113-170.

[207]. Alvaro, L., Chanda, A., KalemliOzcan, S., Sayek, S. How Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Exploring the Effects of Financial Markets on Linkages // Working Paper.2006.- N 07-013.

[208]. Asafu-Adjaye, J. What has been Impact of Foreign Direct Investment in Ghana? // IEA Policy Analysis. 2005. - No 1 (9).

[209]. Bartels Frankh FDI policy.inst. Unido S. A. de @ronbru99he. Associate Economic Affairs.

[210]. Denisia, V. Foreign Direct Investment Theories: Overview of Main FDI Theories // European Journal of Interdisciplinary Studies.2010.- № 3. - P. 53-59.

[211]. Dunning, J. H. Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests // Journal of International Business Studies. 1980. № 11.

[212]. Dunning, J. H.? Trode. Location Advantage of Activity and MNE. A. Search for an Electic Approach. 1977 (Eds). The international Allocation of Economic held at Stockholm-London.

[213]. Ekpo, A. H. Government Policy and Foreign Private Investment in Nigeria, 1960-1994. Final Report Submitted to the AERC. Nairobi, Kenya.

[214]. Hansen, Richards. The Role of Condition. In: Information in Deducing Testable Restrictions Implied by Dynamic Asset Pricing Models // *Econometrica*, 1987, №55. P. 587-613.

[215]. Itagaki, T. Theory of Multinational Firm under Exchange Rate Uncertainty // *Canadian Journal of Economics*. 1981. No 14. P. 276-297.

[216]. OECD – Economic Outlook. June? 1997.

V. Диссертация ва авторефератҳо:

[217]. Баджапов Т.Д. Инвестиционный процесс в агропромышленном комплексе региона в современных условиях. Диссертация на соискание ученой степени к.э.н. Улан-Уде, 2006.

[218]. Биргулиева Г.Ф. Прямые иностранные инвестиции как фактор экономического роста в условиях инновационного развития России: Автореферат на соискание ученой степени к.э.н. - С. Петербург: Типография РГПУ им. Герцена, 2009.

[219]. Бродский И.Б. Анализ и оценка эффективности привлечение прямых иностранных инвестиций в экономику России. И. Б. Бродский. Дисс. к.э.н. 08.00.05. Москва-2009. С. 13, 16, 41, 44.

[220]. Иमतшоев З.И. Танзими давлатии фаъолияти иқтисоди берунаи корхонаҳои К.А.С. (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) дисс. Душанбе, 2018. С.123.

[221]. Инаметдинова И. Р. Иностранные инвестиции привлечение и использование в условиях современной экономики России. И. Р. Инаметдинова. Дисс. к.э.н. 08.00.05. Москва – 2001. С. 9; 19; 39; 56.

[222]. Рогатнев Н.С. Эффекты прямых иностранных инвестиций в развивающихся странах: типология, моделирование, регулирование. Н. С. Рогатнев. Дисс. к.э.н. 08.00.01. Воронеж-2015. С. 15.

[223]. Саркисян Р.А. Роль прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Армении. // Автореферат диссертация на соискателя ученой степени КЭН, по специальности 08.00.14. Москва. 2018. С. 33.

[224]. Сафаров С.Г. – Инвестиционная политика промышленности Республики Таджикистан и проблемы её эффективности. Автореферат дисс. На соискание ученой степени КЭН: Душанбе. 1997. С. 29.

[225]. Хафизов Х.А. Инвестиционное обеспечение освоения и использования природно-ресурсного потенциала региона. Х.А. Хафизов диссертация к.э.н. 08.00.05. Душанбе. 2019. С. 47.

[226]. Шоидарвозова М.С. Свободные экономические зоны как форма привлечений иностранных в экономику РТ. М. С. Шоидарвозова диссер к.э.н. 08.00.05. Хорог-2005. С. 67.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия.

А) Мақолаҳо дар маҷаллаҳо ва нашрияҳои тақризишаванда:

[1-М]. Сафаров А.А. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули сармоягузори ҳамаҷун омили рушди иқтисодӣ [матн ба забони тоҷикӣ]. / А.А. Сафаров // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: ДМТ – 2018, №11 Саҳ. 26-29. / ISSN 2413 - 5151 (0,30 ҷ.ч).

[2-М]. Сафаров А.А. Баъзе масъалаҳои назариявии омӯзиши афзоиши сармоягузори мустақими хориҷӣ [матн ба забони тоҷикӣ]. / А.А. Сафаров // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: ДМТ – 2019, №10 Саҳ. 125-129. / ISSN 2413 - 5151 (0,40 ҷ.ч.).

[3-М]. Сафаров А.А. Таҳлили рушди сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Тоҷикистон [матн ба забони тоҷикӣ] / А.А. Сафаров // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: ДМТ – 2019, №10/1. саҳ. 212-218. / ISSN 2413 - 5151 (0,55 ҷ.ч.).

[4-М]. Сафаров А.А. Таҳлили омилҳои таъсиррасон ба ҷараёни ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиркунанда [матн ба забони тоҷикӣ]. / А.А. Сафаров, М.С. Содиқов // Ахбори молия ва

иқтисод, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Душанбе: - ДСФИ-2020. № 2 Саҳ. 68-76 / ISSN 2663 - 0389. (0,70 ҷ.ч.).

[5-М]. Сафаров А.А., Содиқов М.С. Таҷрибаи ҷаҳонии ташаккул ва рушди сармоягузори мустақими хориҷӣ. [матн ба забони тоҷикӣ]. // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: ДМТ – 2020, № 9. саҳ. 67-72. / ISSN 2413 - 5151 (0,40 ҷ.ч.).

[6-М]. Сафаров А.А., Баъзе ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти афзоиши сармояи хориҷӣ. [матн ба забони тоҷикӣ] / А.А. Сафаров, М.А. Саидмуродова // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе: ДМТ – 2021, № 6 Саҳ. 20-26. / ISSN 2413 - 5151 (0,55 ҷ.ч.).

Б) Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмӯаи маводи конфронсҳо:

[7-М]. Сафаров А.А. Самтҳои афзалиятнок ва роҳҳои такмили сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [матн ба забони тоҷикӣ]. // Маводи конфронси илмӣ-назариявии устодону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон бахшида ба «Бист соли омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (2020-2040). (13-18 апрели соли 2020). Душанбе: 2020, С. 204-206 (0,20 ҷ.ч.).

[8-М]. Сафаров А.А. Такмили механизми ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт. [матн ба забони тоҷикӣ]. // Маводи Конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии «Тоҷикистон дар низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ» (26 ноябри 2021). – Душанбе; DSFEU, 2021. S. 543-546 (0,30 ҷ.ч.).

[9-М]. Сафаров А.А., Иброҳимзода И.Р. Нақши сармоягузори мустақими хориҷӣ дар таъмини рушди иқтисоди кишвар. [матн ба забони тоҷикӣ]. // Маводи конфронси илмӣ-амалии «Татбиқи ҳадафҳои рушди

устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ». (13 октябри соли 2020). Душанбе,
2020. С. 36-40 (0,40 ҷ.ч.).